

NACIONALNA STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA CRNE GORE

VLADA REPUBLIKE CRNE GORE
MINISTARSTVO TURIZMA I
ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

NACIONALNA STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA CRNE GORE

PROGRAM ZA RAZVOJ
UJEDINJENIH NACIJA UNDP
CRNA GORA

PROGRAM ZA ŽIVOTNU SREDINU
UJEDINJENIH NACIJA
KOORDINACIONI CENTAR MEDITERANSKOG
AKCIONOG PLANA
UNEP / MAP

VLADA REPUBLIKE ITALIJE
MINISTARSTVO ŽIVOTNE
SREDINE, KOPNA I MORA

JANUAR 2007

PREDGOVOR

Koncept održivog razvoja podrazumijeva balansiranje ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva kako bi se osiguralo „zadovoljavanje potreba sadašnje generacije, bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“. Od 1987. godine, kada je na ovaj način definisan u izvještaju Svjetske komisije za životnu sredinu i razvoj, kojom je predsjedavala Gro Harlem Brundtland, pa do današnjeg dana, održivi razvoj postao je jedan od ključnih elementata u formulisanju i sprovođenju razvojnih politika u svijetu.

Operacionalizacija koncepta i njegova primjena u praksi rezultat su kako teorijskih tako i političkih težnji usmjerenih ka osiguravanju dugoročnog razvoja ljudskog društva i očuvanju životne sredine. U tom procesu, ključni događaji i pokretačka snaga bili su svjetski samiti u Riju i Johaneshburgu i usvajanje Milenijumske deklaracije UN, septembra 2000. godine. Od nivoa UN (i UN Komisije za održivi razvoj) i brojnih multilateralnih i međunarodnih institucija i organizacija, preko vlada pojedinih zemalja i EU pa sve do civilnog sektora i lokalne uprave, na sprovođenju koncepta održivog razvoja rade milioni ljudi širom svijeta.

LISTA SKRAĆENICA

BAT – najbolja raspoloživa tehnologija (od engl. Best Available Technology)
BATNEEC – najbolja raspoloživa tehnologija koja ne iziskuje izuzetno visoke troškove (od engl. Best Available Technology not Entailing Excessive Costs)
BDP – bruto društveni proizvod
BSAP – Strategija zaštite biodiverziteta sa akcionim planom (od engl. Biodiversity Strategy and Action Plan)
CBD (UN CBD) – Konvencija Ujedinjenih nacija o biodiverzitetu
CCD (UN CCD) – Konvencija Ujedinjenih nacija o borbi protiv dezertifikacije
CDM – Mehanizam čistog razvoja Kjoto protokola (od engl. Clean Development Mechanism)
CETI – Centar za ekotoksikološka istraživanja
CFC – hlorfluoro-ugljovodonik
CHP – kombinovana proizvodnja električne energije i toplote (od engl. Combined Heat and Power)
DUP – detaljni urbanistički plan
DWT – skraćenica za mjeru za kapacitet brodova (od engl. deadweight ton)
EEA – Evropska agencija za životnu sredinu
EIA – procjena uticaja na životnu sredinu (od engl. Environmental Impact Assessment)
EMAS – plan za eko-menadžment i reviziju učinaka na životnu sredinu (od engl. Eco-mangement and Audit Scheme)
EPCG – Elektroprivreda Crne Gore
EU – Evropska unija
EU WFD – Okvirna direktiva o vodama Evropske unije (od engl. Water Framework Directive)
GEF – Globalni fond za životnu sredinu
GIS – geografski informacioni sistem
GUP – generalni urbanistički plan
ICT – informacione i komunikacione tehnologije
IEA – Međunarodna agencija za energiju (engl. International Energy Agency)
IOUPP – integralno upravljanje obalnim područjem
IPPC – integralno sprečavanje i kontrola zagađenja (od engl. Integrated Pollution Prevention and Control)
ISSP – Institut za strateške studije i prognoze
IUCN – Međunarodna unija za konzervaciju prirode
JP – Javno preduzeće
KAP – Kombinat aluminijuma Podgorica
Kgen – Kilogram ekvivalentne nafte
MAB – UNESCO program „Čovjek i biosfera“ (od engl. Man and Biosphere)
MCSD – Mediteranska komisija za održivi razvoj
Monstat – Zavod za statistiku Crne Gore
MOP – materijalno obezbjeđenje porodice
MPA – zaštićena područja u moru (od engl. Marine Protected Areas)
MPŠV – Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
MRC – Milenijumski razvojni ciljevi
MSOR – Mediteranska strategija održivog razvoja (originalna skraćenica je MSSD, od engl. Mediterranean Strategy for Sustainable Development)

MSP – mala i srednja preduzeća
NAP – Nacionalni akcioni plan za djecu i mlade
NP – nacionalni park
NSOR CG – Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore
NVO – nevladina organizacija/e
OECD – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
ODA – zvanična razvojna pomoć (od engl. Official Development Assistance)
PP – Prostorni plan
PPP – paritet kupovne moći (od engl. Purchasing Power Parity)
PPPPNMD – Prostorni plan područja posebne namjene Morsko dobro
RAE – Romi, Aškelji i Egipćani
RCG – Republika Crna Gora
RZZP – Republički zavod za zaštitu prirode
SAP BIO – Strateški akcioni plan za zaštitu morskog i obalnog biodiverziteta u Mediteranu
SEA – strateška procjena uticaja (od engl. Strategic Environmental Assessment)
SRRS – Strategija razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore
STO – Svjetska trgovinska organizacija
SZO – Svjetska zdravstvena organizacija
TE – termoelektrana
UNCSD – UN Komisija za održivi razvoj
UN/DESA / DSD – UN Odsjek za ekonomska i socijalna pitanja / Odjeljenje za održivi razvoj
UNDP – Program za razvoj Ujedinjenih nacija
UNEP/MAP – Program za životnu sredinu Ujedinjenih nacija / Mediteranski akcioni plan
UNESCO – Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu
UNFCCC – Okvirna Konvencija UN o klimatskim promjenama
UNICEF – Dječji fond Ujedinjenih nacija
UNWTO – Svjetska turistička organizacija

SADRŽAJ

1. ZAŠTO STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA?

- 1.1 Potencijali za održivi razvoj u Crnoj Gori
- 1.2 Veza NSOR sa nacionalnim, regionalnim i globalnim procesima i dokumentima
- 1.3 Principi održivog razvoja
- 1.4 Izazovi i razvojne dileme

2. MEDITERANSKA STRATEGIJA KAO OKVIR

- 2.1 Proces i preuzete obaveze
- 2.2 Izazovi, ciljevi i prioritetne oblasti MSOR

3. METODOLOGIJA I PROCES IZRADE NSOR CRNE GORE

4. VIZIJE I OPŠTI CILJEVI NSOR

5. TRI STUBA ODRŽIVOG RAZVOJA: EKONOMSKI RAZVOJ, ŽIVOTNA SREDINA I PRIRODNI RESURSI, DRUŠTVENI RAZVOJ

5.1 Ekonomski razvoj: identifikacija problema i izazova, prioritetni zadaci i mjere

- 5.1.1 Makroekonomska kretanja
- 5.1.2 Regionalni razvoj i zaposlenost
- 5.1.3 Saobraćaj
- 5.1.4 Turizam
- 5.1.5 Poljoprivreda i ruralni razvoj
- 5.1.6 Energetika
- 5.1.7 Industrija
- 5.1.8 Nove tehnologije

5.2 Životna sredina i prirodni resursi: identifikacija problema i izazova, prioritetni zadaci i mjere

- 5.2.1 Zaštita biodiverziteta i očuvanje prirodnih vrijednosti (posebno u zaštićenim područjima)
- 5.2.2 Vode
- 5.2.3 Vazduh
- 5.2.4 Zemljište
- 5.2.5 Šume
- 5.2.6 Sistem upravljanja životnom sredinom
- 5.2.7 Prostorno planiranje
- 5.2.8 More i obalno područje
- 5.2.9 Klimatske promjene i zaštita ozonskog omotača
- 5.2.10 Otpad

5.3 Društveni razvoj: identifikacija problema i izazova, prioritetni zadaci i mjere

- 5.3.1 Upravljanje i učešće javnosti u donošenju odluka
- 5.3.2 Obrazovanje
- 5.3.3 Zdravstvo
- 5.3.4 Ravnopravnost i socijalna zaštita
- 5.3.5 Kultura i mediji
- 5.3.6 Urbani razvoj

6. IZGRADNJA PARTICIPATIVNOG PLANSKOG PROCESA

- 6.1 Mobilizacija aktera
- 6.2 Participacija u procesu planiranja
- 6.3 Pristup informacijama i komunikaciona politika

7. PROCES IMPLEMENTACIJE NSOR CRNE GORE

- 7.1 Akcioni plan NSOR i koordinacija implementacije
- 7.2 Ocjena konzistentnosti NSOR ciljeva

8. PRAĆENJE I OCJENA IMPLEMENTACIJE

- 8.1 Mjerenje i ocjena djelotvornosti politika i mjera
- 8.2 Definisane monitoringa i određivanje odgovornih za njegovo sprovođenje
- 8.3 Indikatori za praćenje implementacije NSOR

9. FINANSIRANJE NSOR PROGRAMA

- 9.1 Izvori finansiranja i procjena troškova implementacije NSOR

PRILOG 1 – NACIONALNI AKCIONI PLAN

PRILOG 2 – LITERATURA

LISTA OKVIRA I TABELA

Okvir 5.2-1: Turizam i urbanizacija u obalnom području

Tabela 8.3-1 Ključni NSOR indikatori i veza sa opštim ciljevima

1. ZAŠTO STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA?

1. ZAŠTO STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA?

1.1 Potencijali za održivi razvoj u Crnoj Gori

Geografski položaj, klimatske prilike i karakteristike njenog prostora, kao i prirodni resursi i njihov raspored, čine Crnu Goru po mnogo čemu izuzetnom evropskom državom. Na nešto manje od 14.000 kvadratnih kilometara, smještene su izuzetne prirodne vrijednosti kakve su Bokokotorski zaliv i pješčane plaže južnog dijela jadranske obale, najveće jezero na Balkanu – Skadarsko jezero, kanjon rijeke Tare i planine sjevernog regiona sa često netaknutom prirodom, brojnim ledničkim jezerima i vrhovima od oko 2.500 metara nadmorske visine.

Priroda Crne Gore, uključujući bogati biodiverzitet i specifične pejzažne i kulturne vrijednosti, jedno je od njenih najvećih bogatstava. Po broju vrsta po jedinici površine, Crna Gora se ubraja među prve zemlje u Evropi, a ujedno je i dom mnogim endemskim vrstama¹. Nacionalnim zakonodavstvom trenutno je zaštićeno 7,7% teritorije (četiri nacionalna parka i područja sa nižim stepenom zaštite).

Značaj i izuzetnost nekih od prirodnih vrijednosti i kulturno-istorijskih spomenika u Crnoj Gori prepoznale su i međunarodne organizacije koje se bave očuvanjem prirodnog i kulturnog nasljeđa. U okviru UNESCO-a zaštićeni su basen rijeke Tare (program *Čovjek i biosfera* – MAB, od 1977. godine), te Kotorsko-risanski zaliv i Nacionalni park *Durmitor* (program *Svjetske prirodne i kulturne baštine*, od 1979. odnosno od 1980. godine). Od 1995. godine, Skadarsko jezero nalazi se na listi međunarodno značajnih močvarnih područja kao stanište vodenih ptica, saglasno Konvenciji o močvarnim područjima (Ramsarska konvencija).

Šumski i vodni resursi spadaju među najznačajnije prirodne resurse kojima Crna Gora raspolaže, i veoma su važni sa stanovišta održivog razvoja. Šume pokrivaju oko 45% ukupne teritorije, a uprkos tome što hidrografske prilike znatno variraju – od bezvodnih predjela gdje nema izvorišta i površinskih tokova, do područja u kojima vode ima u izobilju – Crna Gora u cjelini spada među vodom bogate zemlje. Poseban prirodni resurs jeste oko 300 kilometara duga obala, uski obalni pojas i morski akvatorijum naspram obale, koji čine specifičan eko-sistem i značajan razvojni potencijal. Iako zbog specifičnih prirodnih uslova ne raspolaže značajnim zemljišnim resusima, postoji bogat neiskorišćeni potencijal za razvoj poljoprivrede.

U ekonomskoj i društvenoj sferi, Crnu Goru karakteriše relativno visok stepen razvoja naslijeđen iz perioda prije krize devedesetih godina prošlog vijeka. Posebno su važna postignuća u oblasti humanog razvoja (tj. visok stepen razvoja školstva i zdravstva) koja su doprinijela tome da Crna Gora danas raspolaže značajnim potencijalima u oblasti ljudskih resursa i ima dobru osnovu za ekonomski oporavak. Ekonomske reforme su u toku, a evropske integracije kojima zemlja teži predstavljaju dodatni motiv i potencijal za brži i održivi razvoj ekonomije i društva. Posebno važna vrijednost jeste i kulturna raznolikost, koja takođe može dati značajan doprinos održivom razvoju.

1) U Crnoj Gori, na primjer, postoje 392 balkanske (regionalne) endemske biljne vrste.

1.2 Veza NSOR sa nacionalnim, regionalnim i globalnim procesima i dokumentima

Značajni prirodni potencijali i svijest o obavezi njihovog očuvanja bili su izvori i pokretači donošenja *Deklaracije o Crnoj Gori kao ekološkoj državi*. Skupština Republike Crne Gore ovom je Deklaracijom (1991) godine definisala strateško opredjeljenje da se dalji razvoj Crne Gore odvija u skladu sa principima i zahtjevima održivosti. Takvo opredjeljenje dalje je potvrđeno Ustavom iz 1992. godine, koji kaže da je Crna Gora „demokratska, socijalna i ekološka država“, i koji pravo na zdravu životnu sredinu i obavezu njenog čuvanja i unapređenja ustanovljava kao ustavne norme. Potreba dalje operacionalizacije ovih odrednica dovela je 2000. godine do izrade okvirnog strateškog dokumenta *Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države*.

Na nacionalnom nivou, NSOR predstavlja korak dalje u nastojanju da se smjernice razvoja zacrtane *Delaracijom o ekološkoj državi* i Ustavom iz 1992. godine sprovedu u praksi. Ona se snažno naslanja na *Pravce razvoja* i proističe iz njih, uz nastojanje da uključi elemente savremenog strateškog planiranja i ostvari čvršću vezu sa međunarodnim procesima. Istovremeno, NSOR CG snažno se oslanja i na *Strategiju razvoja i redukcije siromaštva* i niz sektorskih strateških dokumenata koja su usvojena u Crnoj Gori u posljednje vrijeme.

U isto vrijeme, NSOR CG predstavlja i jedan od elemenata primjene *Mediterranske strategije održivog razvoja* (MSOR) na nacionalnom nivou, i priključenje svjetskoj porodici zemalja koje kroz svoje nacionalne strategije održivog razvoja i strategije upravljanja životnom sredinom, u skladu sa preporukama UNCSD, nastoje da doprinesu očuvanju globalne ravnoteže i globalnom razvoju.

1.3 Principi održivog razvoja

NSOR CG zasniva se na globalno prihvaćenim principima održivog razvoja – definisanim *Deklaracijom* iz Rija i *Agendom 21*, *Deklaracijom* i *Planom implementacije* iz Johanesburga – kao i na principima *Milenijumske deklaracije UN* (koji su pretočeni u Milenijumske razvojne ciljeve – MRC). U dokumentu *Vizije održivog razvoja Crne Gore*, ovi su principi sažeto prikazani na sljedeći način:

- Integrisanje pitanja životne sredine u razvojne politike;
- Internalizacija troškova vezanih za životnu sredinu (tj. prevođenje eksternih troškova degradacije životne sredine u interne troškove zagađivača/korisnika) kroz implementaciju principa *zagađivač/korisnik plaća*;
- Učešće svih društvenih aktera (zainteresovanih strana) u donošenju odluka, konsultacije, dijalog i partnerstva;
- Pristup informacijama i pravdi;
- Jednakost među generacijama i jednakost unutar iste generacije i rodna ravnopravnost;
- Princip predostrožnosti, tj. zahtjev da se očuva prirodna ravnoteža u okolnostima kada nema pouzdanih informacija o određenom problemu;
- Princip supsidijarnosti (hijerarhije, odnosno međuzavisnosti) između lokalnog i globalnog nivoa; i
- Pristup uslugama i finansijskim resursima koji su neophodni za zadovoljavanje osnovnih potreba.

Ovi principi predstavljaju prizmu kroz koju su sagledani postojeći problemi i izazovi za održivi razvoj Crne Gore, tj. okvir u kome su definisani ciljevi, zadaci i mjere za sprovođenje politike održivog razvoja. Oni, takođe, predstavljaju smjernice koje će voditi ukupan proces implementacije NSOR.

Polazeći od navedenog, održivi razvoj (kako u Crnoj Gori tako i globalno) podrazumijeva²:

- Uravnotežen i pravičan ekonomski razvoj koji se može održati u dužem vremenskom periodu;
- Smanjenje siromaštva, kroz osnaživanje siromašnih i obezbjeđivanje njihovog boljeg pristupa neophodnim uslugama i sredstvima;
- Učešće svih zainteresovanih strana u procesu odlučivanja (centralne i lokalne vlasti, nevladine organizacije, privatni/poslovni sektor, profesionalne organizacije, sindikat), uz izgradnju dijaloga i povjerenja i uz razvoj društvenog kapitala;
- Pažljivo upravljanje i očuvanje (u najvećoj mogućoj mjeri) neobnovljivih resursa;
- Racionalna, održiva upotreba energije i prirodnih resursa (vode, zemljišta, šuma, itd.);
- Minimiziranje otpada, efikasno sprečavanje i kontrola zagađenja, i minimiziranje ekoloških rizika;
- Unapređenje sistema obrazovanja i zdravstva, i poboljšanja u vezi sa ravnopravnošću polova;
- Zaštitu kulturnih identiteta.

1.1 Izazovi i razvojne dileme

Republika Crna Gora posvećena je očuvanju životne sredine i održivom korišćenju prirodnih resursa, bržem i ravnomjernijem ekonomskom i društvenom razvoju, i procesu evropskih integracija, što definiše pravce i ciljeve njenog razvoja. Istovremeno, Crna Gora se u prvim godinama 21. vijeka suočava sa brojnim i složenim izazovima i problemima koje treba prevazići kako bi se osiguralo postizanje tih ciljeva.

Jedan od ključnih izazova odnosi se na implementaciju i ubrzanje ekonomskih reformi i obezbjeđivanje uravnoteženog ekonomskog razvoja, i sa tim povezane izazove poboljšanja životnog standarda i smanjenja siromaštva. Imajući u vidu dosadašnje slabo iskustvo, integracija zahtjeva održivosti u razvojne politike predstavljaće poseban izazov. U nekim slučajevima, ovaj će izazov biti izražen i zbog nesigurnosti i nedostatka informacija potrebnih za donošenje odluka. Zbog toga su od najveće važnosti podizanje nivoa svijesti i izgradnja kapaciteta za implementaciju koncepta održivog razvoja. Promjene u sistemu upravljanja (poboljšanje saradnje, koordinacije i konsultacija između različitih sektora – unutar vlade, kao i između vlade i privatnog i civilnog sektora), predstavljaju još jedan značajan izazov (u isto vrijeme, to je i preduslov održivog razvoja društva). Pored toga, tu su još i izazovi koje nose procesi evropskih integracija i globalizacije, kao i potreba poboljšanja regionalne saradnje tako da ona doprinese postizanju ciljeva održivog razvoja.

2) Kao što je definisano u dokumentu *Okvirne smjernice održivog razvoja Crne Gore*

Crna Gora se u proteklom periodu našla i pred izborom razvojnog modela, puta kojim bi se postojeći problemi i izazovi najbrže prevazišli. U znatnom dijelu javnosti govori se o nedostacima i rizicima razvojnog modela koji se primjenjuje. Istovremno raste društveni konsenzus o tome da je budući razvoj Crne Gore potrebno graditi na principima održivosti. Razvojne dileme, međutim, nijesu još ni izbliza razriješene, a konkretni modaliteti razvoja i primjena principa održivosti biće predmet društvenih napora u dužem vremenskom periodu.

Da bi se osigurao održiv razvoj jednog društva, neophodan je cjelovit pristup upravljanju složenim društvenim procesima i pažljivo balansiranje ekonomskih, socijalnih i ciljeva vezanih za očuvanje životne sredine i prirodnih resursa. Održivi razvoj takođe zahtijeva angažovanje svih društvenih aktera i stalan dijalog kako bi se prevazišli (izbjegli) obrasci neodrživog rasta i razvoja, te obezbijedili konačni rezultati koji će donijeti najveće koristi društvu u cjelini, vodeći računa o budućnosti i sljedećim generacijama. Proces izrade NSOR CG predstavlja jedan korak u tom pravcu – u pravcu održivosti, dijaloga i prosperiteta.

2.

MEDITERANSKA
STRATEGIJA KAO
OKVIR

2.1 Proces i preuzete obaveze

Mediteranski akcioni plan (MAP, u okviru UNEP-a) i Komisija za održivi razvoj Mediterana (MCSD) označeni su na samitu u Johannesburgu kao sveobuhvatan program i institucionalni okvir za sprovođenje održivog razvoja u regionu Mediterana. U nastojanju da omogući implementaciju principa održivosti u regionu Mediterana i da prevaziđe probleme sa kojima se nacionalni sistemi suočavaju prilikom integracije pitanja iz oblasti životne sredine i razvoja, MCSD je nakon 1995. godine, a posebno poslije Samita u Johannesburgu, intenzivno radila na izradi *Mediteranske strategije održivog razvoja* (MSOR).

Konvencija o zaštiti morske sredine i priobalnog područja Sredozemlja – Barselonska konvencija – i prateći protokoli iz 1995. godine, nastali izmjenom i dopunom Konvencije iz 1976. godine, predstavljaju pravni okvir za djelovanje MAP-a i MCSD, čije je sjedište u Atini. Članica MAP-a je 21 zemlja Mediterana i Evropska unija; Crna Gora je obnovila članstvo u institucijama MAP u septembru 2003. godine.

Na IX sastanku MCSD u Đenovi (juna 2004. godine) ukazano je na potrebu donošenja nacionalnih strategija koje bi zadovoljile principe propisane od strane UN Komisije za održivi razvoj (UN CSD) i koje bi mogle biti implementirane u sklopu regionalnih procesa. Crna Gora je, kao nova članica MAP-a i jedna od najmanjih zemalja u Mediteranu, uz još sedam zemalja, odabrana za učešće u početnoj fazi izrade nacionalnih strategija u okviru procesa implementacije MSOR-a.

Završni predlog MSOR odobren je na X sastanku MCSD-a, juna 2005. u Atini, a strategija je usvojena na XIV redovnom sastanku strana ugovornica Barselonske konvencije, održanom 8–11. novembra 2005. godine u Portorožu (Slovenija).

2.2 Izazovi, ciljevi i prioritetne oblasti MSOR

MSOR prepoznaje održivi razvoj kao neminovnost u prevazilaženju sljedećih razvojnih izazova u Mediteranu:

- Izazov očuvanja životne sredine;
- Demografski, ekonomski, socijalni i kulturni izazovi;
- Izazov globalizacije, regionalne saradnje i upravljanja.

Polazeći od ovih izazova, MSOR definiše dugoročnu viziju Mediterana kao politički stabilnog, prosperitetnog i regiona u kome vlada mir. Ova vizija počiva na izboru „win –win“ scenarija koji ostvaruju korist u više oblasti, promovišući zajednički razvoj mediteranskog juga i sjevera, i koji su izgrađeni na sadejstvu efikasnog upravljanja u oblasti životne sredine, razvoja i ekonomije.

Četiri glavna cilja MSOR su:

1. Doprinos ekonomskom razvoju kroz unapređenje dobara specifičnih za Mediteran;
2. Smanjenje socijalnih razlika kroz implementaciju Milenijumskih ciljeva i jačanje kulturnih identiteta;

-
3. Mijenjanje neodrživih obrazaca u proizvodnji i potrošnji, i osiguravanje održivog upravljanja prirodnim resursima;
 4. Poboljšanje upravljanja na lokalnom, nacionalnom i regionalnom nivou.

Konačno, sedam prioriternih oblasti djelovanja MSOR su: 1) bolje upravljanje tražnjom za vodom i vodnim resursima; 2) poboljšano racionalno korišćenje energije, povećano korišćenje energije iz obnovljivih izvora i ublažavanje klimatskih promjena, tj. prilagođavanje promjenama; 3) zadovoljavajuće upravljanje u oblasti saobraćaja radi održivog protoka (pokretljivosti) ljudi i roba; 4) održivi turizam kao vodeći ekonomski sektor; 5) održiva poljoprivreda i ruralni razvoj; 6) održivi urbani razvoj; i 7) održivo upravljanje morem, obalnim područjima i morskim resursima.

3.

METODOLOGIJA
I PROCES IZRADE
NSOR
CRNE GORE

Proces izrade NSOR CG koristi pozitivna iskustva iz globalnih, evropskih i procesa u regiji Mediterana, i zasnovan je na principima i preporukama datim u *Deklaraciji iz Rija* i *Agendi 21*, kao i u *Deklaraciji i Planu implementacije* iz Johanesburga. NSOR CG takođe je usklađena sa *Mediteranskom i Strategijom održivog razvoja EU*, te sa „lisabonskim procesom“. Još jedan važan globalni proces na koji se NSOR CG oslanja jeste proces zasnovan na *Milenijumskoj deklaraciji Ujedinjenih nacija* i Milenijumskim razvojnim ciljevima.

Metodologija pripreme NSOR CG u skladu je sa preporukama koje strategiju održivog razvoja definišu kao *koordinirani, participativni i interaktivni proces promišljanja i djelovanja kako bi se ekonomski, društveni i ciljevi vezani za životnu sredinu ostvarivali na uravnotežen i integralan način na relevantnim nivoima* (UN/DESA / DSD). *Proces obuhvata analizu postojeće situacije, formulaciju politika i akcionih planova, implementaciju, monitoring i redovne revizije. To je cikličan i interaktivan proces planiranja, participacije i djelovanja, u kome je veći naglasak na upravljanju progresom ka ostvarivanju ciljeva održivosti nego na pripremi „plana“ kao konačnog proizvoda.*

Na nacionalnom nivou, NSOR zasnovna je na postojećim strateškim dokumentima i informacijama, uz nastojanje da cjelovito sagleda prepoznate probleme i dâ novi kvalitet njihovom rješavanju uz poštovanje zahtjeva održivosti. NSOR takođe nastoji da prepozna ona strateška dokumenta, politike i mjere koji ne zadovoljavaju te zahtjeve. Za neke od sektora i tema razmatranih u procesu pripreme NSOR, nedostatak informacija i strateških dokumenata bio je otežavajući faktor. Međutim, sprovođenje NSOR CG treba shvatiti kao proces koji se periodično ponavlja, i u kome će se informacije dobijene iz sistema za praćenje i ocjenu implementacije koristiti za dalje usavršavanje i periodično prilagođavanje prvobitno definisanih ciljeva i mjera. NSOR CG treba takođe shvatiti kao okvirnu strategiju sa kojom u najkraćem mogućem roku treba usaglašavati kako postojeća tako i buduća strateška dokumenta i planove.

NSOR definiše vizije i postavlja dugoročne smjernice održivog razvoja Crne Gore, dok je vremenski horizont Akcionog plana NSOR period 2007–2012. Priprema NSOR CG prvi je korak dugoročnog procesa koji podrazumijeva kontinuirano praćenje i periodičnu reviziju dokumenta (identifikovanih problema, postavljenih ciljeva i predloženih mjera). Osnovni ciklus praćenja implementacije jeste jednogodišnji period, dok se na svakih pet godina predviđa korjenita ocjena implementacije Strategije. Godine 2010. biće pripremljen detaljni izvještaj o progresu u primjeni, te izmjene i dopune Akcionog plana za preostale dvije godine prvog implementacionog perioda. Ove će aktivnosti doprinijeti pripremanju za III svjetski samit o održivom razvoju. Korjenita ocjena i revizija dokumenta planiraju se za kraj prvog implementacionog perioda, tj. krajem 2012. godine.

Koordinator procesa izrade NSOR bilo je Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora (MZŠSUP)³, uz podršku UNEP/MAP-a, UNDP-a i Ministarstva životne sredine, kopna i mora Republike Italije. Proces je trajao godinu dana i bio je postavljen tako da omogući interakciju i razmjenu informacija među različitim komponentama i akterima u procesu. Na početku procesa, pripremljena su bazična dokumenta – *Vizije i Okvirne smjernice održivog razvoja Crne Gore* – čija je svrha bila da postave temelje

3) Od kraja 2006. godine Ministarstvo turizma i zaštite živote sredine

za pripremu Strategije, kako na konceptualnom tako i na praktičnom planu.

Učešće javnosti i konsultacije sa društvenim akterima uglavnom su se odvijali kroz tri nacionalne radionice (jun i decembar 2005, jun 2006) i dva kruga širokih participativnih sastanaka na lokalnom/regionalnom nivou koje je koordinirao nevladin sektor. Zastupljenost društvenih aktera bila je osigurana i na okruglim stolovima održanim u januaru 2006. godine, kada se radilo na utvrđivanju prioritetnih NSOR ciljeva za različite oblasti. Metodologija za utvrđivanje prioriteta bila je postavljena tako da različitim učesnicima u procesu omogući da daju svoju ocjenu o stepenu prioriteta ciljeva na osnovu dva seta kriterija – važnosti i izvodljivosti. Na osnovu pojedinačnih ocjena izvedeno je grupno rangiranje ciljeva, koje je dalje poslužilo ekspertskim radnim grupama kod pripreme Akcionog plana.

Ekspertske radne grupe (za ekonomski razvoj, životnu sredinu i društveni razvoj) održale su u periodu septembar 2005 – mart 2006. godine četiri kruga sastanaka na kojima su se dogovarali metodologija rada i utvrđivali rezultati. Radni tim (koji su sačinjavali predstavnici javne administracije, stručnih institucija, Univerziteta, nevladinih organizacija i konsultanti) bio je zadužen za pripremu nacrtu Strategije i drugih relevantnih radnih materijala, uključivanje preporuka iz participativnog procesa, ocjenu konzistentnosti ciljeva Strategije (među različitim sektorima, kao i u odnosu na druga strateška dokumenta) i slično. Savjetodavni odbor⁴ i Nacionalni savjet za održivi razvoj, kao tijela u kojima je takođe obezbijedena široka zastupljenost društvenih aktera, pružili su stručnu i političku podršku procesu.

4) Savjetodavni odbor formiran je jula 2005. godine za potrebe realizacije procesa izrade NSOR CG; činili su ga predstavnici širokog spektra društvenih aktera – od nadležnih ministarstava i vladinih institucija, preko Univerziteta Crne Gore i stručnih institucija do poslovnih udruženja, sindikata i NVO sektora.

4.
VIZIJE I OPŠTI
CILJEVI NSOR

Vizija održivog razvoja Crne Gore definisana je u istoimenom bazičnom dokumentu NSOR procesa, koji je prezentiran na prvoj nacionalnoj radionici (juna 2005. godine na Cetinju) i do avgusta 2005. doradivan kroz konsultacije sa glavnim akterima procesa i Savjetodavnim odborom. Prema tom dokumentu, vizija održivog razvoja Crne Gore obuhvata:

- Viziju ekonomskog razvoja, koja polazi od potrebe ubrzanja ekonomskog rasta i zaokruživanja procesa tranzicije ka tržišnoj privredi (stimulisanje inovacija i produktivnosti, osnaživanje preduzetništva, sprečavanje odlaska kvalitetnih i perspektivnih kadrova iz zemlje), vodeći istovremeno računa o ispunjavanju zahtjeva održivosti kroz integrisanje politike zaštite životne sredine i ekonomske politike, i kroz ublažavanje efekata ekonomskog rasta na životnu sredinu;
- Socijalnu viziju, koja podrazumijeva smanjenje siromaštva i zaštitu najugroženijih grupa stanovništva, kao i da se korist od ekonomskog razvoja pravičnije rasporedi među svim segmentima društva;
- Ekološku viziju, tj. neophodnost očuvanja životne sredine i održivog upravljanja prirodnim resursima, pospješujući pri tom sinergiju razvoja i očuvanja životne sredine, i imajuću u vidu pravo budućih generacija na kvalitet života;
- Etičku viziju, pod kojom se podrazumijeva poboljšanje uprave/upravljanja kroz izgradnju kapaciteta svih aktera (centralne vlasti, lokalnih vlasti, privatnog sektora i građanskog društva) i prelazak sa centralizovanog načina odlučivanja na pregovore, saradnju, koordinirano djelovanje i decentralizaciju, kao i sprovođenje principa zajedništva i solidarnosti, te poštovanje ljudskih prava kroz reafirmaciju prava na razvoj u zdravom i pravičnom okruženju;
- Kulturnu viziju, tj. neophodnost očuvanja kulturne raznolikosti i identiteta, uz jačanje kohezije čitavog društva.

Polazeći od vizija održivog razvoja Crne Gore i identifikacije problema i izazova u oblastima zaštite životne sredine i upravljanja prirodnim resursima, ekonomskog i društvenog razvoja, definisani su sljedeći opšti ciljevi NSOR CG⁵:

1. Ubrzati ekonomski rast i razvoj i smanjiti regionalne razvojne nejednakosti;
2. Smanjiti siromaštvo, obezbijediti jednakost u pristupu uslugama i resursima;
3. Osigurati efikasnu kontrolu i smanjenje zagađenja, i održivo upravljanje prirodnim resursima;
4. Poboljšati sistem upravljanja i učešća javnosti; mobilisati sve aktere, uz izgradnju kapaciteta na svim nivoima;
5. Očuvati kulturnu raznolikost i identitete.

Specifični ciljevi, zadaci NSOR za konkretne sektore i teme obrađene u Strategiji, prezentirani su u poglavljima koja slijede (5.1 do 5.3), tj. u Nacionalnom akcionom planu (Prilog 1). Veza između opštih ciljeva i zadataka data je u Akcionom planu.

5) Promovisanje koncepta održivog razvoja i vrijednosti koje taj koncept podrazumijeva, preduslov je ostvarivanja ovih ciljeva.

5.
TRI STUBA
ODRŽIVOG
RAZVOJA:
EKONOMSKI
RAZVOJ,
ŽIVOTNA SREDINA
I PRIRODNI RESURSI,
DRUŠTVENI RAZVOJ

5.1 Ekonomski razvoj: identifikacija problema i izazova, prioritetni zadaci i mjere

5.1.1 Makroekonomska kretanja

Ekonomska recesija devedesetih godina zajedno sa neefikasnostima i strukturnim neprilagođenostima naslijeđenim iz perioda planske ekonomije doprinijeli su sadašnjem nezadovoljavajućem stanju crnogorske ekonomije. BDP po glavi stanovnika u 2004. godini bio je 2.473 EUR (tekuće cijene), odnosno 6.641 US dolara po paritetu kupovne moći (PPP USD). Projektovani nivo BDP-a za 2005. godinu iznosi 1.580 miliona EUR, odnosno za 2006. godinu 1.759 miliona EUR, što uz očekivani rast cijena na malo od 3%, obezbjeđuje realni rast od 6%. U toku posljednjih nekoliko godina, realna stopa rasta BDP kretala se od 1,7 do 3,7% godišnje. Prema podacima Zavoda za zapošljavanje, nezaposlenost je od 2000. godine znatno opala – sa preko 30% u 2000. godini na ispod 19% u 2005. godini⁶, dok je u septembru 2006. godine stopa nezaposlenosti bila manja za 24,9% u odnosu na isti mjesec 2005. godine; stopa nezaposlenosti znatno se razlikuje po regionima i po polu (znatno je viša na sjeveru Republike i za žensku populaciju). Prosječna neto zarada u 2005. godini bila je 213 EUR, dok je stopa siromaštva u 2003. godini bila 12,2%, odnosno u 2004. godini 10,9%. Sa stopom od 1,8% u 2005. godini, odnosno 1,7% u prvih deset mjeseci 2006. godine, inflacija ostaje na niskom nivou tokom posljednjih godina. Učešće spoljnog duga u BDP u 2003. i 2004. godini bilo je na nivou 30–33% (u apsolutnom iznosu, spoljni dug je iznosio 438 odnosno 502 miliona EUR u ove dvije godine redom); spoljni dug na kraju 2005. godine iznosio je 513,4 miliona EUR, što čini 31,3% BDP u 2005. godini, a u septembru 2006. godine je pao na 478,6 miliona EUR, što čini 27,22% procijenjenog BDP za 2006. godinu. Ostali pokazatelji makroekonomskih kretanja govore o visokom učešću javnih rashoda u BDP, visokom trgovinskom deficitu (u periodu januar–maj 2006. godine ostvaren je rast izvoza, tako da je trgovinski deficit iznosio 275,6 miliona EUR) i još uvijek niskim, iako rastućim, stranim direktnim investicijama (oko 50 miliona EUR u 2004; 382 miliona EUR u 2005. godini, 317 miliona EUR u periodu januar–septembar 2006. godine). Planirani budžetski deficit za 2006. godinu iznosi 30,7 miliona EUR (umanjen za otplatu stare devizne štednje) ili 1,7% procijenjenog BDP-a, što je i apsolutno i relativno niže nego u 2005. godini; u periodu januar–septembar 2006. godine ostvaren je budžetski suficit u iznosu 21,583 miliona EUR. Pozitivni trendovi zabilježeni su i u bankarskom sektoru.⁷

Pored nepovoljnog ekonomskog stanja, naslijeđena privredna struktura prilično je neprilagođena zahtjevima održivog razvoja, i u toj su oblasti potrebne značajne i postepene promjene (napuštanje ekonomije zasnovane na zagađujućim industrijama i neodrživoj eksploataciji resursa). Poseban problem predstavlja činjenica da u dužem periodu donošenje razvojnih odluka nije bilo zasnovano na metodama koje pored ekonomskih razmatraju i socijalne i efekte na životnu sredinu. Nedostatak ovakvih iskustava i kapaciteta, posebno u procesu prelaska na tržišnu ekonomiju i uz neophodnost ubrzanja novog razvojnog ciklusa, predstavljaju ozbiljan rizik po održivi razvoj.

6) Podaci iz ankete o radnoj snazi (koju sprovodi Monstat) ukazuju na nešto višu stopu nezaposlenosti.

7) Izvori podataka su *Agenda ekonomskih reformi 2002–2007, Izvještaj o humanom razvoju u Crnoj Gori* (UNDP/ISSP 2005) i *Monet* (ISSP). Izvor podataka za 2005. i 2006. godinu jeste Sekretarijat za razvoj.

Ključni izazovi su: održavanje makroekonomske stabilnosti, ubrzanje ekonomskog rasta, okončanje procesa privatizacije, povećanje efikasnosti i jačanje konkurentnosti ekonomije, kao i osiguravanje uravnoteženog razvoja kako na regionalnom planu tako i među pripadnicima različitih društvenih slojeva, te veći stepen integracije zahtjeva zaštite životne sredine u sve segmente ekonomske politike.

Makroekonomska politika u narednom periodu treba da bude usmjerena na prevazilaženje ovih izazova, tj. na održavanje postignute makroekonomske stabilnosti i stvaranje povoljnog okruženja za brži i uravnoteženi ekonomski rast i razvoj. Prepoznavanje komparativnih prednosti Crne Gore i građenje prepoznatljivog i kvalitetnog proizvoda te očuvanje specifičnih vrijednosti iz kojih takve prednosti proizilaze treba da budu polazni osnov za kreiranje ekonomskih politika. Jačanje konkurentnosti domaće ekonomije (uključujući restrukturiranje i privatizaciju), stimulisanje preduzetništva i privlačenje stranih direktnih investicija ostaju dominantna ekonomska pitanja.

Pored toga, neophodno je u proces kreiranja i sprovođenja ekonomskih politika uključiti zahtjeve koji proizilaze iz principa održivog razvoja, a koji se prije svega tiču pravične raspodjele koristi od ekonomskog razvoja, značajnijeg učešća javnosti u donošenju razvojnih odluka, jačanja socijalnih i odgovornosti prema životnoj sredini kod ekonomskih subjekata, i promociji i stvaranju „ekonomije zasnovane na znanju“.

Integracija ovih zahtjeva podrazumijeva značajniju intervenciju države u regulaciji ekonomskih kretanja u onim oblastima gdje su i u razvijenim tržišnim ekonomijama prepoznate „nesavršenosti tržišta“ kao osnovnog regulatora (takve su oblasti, na primjer: zaštita životne sredine, regionalni razvoj, socijalna politika). U ovom procesu Crna Gora treba da koristi iskustva i modele isprobane u razvijenim evropskim ekonomijama, i da na taj način ostvari dvostruku korist – u implementaciji koncepta održivog razvoja na jednoj, odnosno u procesu EU integracija na drugoj strani.

Prioritetni zadatak NSOR-a jeste podsticanje razvoja uslužne ekonomije, turizma, pomorstva i dr., kao stareteških razvojnih grana. Dio mjera za realizaciju ovog cilja dat je u dijelu Strategije koji se odnosi na turizam; pored toga, tu je još i dalja razrada i primjena podsticajnih mjera i privlačenje stranih direktnih investicija za uslužne sektore, kao i plan revitalizacije pomorske privrede.

5.1.2 Regionalni razvoj i zaposlenost

Crnu Goru karakterišu znatne regionalne razlike⁸ u stepenu razvoja, koje se prije svega manifestuju kroz nerazvijeni sjeverni a razvijeniji centralni i južni region. Pored ekonomskih nedaća, nerazvijenost sjevernog regiona nosi sa sobom i ograničenja u vezi sa društvenim razvojem (kroz ograničen pristup institucijama i uslugama) i pojačane rizike za neodrživo korišćenje prirodnih resursa (prije svega šumskih).

Sjeverni region, koji čini nešto više od polovine teritorije Crne Gore, karakterišu:

- Učešće od svega 18% u BDP (početkom 1990. godine to je bilo 25,5%); u ovom su regionu i opštine (npr. Andrijevica, Rožaje) u kojima je BDP po glavi stanovnika u 2002. godini bio oko 500 EUR ili ispod toga;

8) Izvori podataka su Monstat, Zavod za zapošljavanje i ISSP

- Stopa nezaposlenosti od blizu 30%⁹ (stopa nezaposlenosti je, prema istom izvoru, bila nešto ispod 21% u južnom regionu);
- Depopulacija – broj stanovnika između popisa 1991. i 2003. godine smanjen je za 9 indeksnih poena; u sjevernom regionu, inače, živi nešto manje od jedne trećine ukupnog stanovništva;
- Znatno viša stopa siromaštva od prosjeka u Republici – 19,3%;
- Nerazvijenost saobraćajne (i druge) infrastrukture, posebno u ruralnim područjima.

Na drugoj strani, resursi kojima raspolaže ovaj region značajni su, posebno kada sa radi o poljoprivredi (67% obradivih površina i 70% stočnog fonda) i šumarstvu (71% drvne mase). Sjeverni region takođe raspolaže značajnim potencijalima za razvoj različitih vidova turizma, posebno onih koji bi mogli doprinijeti upotpunjavanju turističke ponude (trenutno dominantno vezane za južni region) i ukupnoj održivosti sektora turizma. Južni region istovremeno je i najgušće naseljeni dio Crne Gore, u koji se (zajedno sa centralnim regionom) i dalje doseljava znatan broj stanovnika.

Iako je od početka decenije zabilježen značajan pad stope nezaposlenosti, sa stopom nešto nižom od 19% u 2005. godini, nezaposlenost¹⁰ je i dalje jedan od ključnih ekonomskih problema. Pored ekonomskih, nezaposlenost nosi sa sobom i značajne socijalne probleme kao što su socijalna isključenost, osjećanje obespravljenosti i beskorisnosti, i sl.

Osnovne karakteristike nezaposlenosti u Crnoj Gori su:

- Nepovoljan odnos između broja zaposlenih i nezaposlenih;
- Trajnost; u 2004. godini, gotovo 65% nezaposlenih čekalo je na zaposlenje preko godinu dana, dok se na posao prosječno čeka 3,7 godina;
- Polna nejednakost; stopa nezaposlenosti kod muškaraca je oko 15%, a kod žena oko 26% (u 2004. godini);
- Visoko učešće nezaposlenosti mladih; gotovo četvrtina nezaposlenih mlađa je od 25 godina, dok je prosječna starost nezaposlenih 32 godine;
- Regionalne razlike;
- Porast nezaposlenosti osoba sa invaliditetom.

Otvaranje novih radnih mjesta i poboljšanje karakteristika nezaposlenosti (pogotovo smanjenje rodni nejednakosti, pospješivanje zapošljavanja mladih i osoba sa invaliditetom) predstavljaju jedan od ključnih izazova održivog razvoja. Ostali krupni izazovi vezani su za ostvarivanje radnih prava (smanjenje učestalosti nezaštićenog rada – rada na crno ili u zoni sive ekonomije) i posebno za rješavanje problema nezaposlenosti raseljenih, izbjeglica i Roma kao kategorija stanovništva kod kojih su stope nezaposlenosti za 10–20% više od prosječne.

Osnov za kreiranje politika u budućem periodu treba da bude težnja da se smanje regionalne razvojne nejednakosti i poboljšaju uslovi života u manje razvijenim područjima, prije svega kroz znatniju podršku razvoju sjevernog regiona i ruralnih područja i uz optimalno korišćenje komparativnih prednosti koje ova područja imaju (ruralni razvoj opširnije je obrađen u poglavlju 5.1.5 – Poljoprivreda i ruralni razvoj). U

9) Podaci iz Monstatove ankete o radnoj snazi iz 2004. godine

10) Izvori podataka uključuju Zavod za zapošljavanje, Anketu o radnoj snazi i ISSP

programima za podsticanje zapošljavanja i razvoj malih i srednjih preduzeća posebnu pažnju treba posvetiti mogućnostima za kreiranje „zelenih poslova“, tj. za otvaranje novih radnih mjesta u djelatnostima koje su povoljne sa stanovišta očuvanja životne sredine.

Prioritetni zadaci NSOR jesu: a) razvoj MSP i povećanje zaposlenosti (prioritet sjevernom regionu, tj. planinskom i eko-turizmu, proizvodnji hrane, posebno zdrave, i održivom šumarstvu); i b) poboljšanje infrastrukture (saobraćaj, vodosnabdijevanje i kanalizacija, snabdijevanje električnom energijom) kao preduslov razvoja.

Mjere za ostvarivanje prvog zadatka uključuju programe razvoja MSP i preduzetništva (prioritetno u poljoprivredi i turizmu, i na sjeveru), razvoj kapaciteta na lokalnom nivou i jačanje međuopštinske i regionalne saradnje. Mjere za pospješivanje zapošljavanja usmjerene su prevashodno na kategorije stanovništva kod kojih su stope nezaposlenosti više od prosjeka (mladi, žene, osobe sa invaliditetom, Romi itd.) i na zbrinjavanje tehnoloških viškova. Mjere za poboljšanje infrastrukture obrađene su pojedinačno po sektorima i oblastima (saobraćaj, energetika, poljoprivreda i ruralni razvoj, vode). Regionalno posmatrano, prioriteti sjevernog regiona jesu putna infrastruktura, snabdijevanje električnom energijom i vodosnabdijevanje (posebno ruralno), dok su na primorju prioritetna pitanja vodosnabdijevanja, snabdijevanja električnom energijom i kanalizacionih sistema – prečišćavanja otpadnih voda.

5.1.1 Saobraćaj

Saobraćaj ima direktan uticaj na život ljudi, s jedne strane na individualne mobilnosti i dostupnosti područja, a s druge strane na racionalno korišćenje vremena i kvaliteta življenja u najopštijem smislu. Saobraćajna infrastruktura i organizacija saobraćaja uveliko doprinose aktiviranju privrednog potencijala, a sektor saobraćaja ima značajan udio u strukturi BDP zemlje. U isto vrijeme, saobraćaj je izvor značajnih pritisaka na životnu sredinu – kroz zagađenja vazduha i ostalih segmenata životne sredine (emisije iz procesa sagorijevanja fosilnih goriva i stvaranje otpada), kroz stvaranje buke i kroz pritiske na biodiverzitet, zemljište i obalno područje – zbog izgradnje saobraćajne infrastrukture.

Brojni problemi i ograničenja u crnogorskom saobraćaju otežavaju brži i efikasniji razvoj važnih ekonomskih sektora kao što su turizam, poljoprivreda i trgovina. Tu prije svega spadaju specifična konfiguracija terena, nagomilani problemi u organizaciji učesnika u transportnom lancu, finansiranju i upravljanju, i nedovoljna iskorišćenost ili loše stanje saobraćajne infrastrukture. Novi zakoni za drumski i željeznički saobraćaj završeni su, ali je i dalje potrebno da se pravni okvir u kome funkcioniše saobraćajni sistem Crne Gore modernizuje i učini funkcionalnijim.

Stepen motorizovanosti jeste oko 170 automobila na 1.000 osoba, što je relativno visoko za zemlje sličnog BDP po glavi stanovnika, ali daleko ispod prosjeka EU. Vozni park karakteriše velika prosječna starost, posebno kamiona i autobusa (npr. 18 godina za autobuse). Kontrola opterećenja vozila u drumskom teretnom saobraćaju je neadekvatna, a pretjerana opterećenja vozila znatno doprinose oštećenjima putne mreže.

U posljednjih 15 godina, budžetska ograničenja usloвила su neadekvatno održavanje kako putne tako i željezničke infrastrukture. Oko 1.100 od ukupno 1.847 km državnih puteva zahtijeva hitne intervencije. Neadekvatno održavanje dovelo je i do smanjenja prosječne brzine putovanja na željeznici (na nezadovoljavajućih 15–35 km/h) i doprinijelo niskom stepenu iskorišćenosti kapaciteta željezničkog saobraćaja. Nedovoljno održavanje takođe ima uticaj na bezbjednost.

Ukupne štete od saobraćajnih nesreća procjenjuju se na oko 2% BDP, što pitanje bezbjednosti saobraćaja čini jednim od prioriternih pitanja saobraćajnog sektora. Pored infrastrukturnih pitanja i pitanja bezbjednosti saobraćajnih sredstava, sa aspekta njihovog negativnog uticaja važno je ukazati na nezadovoljavajući stepen poštovanja saobraćajnih propisa.

U Crnoj Gori registrovano je pet brodarskih preduzeća koja pretežno obavljaju usluge linijskog pomorskog prevoza u basenu Jadranskog mora. Kompanije raspolažu sa 13 brodova, kapaciteta od nešto više od 40.000 DWT. Pored toga, u crnogorskom teritorijalnom moru odvija se značajan obim pomorskog saobraćaja, a tokom turističke sezone tu se nalazi i veliki broj jahti i manjih plovila. Sistem kontrole sigurnosti i bezbjednosti plovidbe u teritorijalnom moru nije u potpunosti opremljen u skladu sa međunarodnim propisima (npr. služba zaštite mora od zagađenja, iako formalno postoji, još uvijek nije operativna).

Generalni okvir za formulisanje i sprovođenje saobraćajne politike u Crnoj Gori jeste težnja da se ostvari dobra prohodnost (što je preduslov razvoja prioritenih ekonomskih sektora) uz što manju povredu prostora, svođenje na najmanju moguću mjeru negativnih uticaja saobraćaja na životnu sredinu i povećanje bezbjednosti. Prioritetni zadaci NSOR u saobraćaju su: a) poboljšanje saobraćajne povezanosti, posebno sjevernog regiona, kroz bolje održavanje postojeće i izgradnju nove infrastrukture, te razvoj kombinovanog transporta; i b) puna integracija zaštite životne sredine prilikom izrade infrastrukturnih projekata i donošenje propisa iz oblasti saobraćaja; smanjenje zagađenja od saobraćaja i povećanje bezbjednosti u saobraćaju.

Mjere za ostvarivanje prvog zadatka prevashodno su usmjerene na stvaranje finansijskih pretpostavki za održavanje i izgradnju nove saobraćajne infrastrukture, kako iz javnih tako i iz drugih raspoloživih izvora. Pored toga, tu su još i mjere koje treba da doprinesu zaštiti putne infrastrukture od oštećenja izazvanih preopterećenjem teretnih vozila.

Za ostvarivanje drugog zadatka predviđen je niz mjera koje uključuju: povećanje bezbjednosti i sigurnosti saobraćaja kroz efikasniju primjenu propisa i kontrolu njihovog sprovođenja; obezbjeđivanje podsticaja kombinovanom transportu; obuku i postepeno uvođenje EU normi za zaštitu životne sredine u saobraćaju; poboljšanu kontrolu tehničke ispravnosti vozila; primjenu standarda i dobre međunarodne prakse u projektovanju saobraćajnih projekata; i jačanje kapaciteta za zaštitu mora od zagađenja sa brodova, te podizanje nivoa ekološke zaštite u lukama.

5.1.2 Turizam

Razvoj turizma jedan je od prioriteta crnogorske ekonomije. Opredjeljenje da turizam bude pokretačka snaga ekonomije i novog razvojnog ciklusa zasniva se na činjenici da Crna Gora raspolaže resursima bitnim za razvoj turizma i da je to djelatnost koja

generiše razvoj drugih komplementarnih djelatnosti, kao što su transport, trgovina, bankarstvo, poljoprivreda, građevinarstvo i dr. Takav razvoj ima niz pozitivnih ekonomskih efekata, uključujući smanjenje nezaposlenosti, povećanje životnog standarda stanovništva i doprinos regionalnom ruralnom razvoju (kroz zadržavanje ljudi na selu i ublažavanje problema „starenja“ sela razvojem poljoprivrede i vidova turizma povezanih sa selom i poljoprivredom – agro, eko, i seoski turizam).

Međutim, brojni krupni infrastrukturni problemi otežavaju razvoj turizma. Oni se, prije svega, odnose na:

- Nedovoljnu i nekvalitetnu saobraćajnu infrastrukturu;
- Loše riješeno ili neriješeno pitanje tretmana otpadnih voda i čvrstog otpada;
- Probleme u vodosnabdijevanju i snadbijevanju električnom energijom, posebno u vrijeme trajanja turističke sezone.

Sa stanovišta razvoja održivog turizma, mogu se konstatovati još i sljedeći problemi, tj. ograničenja:

- Neravnomjeran raspored smještajnih kapaciteta (96% smještajnih kapaciteta nalazi se na primorju);
- Izražen pritisak investitora na obalu i najatraktivnije lokacije;
- Nedostatak kvalitetnog kadra, posebno onog obučenog za razvoj komplementarnih vidova turizma;
- Nepovoljna starosna i obrazovna struktura u ruralnim oblastima (s aspekta bavljenja turističkom djelatnošću);
- Kratka sezona;
- Velike oscilacije u broju ljudi koji borave u primorskom regionu u toku sezone i van nje, što negativno utiče na kvalitet života lokalnog stanovništva.

Pripremljen je veći broj strateških dokumenata za razvoj različitih vidova turizma u različitim geografskim cjelinama, ali su samo kod nekih od njih detaljnije razmatrane uticaji i posljedice razvoja turističkih kapaciteta na životnu sredinu¹¹. Strateške procjene nije bilo, što je razumljivo budući da do sada nije postojao pravni okvir za SEA, ali i vrlo nepovoljno sa aspekta osiguravanja održivog razvoja turizma. Na drugoj strani, Master plan razvoja turizma, čija je revizija u toku, kao glavni strateški dokument predviđa znatno povećanje turističkih kapaciteta (50.000 kreveta i 11,4 miliona noćenja u 2010, odnosno još veći rast do 2020. godine – vidi Okvir 5.2-1). Veći stepen integracije zahtjeva održivosti, kako na nivou planova za razvoj turizma tako i na nivou pojedinačnih projekata, neophodan je u narednom periodu.

Radi očuvanja kulturnog integriteta, poštovanja osnovnih ekoloških principa i zaštite biološkog diverziteta s jedne strane, kao i pronalaženja najboljeg balansa između ekonomskih, socijalnih i ekoloških zahtjeva prilikom izrade planskih dokumenata, s druge strane, doneseni su principi i smjernice za održivi razvoj turizma kao okvir koji će se primjenjivati tokom izrade i odobravanja strateških dokumenata i planova. Ovi principi i smjernice izvedeni su iz preporuka Svjetske turističke organizacije, dijela UN porodice (UNWTO), i uključuju između ostalog procjenu i upravljanje graničnim kapacitetom nosivosti područja, indikatore održivosti i sl.

Pomenuti principi i smjernice primijenit će se i prilikom revizije strateškog dokumenta,

11) Jedan je od takvih dokumenata *Nautički turizam u Crnoj Gori*

Master plan razvoja turizma, kojim će se planski usmjeriti cjelokupni razvoj turizma, sa posebnim akcentom na sjeverni dio Republike, budući da ovaj region do sada nije bio adekvatno i dovoljno valorizovan u odnosu na potencijale kojima raspolaže. Naročita pažnja biće posvećena zaštiti i korišćenju područja koja su pod posebnom zaštitom (nacionalni parkovi).

Pored boljeg korišćenja i zaštite područja koja su pod posebnim režimom zaštite, potrebno je takođe osigurati primjenu principa održivog razvoja i zaustavljanje trendova koji prijete da naruše jedinstvene vrijednosti i odlike primorskog regiona. Puna primjena procjene uticaja na životnu sredinu može da odigra značajnu ulogu u pojedinačnim projektima, dok su u širem kontekstu neophodne temeljne promjene kako bi se osiguralo integralno planiranje i upravljanje obalnim područjem (detaljnije obrađeno u poglavlju 5.2.8 – More i obalno područje).

Prioritetni NSOR zadaci su: a) stvaranje raznovrsnije turističke ponude (razvoj seoskog, agro, eko, planinskog, kulturnog, sportskog i drugih vidova turizma, posebno na sjeveru Republike) u funkciji produženja sezone, kvalitetnije ponude i privlačenja gostiju veće platežne moći (s krajnjim ciljem – povećanje direktnih i indirektnih prihoda od turizma); i b) integrisanje kriterijuma održivosti prilikom odobravanja razvojnih turističkih projekata (odnosno prilikom donošenja i ocjene planova), posebno kod primorskog i zimskog planinskog turizma.

Mjere koje se planiraju u periodu implementacije NSOR akcionog plana (2007–2012) odnose se na izradu pilot projekata identifikovanih razvojnim studijama, aktivnosti na promociji i stvaranju raznovrsnije turističke ponude putem zajedničkog djelovanja Ministarstva turizma¹², turističkih organizacija, turističke privrede i civilnog sektora, edukacija kadra i obezbjeđivanje sredstava za realizaciju razvojnih projekata. Kod drugog zadatka, planira se primjena principa i smjernica za održivi razvoj, uključujući reviziju *Master plana razvoja turizma Crne Gore*, i puna primjena procjene uticaja u realizaciji velikih razvojnih projekata.

5.1.1 Poljoprivreda i ruralni razvoj

Poljoprivreda je, zajedno sa turizmom i uslugama, na samom vrhu prioriteta privrednog razvoja Crne Gore. U ukupnom BDP, poljoprivreda učestvuje sa oko 15%, dok je u njoj stalno zaposleno oko 9% aktivne radne snage. Mnoga se domaćinstva poljoprivredom bave na usitnjenom posjedu (oko 5 ha u prosjeku), tako da ona predstavlja osnovni ili dopunski izvor prihoda za preko 60.000 domaćinstava. Ukupna vrijednost sektora ribarstva u Crnoj Gori jeste 7,4 miliona EUR, tako da učešće ovog sektora u nacionalnom bruto društvenom proizvodu iznosi 0,5% (tj. 3,1% u bruto proizvodu sektora poljoprivrede).

Crnogorska poljoprivreda je, uprkos ograničenom poljoprivrednom zemljištu od oko 518.000 ha, veoma raznovrsna. Druga komparativna prednost jeste činjenica da zemljište, generalno govoreći, nije izraubovano i da se u Crnoj Gori još uvijek koristi nizak nivo mineralnih đubriva (preko 10 puta manje u odnosu na prosjek EU) i sredstava za zaštitu bilja. Nizak nivo primjene mineralnih đubriva i pesticida predstavlja odlično polazište za razvoj organske poljoprivrede. Međutim, izražen je i

12) Od kraja 2006. godine Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine

trend gubitka poljoprivrednog zemljišta (prevashodno njegovim korišćenjem za druge namjene). Postoje i značajne mogućnosti za razvoj ribarstva, za šta je potrebno stvoriti odgovarajuće preduslove (unapređenje pravnog okvira, sistema monitoringa resursa i sakupljanja podataka, i ispunjavanje zahtijevanih standarda EU za upravljanje ribljim fondom).

Brojna su ograničenja za razvoj poljoprivrede, i između ostalog uključuju: a) usitnjen posjed i proizvodnja u otežanim prirodnim uslovima; b) poljoprivreda je u najvećem stepenu samo dodatno zanimanje, što usporava modernizaciju i tržišnu orijentaciju gazdinstava; c) nizak obrazovni i stručni nivo proizvođača za bavljenje poljoprivredom kao biznisom; d) nedovoljno izgrađena infrastruktura na selu; nedovoljno snažan finansijski sektor za kreditiranje poljoprivrede i nespremnost banaka da kreditiraju sitne proizvođače hrane; i e) neizgrađena tržišna infrastruktura i nedovoljna vertikalna integracija primarne poljoprivrede i prerađivačke industrije. Obim podsticajnih mjera nije na zadovoljavajućem nivou, budući da ukupna državna podrška razvoju poljoprivrede učestvuje u BDP sa oko 0,65%.

Kao rezultat ovih i drugih ograničenja, konkurentnost proizvođača hrane relativno je niska, a uvozna zavisnost Crne Gore u prehrambenom sektoru visoka. U 2004. godini, spoljnotrgovinski deficit u vezi sa uvozom hrane bio je blizu 150 miliona EUR, a stepen pokrivenosti uvoza izvozom, iako znatno viši nego u prethodnim godinama, bio je 28%.

Integracioni procesi EU (a i STO) stavljaju poljoprivredu pred brojne izazove, budući da iskustva drugih zemalja ukazuju da je to jedna od oblasti sa najvećim obimom obaveza u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Zahtjevi se odnose na bezbjednost hrane, zajedničku organizaciju tržišta za pojedine poljoprivredne proizvode i ruralni razvoj – komponentu agrarne politike kojoj se u EU pridaje sve veći značaj.

U vezi sa modelom budućeg razvoja, Crna Gora se opredjeljuje za koncept razvoja održive poljoprivrede, koji poljoprivredu stavlja u znatno širi kontekst od njenog značaja u vezi sa samim doprinosom BDP. Za osnovno polazište uzima se višestruka uloga poljoprivrede koja ima funkciju održivog ruralnog razvoja, funkciju očuvanja životne sredine i dugoročno održivog gazdovanja resursima, ekonomsku funkciju, funkciju potpore razvoju turizma, socijalnu, prehrambenu i nacionalno-kulturnu funkciju (kroz očuvanje tradicije i kulturnog nasljeđa na selu).

Prioritetni zadaci u razvoju poljoprivrede i ribarstva su: a) obezbjeđivanje stabilne i kvalitetne ponude hrane kroz podizanje konkurentnosti domaćih proizvođača i održivo gazdovanje resursima; i b) ruralni razvoj i obezbjeđivanje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo. Mjere koje treba sprovesti radi ostvarivanja ovih zadataka odnose se prije svega na poboljšanje zakonskog okvira (u skladu sa zahtjevima EU) kao i na obezbjeđivanje značajnije podrške razvoju poljoprivrede i ribarstva kako iz budžeta tako i iz privatnog sektora (dostupnost kredita i sl.). Dalje, potrebno je stimulisati povezivanje proizvođača u primarnoj proizvodnji, razvijati tržišnu infrastrukturu i stvarati povoljnije uslove za privlačenje stranih investicija u prerađivačke kapacitete i distribuciju proizvoda. Posebno važan set mjera odnosi se na razvoj sistema za kontrolu bezbjednosti hrane, razvoj organske poljoprivrede, promociju specifičnih odlika domaćih proizvoda i širenje znanja o dobroj poljoprivrednoj praksi radi očuvanja životne sredine. Mjere koje se odnose na ruralni razvoj uključuju, prije

svega, obezbjeđivanje značajnije podrške područjima u kojima su otežani uslovi privređivanja, poboljšanje seoske infrastrukture i omogućavanje raznovrsnijih izvora prihoda.

5.1.2 Energetika

Energetski sektor, kako sa stanovišta proizvodnje tako i sa stanovišta potrošnje energije, od suštinskog je značaja za održivi razvoj Crne Gore. Razlog je u tome što je obezbjeđivanje dovoljnih količina energije preduslov ekonomskog razvoja i zadovoljavajućeg životnog standarda s jedne strane, dok je proizvodnja i potrošnja energije povezana sa značajnim negativnim uticajima na životnu sredinu, s druge strane.

U kontekstu održivog razvoja Crne Gore mogu se identifikovati sljedeći problemi:

- Nizak stepen energetske efikasnosti (kao posljedica neekonomskih cijena, zastarjelih i energetske neefikasnih tehnologija i opreme). Faktor energetske intenzivnosti (potrošnja energije po jedinici društvenog proizvoda) u Crnoj Gori za 2003. godinu iznosio je 0,432 kgen/EUR, dok u razvijenim zemljama taj pokazatelj u prosjeku iznosi 0,205 kgen/EUR. Prema proračunima IEA (International Energy Agency), ovaj faktor je za zemlje EU u 2001. godini iznosio 0,13 kgen/EUR¹³. To znači da se u Crnoj Gori troši oko 2,1 puta više energije po jedinici društvenog proizvoda nego u razvijenim zemljama, odnosno oko 3,3 puta više nego u EU, što ukazuje na značajan prostor za poboljšanje energetske efikasnosti.
- Niskoj energetskej efikasnosti doprinose i veoma visoki gubici električne energije u prenosu i distribuciji, koji uglavnom nastaju kao posljedica organizacionih slabosti (tzv. komercijalni gubici) i zastarjelih i amortizovanih mreža i opreme (tehnički gubici).
- Nepovoljna struktura potrošnje energije sa velikim učešćem električne energije i primarnih energenata (ugalj, nafta, itd.);
- Izrazito nepovoljna struktura potrošača u kojoj dominiraju KAP i Željezara Nikšić (ukupna potrošnja KAP-a i Željezare čini gotovo polovinu bruto potrošnje električne energije Crne Gore);
- Izuzetno visoka uvozna zavisnost u zadovoljavanju potreba za energijom; potrebe za naftnim derivatima u potpunosti se podmiruju iz uvoza, kao i trećina potreba za električnom energijom;
- Neadekvatan stepen povezanosti i integrisanosti sa elektroenergetskim sistemima u okruženju;
- Nizak stepen iskorišćenosti sopstvenih prirodnih energetske resursa, naročito raspoloživog hidropotencijala.

Rješavanje problema u energetskej sektoru povezano je sa značajnim izazovima. Raspoloživi hidropotencijal procjenjuje se na oko 7.000 GWh u prirodnom toku voda, dok je u slučaju integralnog korišćenja voda taj potencijal oko 11.000 GWh. Poređenja radi, ukupna proizvodnja električne energije u 2004. godini bila je 3.185 GWh, dok je potrošnja bila 4.510 GWh. Međutim, izgradnja novih hidroelektrana može imati negativan uticaj na životnu sredinu (zavisno od vrste hidroelektrane i veličine akumulacije), pa je odluke o njihovoj gradnji potrebno donositi uz detaljnu i

13) Podaci iz *Strategije energetske efikasnosti*

obuhvatnu procjenu uticaja na životnu sredinu. Pri donošenju takvih odluka potrebno je u potpunosti sagledati sve ekonomske, socijalne i ekološke koristi i štete od datog projekta.

Crna Gora ima i relativno značajne mogućnosti za proizvodnju električne energije u termoelektranama, budući da se eksploatacione rezerve uglja u pljevaljskom i maočkom basenu procjenjuju na oko 170 miliona tona. Ograničenja koja se javljaju pri proizvodnji električne energije u termoelektranama, proističu iz potrebe za racionalnom eksploatacijom neobnovljivih izvora, odnosno iz činjenice da je sagorijevanje fosilnih goriva povezano sa značajnim lokalnim i globalnim problemima životne sredine.

Postojeći blok TE u Pljevljima jedan je od najvećih zagađivača životne sredine u Republici, i sa stanovišta propisa EU to stanje nije održivo na duži rok. Iz tog razloga, prilikom eksploatacije postojećeg bloka Termoelektrane, kao i prilikom moguće izgradnje novog bloka, biće neophodno poštovati sve relevantne direktive EU o zaštiti životne sredine. To će iziskivati značajno, neophodno investiranje u Termoelektranu. Rehabilitacija postojećeg, kao i izgradnja novog bloka predstavlja sastavni dio tendera za privatizaciju Termoelektrane. Toplifikacija grada jeste prioritet na nivou lokalne zajednice koja je smatra opravdanom kako sa ekonomskog tako i sa stanovišta očuvanja životne sredine i zdravlja stanovništva.

U Crnoj Gori postoji znatan potencijal za korišćenje energije iz malih hidroelektrana i alternativnih izvora. Da bi se ti potencijali zaista i iskoristili, neophodne su značajne institucionalne, administrativne i finansijske pretpostavke. Trenutno su u toku aktivnosti na stvaranju uslova za izgradnju malih hidroelektrana, kao i za postizanje većeg stepena korišćenja drugih obnovljivih izvora energije (kao što su energija sunca i vjetra). Veći stepen korišćenja obnovljivih i alternativnih izvora veoma je važan i u kontekstu procesa pridruživanja EU, kao i u kontekstu ispunjavanja obaveza i ostvarivanja koristi od relevantnih međunarodnih sporazuma i protokola.

Kod izgradnje novih energetske objekata, kao i prilikom njihove eksploatacije, poštovaće se svi važeći domaći zakonski propisi i međunarodno preuzete obaveze kojima se uređuju oblasti energetike, zaštite životne sredine, konkurencije i dr. Pored toga, vodiće se računa o tome da razvoj novih energetske objekata ne naruši integritet zaštićenih područja, posebno onih koja su pod međunarodnim režimom zaštite.

Još jedan izazov vezan za energetske sektor tiče se neminovnosti uvođenja tržišnih cijena električne energije, što u postojećim uslovima otvara socijalna i ekonomska pitanja. Tarifna politika ovdje je veoma značajna kao instrument kojim se mora garantovati dostupnost električne energije svim slojevima stanovništva. Na drugoj strani, formiranje cijena na nivou pokriva troškova, imperativ je za tržišno poslovanje i finansijsku održivost Elektroprivrede Crne Gore.

Prioritetni NSOR zadaci u oblasti energetike su: a) racionalna potrošnja električne energije uz povećanje energetske efikasnosti do 2010. godine za najmanje 10% u odnosu na 2005. godinu; i b) smanjenje energetske uvozne zavisnosti uz optimalno korišćenje raspoloživih domaćih resursa i prioritet obnovljivim izvorima energije. Mjere za ostvarivanje prvog zadatka uključuju smanjenje gubitaka, sprovođenje *Strategije energetske efikasnosti* (kroz godišnje akcione planove), formiranje fonda

za energetska efikasnost, promovisanje, sprovođenje i obezbjeđivanje podsticaja za projekte povećanja energetske efikasnosti u svim sektorima i jačanje energetske informacione baze podataka. Kod drugog zadatka, potrebno je donijeti strategiju razvoja energetike, usklađivati domaće propise sa relevantnim propisima EU i raditi na stvaranju efikasnijeg okvira (institucionalnog, finansijskog, regulatornog) za održivi razvoj i uključivanje privatnog sektora. Dalje, tu su i mjere vezane za održavanje, revitalizaciju i modernizaciju postojeće i izgradnju nove infrastrukture za proizvodnju i korišćenje energije, kao i za stvaranje uslova za veće korišćenje obnovljivih izvora energije i kombinovanu proizvodnju električne i toplotne energije (CHP). Konačno, potrebno je osigurati tržišne uslove privređivanja kroz tarife koje odražavaju stvarne troškove, uz osiguravanje odgovarajućih zaštitnih mehanizama za ugrožene slojeve stanovništva.

5.1.1 Industrija

Postojeća industrijska struktura veoma je nepovoljna sa više stanovišta, a naročito sljedećih:

- zastarjela i prevaziđena tehnologija i oprema, što je povezano sa niskom efikasnošću i negativnim uticajima na životnu sredinu;
- struktura industrijskih kapaciteta u kojoj dominiraju krupni privredni subjekti, dok je učešće malih i srednjih preduzeća daleko ispod svjetskog prosjeka;
- struktura kapitala u kojoj preovlađuju osnovna sredstva, uz hroničan nedostatak obrtnih sredstava;
- sa energetske stanovišta, jer dominiraju energetski intenzivni potrošači.

Stepen konkurentne sposobnosti industrije izuzetno je nizak, a nedostaje i akumulacija za investiranje u modernizaciju i razvojne projekte. U takvim uslovima, izazovi privatizacije, restrukturiranja i modernizacije industrijskih postrojenja veoma su veliki.

Glavni pravci djelovanja u industrijskom sektoru u narednom periodu uključuju nastavak privatizacije i restrukturiranja, stvaranje zakonskih uslova za liberalizaciju tržišta industrijskih proizvoda i razvoj malih i srednjih preduzeća u industriji, što bi sve trebalo da vodi povećanju konkurentnosti. Posebnu pažnju treba posvetiti socijalnim i drugim programima zbrinjavanja tehnoloških viškova u procesu privatizacije.

Sa stanovišta održivog razvoja, prioritetni zadatak jeste poboljšanje učinaka industrije u odnosu na životnu sredinu. Mjere za ostvarivanje ovog zadatka uključuju dosljednu primjenu Zakona o integralnom sprečavanju i kontroli zagađenja, i jačanje uloge tržišno zasnovanih instrumenata (npr. naknade za zagađenja). Potrebno je, takođe, u najvećoj mogućoj mjeri sprovesti stimulativne mjere za investiranje u čistiju proizvodnju, odnosno povećanje energetske efikasnosti kod industrijskih potrošača i pospješivanje racionalnog korišćenja voda u industriji. Posebnu pažnju treba posvetiti jačanju partnerstava i instrumentima koji su zasnovani na principima dobrovoljnosti (standardi, EMAS, eko-znak na proizvodima i sl.), budući da praksa razvijenih zemalja pokazuje da su preduzeća koja imaju bolje učinke prema životnoj sredini istovremeno

i ekonomski efikasnija. Važne aktivnosti odnose se i na ispunjavanje obaveza koje je država preuzela radi saniranja prošlih zagađenja (nakon procesa privatizacije, kao i za preduzeća koja više ne postoje), tj. dosljedno ispunjavanje obaveza preuzetih od strane novih vlasnika privatizovanih preduzeća.

5.1.1 Nove tehnologije

Za tehnologije koje se primjenjuju u Crnoj Gori karakterističan je visok stepen emisija u životnu sredinu i velike količine stvorenog otpada. Ovakve tehnologije zastupljene su kod aktivnih industrija i u rudarstvu, a takođe su bile karakteristične i za postrojenja i rudnike koji više nijesu u funkciji. Tehnologije sa najznačajnijim negativnim uticajima na životnu sredinu koriste postrojenja crne i obojene metalurgije, postrojenja za sagorijevanje uglja (kotlarnice, termoelektrana), metaloprerađivačka industrija i rudarstvo.

Nove ili “čiste” tehnologije, na drugoj strani, ne samo da imaju bolje učinke u odnosu na životnu sredinu već donose i ekonomske koristi kroz smanjenje proizvodnih troškova i podizanje proizvodne efikasnosti. Nove tehnologije podržavaju održivi razvoj tako što obezbjeđuju: a) efikasniju upotrebu primarne energije i sirovina; b) sistematsko recikliranje produkata i otpada kao potencijalnih primarnih i energetske sirovine; c) projektovanje dugotrajnih proizvoda; d) davanje prednosti obnovljivim izvorima energije; i e) ekonomski rast bez ekološkog pritiska i kreiranje novih radnih mjesta.

U Crnoj Gori ne postoji odgovarajući regulatorni okvir¹⁴ koji definiše tehnološke standarde i zahtijeva primjenu određenih tehnologija (npr. BAT, BATNEEC). Takođe ne postoji ni sistematski monitoring emisija (u funkciji izdatih dozvola), tako da su izazovi harmonizacije sa evropskim standardima (i u pogledu kreiranja institucionalnih kapaciteta i u smislu obezbjeđivanja sredstava koja su neophodna da bi se dostigli pojedini standardi) ogromni. Poseban izazov predstavljaće ostvarenje sadejstva između “čistih” tehnologija i kreiranja novih radnih mjesta, što je proces koji je jasno uočen i istaknut u brojnim političkim dokumentima i akcionim planovima EU. Istovremeno, značajan izazov predstavlja i neophodnost reformisanja tehnološkog obrazovanja i potreba izdvajanja znatno većih sredstava za istraživanja i razvoj¹⁵ (bez kojih nema napretka u primjeni novih tehnologija i razvoju društva uopšte).

Prioritetni zadatak NSOR u oblasti novih tehnologija jeste podsticanje istraživanja, razvoja i inovacija. Mjere za ostvarivanje ovog zadatka uključuju pripremu strategije za istraživanje i razvoj, kreiranje ekonomskih instrumenata za podsticaj istraživanju i obezbjeđivanje tehničke pomoći u početnim fazama primjene novih tehnologija, povećanje izdataka kako javnog tako i privatnog sektora za ovu oblast, te poboljšanje tehnološkog obrazovanja i značajnije učešće u međunarodnim projektima.

5.2 Životna sredina i prirodni resursi: identifikacija problema i izazova, prioritetni zadaci i mjere

14) Usvajanjem IPPC zakona, koji stupa na snagu 2008. godine, napravljen je prvi korak u pravcu uspostavljanja regulatornog okvira.

15) Preporuke EU Lisabonske strategije (2000) i Savjeta Evrope iz Barselone (2002) jesu da procenat izdvojenih budžetskih sredstava za naučnoistraživački rad bude 3% ostvarenog BDP.

5.2.1 Zaštita biodiverziteta i očuvanje prirodnih vrijednosti (posebno u zaštićenim područjima)

Iako su izloženi brojnim pritiscima, biodiverzitet i ostale prirodne i pejzažne vrijednosti Crne Gore u znatnoj su mjeri očuvani. Najznačajniji pritisci na ove vrijednosti uključuju (direktno) iskorišćavanje prirodnih resursa, intenzivan i neuravnotežen razvoj pojedinih sektora (turizam, urbanizacija i sl.), konverziju prirodnih staništa u poluprirodna i vještačka, zagađenje (otpadne vode, čvrsti otpad) i dr. Poseban izazov predstavljaju pritisci u području Skadarskog jezera i Durmitora, na koje treba dati adekvatan odgovor kroz efikasniju zaštitu u odgovarajućim zonama i uspostavljanje održivog razvoja na nivou lokalnih zajednica koje gravitiraju nacionalnim parkovima. Pored toga, značajni su izazovi vezani i za zaštitu biodiverziteta, prirode i pejzaža mora i obalnog područja. Odgovore na ove izazove treba tražiti u zaštiti posebno vrijednih staništa i integralnom upravljanju cijelim područjem.

Učešće nacionalno zaštićenih područja prirode u teritoriji države iznosi 7,72%, i uglavnom se odnosi na četiri nacionalna parka. Ovaj je pokazatelj ispod evropskog prosjeka, a u skorije vrijeme nije bilo proglašavanja novih zaštićenih područja. Značajan dio teritorije (17,2%) međunarodno je zaštićen kao izuzetne prirodne ili kulturne vrijednosti, ili kao močvarno područje od međunarodnog značaja (po kriterijumima UNESCO programa *Svjetska prirodna i kulturna baština* i *Čovjek i biosfera* i Ramsarske konvencije). Iako su dosadašnje projekcije zaštićenih područja u najvećoj mjeri obuhvatile sva ključna područja biodiverziteta (biocentri i biokoridori), za sada u praksi nijesu primijenjene tehnike za definisanje tih područja na osnovu tipologizacija staništa EMERALD i Natura 2000. Obaveze koje će proisteći primjenom tipologizacija EMERALD i Natura 2000 poboljšaće mrežu zaštićenih područja prirode (kako u projektovanju, tako i u definisanju mjera zaštite) uključivanjem svih reprezentativnih staništa i ekosistema.

Postojeći zakonski i institucionalni okvir ne obezbjeđuje zadovoljavajući nivo efikasnosti u izvršavanju obaveza u oblasti zaštite prirode i biodiverziteta. Pored nedovoljnog nivoa izvršavanja domaćih propisa, brojne su i obaveze iz međunarodnih ugovora (konvencije i protokoli) koje čekaju odgovarajuća rješenja. Nacionalna strategija zaštite biodiverziteta, kao obaveza po Konvenciji o biodiverzitetu (CBD), još uvijek nije urađena (odobren je GEF projekat, realizacija predstoji).

Značajne slabosti i problemi u upravljanju izraženi su i kod nacionalnih parkova i kod ostalih zaštićenih područja prirode, pri čemu su upravljači ustanovljeni samo za kategoriju NP (kod velike većine ostalih zaštićenih područja to nije slučaj). Prilikom formiranja novih upravljača zaštićenih područja prirode, kao i kod jačanja kapaciteta postojećih, treba slijediti smjernice IUCN, uključujući i prenošenje nadležnosti na lokalni nivo.

Kao što je pomenuto u uvodnom dijelu ovog poglavlja, biodiverzitet i priroda Crnogorskog primorja odavno su izloženi značajnim pritiscima. Kao posljedica, registrovano je osiromašivanje prirodnih predjela koji ovom području daju mediteranski karakter i kritična ugroženost pojedinih komponenti biodiverziteta (iščezavanje vrsta). Nacionalni izvještaj za SAP BIO urađen je 2004. godine kao pripremna strategija za zaštitu biodiverziteta mediteranske zone u Crnoj Gori, pa je neophodno preduzeti dalje

korake ka implementaciji tog dokumenta.

Još jedan problem predstavlja činjenica da međunarodni standardi za zaštitu globalnih komponenti biodiverziteta nijesu dovoljno integrisani u okviru tradicionalnih mehanizama za kontrolu iskorišćavanja ekonomski značajnih bioloških resursa (lov, slatkovodno i morsko ribarstvo, stare rase/sorte u stočarstvu i ratarstvu).

Konačno, nesistematizovane su informacije o biodiverzitetu, i nalaze se u širokoj stručnoj i naučnoj literaturi, pa nedostaju potpuni (naučni) inventari mnogih taksonomskih grupa. Stanje biodiverziteta nedovoljno se prati i ne obezbjeđuje potreban nivo informacija.

Poseban izazov u zaštiti biodiverziteta i prirodnih vrijednosti predstavlja razrješavanje konflikata između očuvanja prirode i razvoja. Da bi razvojne odluke bile održive (gledano na dugi rok), neophodno je u razrješavanje tih konflikata uključiti mehanizme kojima se procjenjuju uticaji na biodiverzitet. Drugim riječima, potrebno je osigurati veći stepen integracije saznanja o biodiverzitetu i prirodnim vrijednostima u sektorske planove, programe i strategije, a u slučaju nepouzdanih ili nedovoljnih informacija treba primijenjivati *princip predostrožnosti*. Generalna preporuka NSOR CG jeste da prostorno lociranje velikih razvojnih kapaciteta i projekata (npr. krupna infrastruktura – putevi, vodovodi, cjevovodi, željezničke pruge, zatim deponije za otpad, akumulacije vode i drugo) ne smije biti u koliziji sa očuvanjem integriteta zaštićenih područja prirode, posebno onih koja imaju međunarodni značaj (što je do sada često bio slučaj, kako na nivou planova tako i na nivou konkretno realizovanih projekata).

Prioritetni zadaci NSOR su: a) povećati nacionalno zaštićena područja prirode na 10% teritorije i zaštititi najmanje 10% obalnog područja do 2009. godine; pri identifikaciji zaštićenih područja prirode koristiti evropske tipologizacije staništa značajnih za zaštitu (EMERALD, Natura 2000), vodeći računa da se obuhvate svi reprezentativni ekosistemi; b) uspostaviti efikasan sistem upravljanja zaštićenim područjima prirode (usklađen sa IUCN kategorijama upravljanja, uz obezbjeđenje participativnog pristupa u upravljanju); i c) unaprijediti zakonski okvir za zaštitu biodiverziteta; jačati kadrovske kapacitete i izgraditi djelotvoran sistem za monitoring biodiverziteta.

Radi ostvarivanja ovih zadataka, potrebno je preduzeti niz akcija, uključujući definisanje mreže zaštićenih područja i stavljanje pod režim zaštite novih ekosistema (konkretno lokacije date su u akcionom planu), formiranje upravljača za sva zaštićena područja prirode, donošenje novih planova upravljanja (u skladu sa IUCN preporukama) i dosljedno sprovođenje postojećih (uz jačanje kapaciteta nadležnih institucija), donošenje i sprovođenje Nacionalne strategije, izmjenu relevantnih propisa i usaglašavanje sa zakonodavstvom EU, implementaciju prioriteta iz izvještaja SAP BIO, i uspostavljanje adekvatnog programa monitoringa.

5.2.2 Vode

Zahvaljujući velikoj količini padavina i relativno dobroj očuvanosti vodnih resursa, Crna Gora raspolaže kvalitetnim i obilnim podzemnim i površinskim vodama (za razliku od većeg dijela mediteranske regije, gdje je izražen nedostatak vode). Bogatstvo i kvalitet vodnih resursa predstavljaju jednu od najznačajnijih komparativnih prednosti Crne Gore.

Kad je riječ o potrošnji vode iz sistema javnog vodosnabdijevanja, treba istaći da je prosječna potrošnja u Crnoj Gori izuzetno velika, skoro dva puta veća od potrošnje u zapadnoj Evropi (gdje se u prosjeku troši oko 150 l po stanovniku na dan). Na veću potrošnju vode u Crnoj Gori (pored klimatskih uslova) utiče nenamjensko trošenje (naročito u domaćinstvima, ali i kod drugih potrošača), kao i nerealno veliki gubici u sistemima za vodosnabdijevanje.

Pored neracionalnog trošenja, koje je djelimično uzrokovano i niskim cijenama vode i niskim stepenom naplate, ostali problemi u oblasti vodosnabdijevanja odnose se na nedostatak vode, posebno u primorskom regionu i tokom ljetnjeg dijela godine, i nedovoljan stepen pokrivenosti ruralnih područja javnim sistemima vodosnabdijevanja¹⁶ (uz slabu kontrolu kvaliteta vode iz seoskih vodovoda i ostalih izvora). Redovno se prati kvalitet vode za piće iz javnih vodovoda u Crnoj Gori, i definisan je u skladu sa normama SZO i EU. Od 2000. do 2004. (koja je posljednja godina za koju imamo raspoložive podatke), procenat uzoraka koji nijesu zadovoljavali u pogledu fizičko-hemijske i mikrobiološke ispravnosti kretao se u rasponu od 9 do 15% od ukupno testiranih uzoraka¹⁷.

Industrija se vodom snabdijeva uglavnom iz sopstvenih izvora, dok se potrošnja posljednjih godina kreće između 50 i 60 miliona m³. Više od polovine voda koje se troše u industriji jesu podzemne vode. Najveći industrijski potrošači vode su metalurška postrojenja (KAP, Željezara Nikšić) i termoelektrana Pljevlja. Ovi potrošači koriste oko 43 miliona m³/god, a procjenjuje se da se od toga recirkuliše oko 2/3 količine voda. Poljoprivreda nije značajan potrošač vode (sa oko 6 miliona m³ godišnje).

Ispuštanje kako komunalnih tako i industrijskih otpadnih voda u prirodne prijemnike vrši se gotovo bez ikakvog prečišćavanja (izuzetak su neka industrijska postrojenja i dio komunalnih otpadnih voda Podgorice). Dodatni problem predstavlja i nedostatak predtretmana industrijskih otpadnih voda koje se ispuštaju u javne kanalizacione sisteme, i nizak stepen priključenosti na kanalizacione sisteme.

Uprkos postojećim pritiscima, površinske vode su, generalno posmatrano, dobrog kvaliteta. Ipak, ne treba previdjeti činjenicu da se kod izvjesnog broja vodotoka bilježe odstupanja od zakonom predviđenih kategorija kvaliteta (npr. rijeke Vežišnica i Čehotina, rijeke Ibar, Lim i Morača nizvodno od naselja/gradova, dijelovi Skadarskog i Plavskog jezera (mikrobiološka odstupanja), pojedini dijelovi priobalnog mora), uglavnom zbog koncentracija zagađujućih materija koje potiču od kanalizacionih voda. Potrebno je istaći i to da dosadašnjim ispitivanjima kvaliteta voda nije utvrđeno prisustvo pesticida i drugih perzistentnih kancerogenih, mutagenih i teratogenih supstanci, ni u slatkim vodama ni u morskoj vodi.

Očuvanje kvaliteta i integriteta vodnih resursa značajan je izazov, posebno imajući u vidu činjenicu da zagađenja voda i neadekvatni vodozahvati u karstnim područjima,

16) Preko 3/4 domaćinstava (a nešto malo manje stanovništva) Crne Gore snabdijeva se vodom iz javnih vodovoda. Situacija u gradskim naseljima znatno je povoljnija, jer se u njima više od 95% stanovništva snabdijeva vodom iz javnih vodovoda. Gradskim vodovodnim sistemima obuhvaćeno je, pored 40 gradskih, još 174 prigradskih i seoskih naselja – ukupno 214 naselja.

17) Izuzetno, procenat uzoraka koji nijesu odgovarali zahtjevima mikrobiološke ispravnosti u 2004. godini bio je 22%. Izvor podataka: Institut za javno zdravlje

kakvo je Crna Gora, mogu prouzrokovati trajne i nesagledive posljedice. Poseban izazov predstavlja i usklađivanje sa zahtjevima EU Okvirne direktive o vodama (WFD) i stvaranje uslova za njeno sprovođenje u Crnoj Gori. Osnovni cilj WFD jeste uspostavljanje adekvatnog okvira koji bi obezbijedio zaštitu, unapređenje i sprečavanje dalje degradacije svih vodnih resursa. Taj okvir je integralno upravljanje rječnim basenima, što između ostalog podrazumijeva uspostavljanje efikasnih mehanizama za razrješavanje potencijalno konfliktnih vidova korišćenja voda uz balansiranje interesa svih aktera. Uvođenje ovog koncepta upravljanja vodnim resursima u Crnoj Gori od izuzetnog je značaja za održivi razvoj, imajući u vidu činjenicu da, na primjer, iskorišćavanje vodotoka za proizvodnju električne energije (posebno velike akumulacije) znatno utiče na hidrologiju i druge karakteristike rječnog basena, i može biti u suprotnosti sa drugim potencijalnim upotrebama vodnih resursa. Još jedan značajan izazov jeste adekvatna primjena strateške i procjene uticaja na životnu sredinu (SEA i EIA) u slučajevima kada se planiraju veliki zahvati (koji pogotovo u tranzicionom periodu mogu biti motivisani i težnjom ostvarivanja brzog profita na uštrb prirodnih resursa), posebno na međudržavnim vodotocima.

Sa stanovišta održivog razvoja, veoma je važno da se postojeća zagađenja voda (zbog niskog stepena tretmana otpadnih voda i industrije, neadekvatnog odlaganja otpada) efikasno kontrolišu i smanje, te da se ostvare značajna poboljšanja u vezi sa postojećim (i potencijalnim) neodrživim obrascima upotrebe voda i resursa iz vodotoka. U tom smislu, definisani su i prioritetni zadaci NSOR: a) obezbijediti dovoljne količine ispravne vode za piće; i b) uvođenje integralnog upravljanja slivnim područjima, uz neophodne pravne i institucionalne promjene i unapređenje kontrole kvaliteta i monitoringa voda.

Da bi se ovi zadaci ostvarili, neophodno je sprovesti niz kratkoročnih i srednjoročnih mjera. Kod prvog zadatka, te mjere uključuju potpuniju zaštitu i adekvatnu kontrolu sadašnjih i potencijalnih vodoizvorišta; poboljšanja u vodosnabdijevanju ruralnih područja (uključujući pripremu planova i stvaranje uslova za bolje upravljanje seoskim vodovodima); bolje održavanje vodovoda, smanjenje gubitaka i zaustavljanje nenamjenskog korišćenja pitke vode; uvođenje sistema naplate vode na bazi pokrića troškova; izgradnju sistema za vodosnabdijevanje primorskog regiona; korišćenje potencijala za flaširanje voda. Kod drugog zadatka, mjere su: donošenje novog zakona o vodama i usaglašavanje zakonske regulative sa direktivama EU; potpisivanje i ratifikacija međunarodnih konvencija (Helsinki, Stockholm, Protokol o vodi i zdravlju i dr.); jačanje kapaciteta za sprovođenje integralnog upravljanja slivnim područjima; priprema i sprovođenje GEF projekata za Taru i Lim, i Skadarsko jezero; realizacija prioritarnih projekata predviđenih Master planovima za otpadne vode; dosljedna primjena IPPC zakona; i dosljedno sprovođenje kontinuiranog monitoringa kvaliteta voda.

5.2.3 Vazduh

Stepen zagađenosti vazduha mjeri se u 16 naselja u Crnoj Gori na 36 mjernih mjesta. Sve mjerne stanice za praćenje kvaliteta vazduha locirane su u gradovima, za razliku od mnogih evropskih zemlja, gdje je od 20% do 70% stanica locirano van gradova.

Glavni faktori pogoršanja kvaliteta vazduha jesu antropogeni činioci: saobraćaj, industrija, termo-energetika i komunalne djelatnosti. Glavni aerozagađivači u Crnoj

Gori rade bez gotovo ikakvih ili sa veoma zastarjelim uređajima za prečišćavanje gasova koji se ispuštaju u atmosferu, pri čemu se ne vodi evidencija ukupnih emisija. Od prirodnih činilaca – pojava termičkih inverzija u kraškim poljima (Cetinjsko i Nikšićko) i kotlinama (Pljevaljska, Beranska i Bjelopoljska) onemogućava provjetranje i eliminaciju zagađujućih materija.

Srednje godišnje koncentracije zagađujućih materija u većini naselja u Crnoj Gori daleko su ispod zakonom dozvoljenih granica zagađenosti. Izuzetak je sadržaj fluorida u Podgorici, Nikšiću i Pljevljima, koji tokom čitave godine znatno prelazi propisanu normu, i to od 3 do 6 puta. Ostali paramteri koji ponekad prelaze dozvoljene koncentracije jesu sumpor-dioksid i kao rezultat izduvnih gasova motornih vozila – maksimalne koncentracije azot-monoksida, azot-dioksida i ukupnih azotnih oksida koje prelaze kratkotrajne dozvoljene granice zagađenosti i do 5 puta. Takođe, maksimalne dnevne koncentracije prizemnog ozona prelaze zakonom dozvoljene norme u više gradova – Berane, Budva, Herceg Novi, Kotor, Pljevlja, Podgorica, Tivat i Žabljak.

Politika zaštite vazduha u Crnoj Gori bazira se na Zakonu o zaštiti vazduha od zagađivanja (iz 1980. godine) i pratećim podzakonskim propisima koji su zastarjeli i čije je usaglašavanje sa EU propisima neophodno. Pored toga, postoje brojni međunarodni sporazumi i obaveze u čijem ispunjavanju Crna Gora treba da napravi značajan pomak, uključujući Konvenciju o dalekosežnom prekograničnom zagađenju vazduha, Okvirnu konvenciju UN o klimatskim promjenama i Bečku konvenciju o zaštiti ozonskog omotača. Od osam protokola Konvencije o dalekosežnom prekograničnom zagađenju vazduha, Crna Gora je strana u samo jednom (EMEP), dok je od posebne važnosti ratifikacija njena tri najnovija protokola: Protokola o snižavanju kiselosti (acidifikacije), eutrofikacije i osnovnom nivou ozona (Gotenberg, Švedska); Protokola o trajnim organskim zagađivačima i Protokola o teškim metalima (Arhus, Danska). Uz to, postoje dvije UNECEF-ove konvencije koje su važne za rješavanje prekograničnih pitanja u vezi sa zagađenjem vazduha: Konvencija o procjeni uticaja zahvata na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu (Espoo, Finska, 1991), i Konvencija o prekograničnim efektima indutrijskih nesreća (Helsinki, 1992), koje Crna Gora treba da ratifikuje.

Pored ratifikacije međunarodnih sporazuma i ispunjavanja obaveza koje iz njih proističu, značajni izazovi vezani za očuvanje kvaliteta vazduha u Crnoj Gori u narednom periodu tiču se sprovođenja IPPC zakona i poboljšane kontrole i smanjenja zagađenja iz pokretnih izvora (saobraćaj).

Prioritetni zadatak NSOR jeste očuvanje, i ako je moguće poboljšanje, kvaliteta vazduha, naročito u urbanim područjima. Mjere koje treba sprovesti radi ostvarivanja ovog zadatka uključuju: usklađivanje nacionalnih propisa sa direktivama EU iz oblasti kvaliteta vazduha; ratifikaciju relevantnih pratećih protokola Konvencije o dalekosežnom prekograničnom zagađenju vazduha; izradu dugoročne strategije i akcionog plana za upravljanje kvalitetom vazduha; postepeno ukidanje korišćenja olovnog benzina i smanjenje sadržaja sumpora u dizel gorivu i nafti; uvođenje integrisane dozvole u skladu sa IPPC zakonom; i uspostavljanje nacionalne mreže za praćenje kvaliteta vazduha u skladu sa standardima EU.

5.2.4 Zemljište

Zemljište predstavlja jedan od najvažnijih prirodnih resursa. Proces njegovog formiranja veoma je spor i praktično nemjerljiv u relacijama ljudskog vijeka, dok proces degradacije i uništenja pedološkog pokrivača može da se odvija u vrlo kratkom vremenskom roku.

Iako ima površinu od 0,83 ha po stanovniku, Crna Gora raspolaže malom površinom poljoprivrednog zemljišta, svega 518.067 ha. Nepovoljna je i struktura poljoprivrednog zemljišta, budući da je udio obradivih ravničarskih površina mali. Uprkos ograničenosti ovog resursa, izraženo je njegovo stalno smanjenje (posebno smanjenje njegovog najkvalitetnijeg i najproduktivnijeg dijela). Trajna konverzija poljoprivrednog zemljišta vrši se izgradnjom gradskih i seoskih naselja, saobraćajnica i aerodroma, i hidroenergetskih objekata.

Na drugoj strani, uništenje kvalitetnog površinskog sloja odvija se kroz niz ljudskih djelatnosti koje uključuju: a) eksploataciju pijeska i šljunka na više mjesta u rijekama i kraškim poljima; b) eksploataciju čvrstih mineralnih sirovina – boksita, uglja, kamena, cinka i olova; c) preradu mineralnih i ostalih sirovina u industrijskim postrojenjima; d) proizvodnju cigle i crijepa od sirovina sa površinskih kopova u Tivatskom polju, Beranama, Kolašinu, i Pljevljima; i e) deponovanje jalovine. Eksploatacija mineralnih i ostalih sirovina u Crnoj Gori iznosi oko 18.000 tona godišnje. Uz dodatak gotovo iste zapreminske količine jalovine, devastira se količina od oko 25.000 kubnih metara zemlje.

Značajni faktori degradacije zemljišta još su i erozija (vodom, vjetrom) i in-situ (unutar samog profila) oštećenja zemljišta (fizička, hemijska i biološka).

Smanjenje plodnosti zemljišta, degradacija zemljišta i neodgovarajuća eksploatacija zemljišnog resursa dovode do degradacije ekosistema i ugrožavanja biodiverziteta, te se smatraju oblicima nestabilnog ili neodrživog razvoja. Stoga postoji realna potreba optimalnog upravljanja zemljištem, radi adekvatne zaštite, racionalnog korištenja i unapređenja.

Prioritetni zadatak NSOR jeste unapređenje upravljanja zemljišnim resursom i prevencija uzroka degradacije i oštećenja zemljišta. Mjere i aktivnosti koje treba sprovesti radi ostvarivanja ovog zadatka jesu: poboljšanje monitoringa i izrada karata o sadržaju opasnih i štetnih materija u zemljištu; sprečavanje odnosno svodjenje na najmanju moguću mjeru nenamjenskog korišćenja poljoprivrednog zemljišta; ratifikacija Konvencije UN o borbi protiv dezertifikacije (UN CCD) i sprovođenje mjera predviđenih tom konvencijom; uvođenje sistema kontrole plodnosti zemljišta i racionalne upotrebe đubriva na obradivim površinama što većeg broja domaćinstva; postepena rekultivacija oštećenog zemljišta (prioritet pljevaljskom regionu); i kartiranje erozije prema oblicima i stepenu izraženosti, i razrada mjera za zaštitu i uređenje erodiranih površina.

5.2.5 Šume

Od ukupne površine Republike Crne Gore (1.381.000 ha) na šume i šumsko zemljište otpada 743.609 ha ili 54%, pri čemu šume pokrivaju 620.872 ha ili 45%

ukupne teritorije. Šume imaju izuzetan značaj kako za očuvanje prirodne ravnoteže, biodiverziteta i kvaliteta životne sredine tako i za ekonomski razvoj, pogotovo u sjevernom, nerazvijenom regionu. Istovremeno, šumski ekosistemi izloženi su višestrukim pritiscima koji prijete da dovedu do neodrživog korišćenja, prije svega kroz nekontrolisane, neplanske aktivnosti i prekomjernu eksploataciju prirodnih resursa.

Ostali problemi koji imaju negativan uticaj na stanje šuma u Crnoj Gori jesu: a) šumskim ekosistemima ne gazduje se integralno (lovstvo, ribolov, turizam; šumski proizvodi koji nijesu od drveta – ljekobilje i sl.; razvoj agrošumarstva); b) sredstva za eksploataciju šuma su dotrajala i neprilagođena uslovima i potrebama rada, dok većinu radova izvode lica koja nemaju potrebne stručne kvalifikacije (problem koji se pojačao prelaskom sa sistema sječe pod državnom upravom na koncesije); c) slaba ili neadekvatna otvorenost šuma; d) nekorišćenje biomase; d) brzorastuće i visokokvalitetne vrste ne koriste se za obnavljanje šuma; e) neadekvatno upravljanje zaštitnim zonama; i f) neadekvatan sistem protivpožarne zaštite. Poseban problem za upravljanje predstavlja nedostatak pouzdanih i ažuriranih podataka o šumskim resursima, tj. nepostojanje nacionalne inventure šuma. Sistem praćenja zdravstvenog stanja šuma takođe nije uspostavljen.

Prelazak sa sadašnjeg na održivi način korišćenja šuma i šumskog zemljišta predstavlja put za razrješavanje konflikata između zahtjeva za zaštitom šuma na jednoj, odnosno njihove eksploatacije na drugoj strani. U skladu sa ciljevima održivog gazdovanja, šume će se održavati i u slučaju potrebe uvećavati zbog ekonomske koristi (funkcija koristi) i zbog značaja koji imaju za životnu sredinu (funkcija zaštite i rekreacije, u okviru koje su posebno važni: doprinos trajnom očuvanju ravnoteže u prirodi, pozitivan uticaj na klimu, prečišćavanje vazduha, očuvanje vodnog režima, plodnosti zemljišta i životinjskog i biljnog svijeta, očuvanje izgleda područja, doprinos poljoprivredi i očuvanju infrastrukture, i potencijal za odmor i rekreaciju).

Održivo gazdovanje šumama ujedno obezbjeđuje i najveću moguću korist od šuma za današnje društvo i buduće generacije, s obzirom da je zasnovano na principima održivosti i ekonomičnosti i na konceptu ekološke šumarske privrede (što podrazumijeva osiguravanje trajnog izvršavanja funkcija šuma, imajući u vidu dugoročne periode podizanja). Održivo korišćenje šuma i svih šumskih resursa nije moguće bez racionalnog korišćenja zemljišta i vodnih resursa, kao ni bez pravedne podjele koristi koja se ostvaruje upotrebom ovih prirodnih resursa.

Da bi se razriješili postojeći problemi i prevazišli izazovi, potrebno je raditi na unapređenju propisa, sistema planiranja, instrumenata upravljanja i sistema monitoringa i kontrole, kao i na promovisanju višestruke funkcije šuma i pravedne podjele koristi koje generišu šumski ekosistemi.

Prioritetni NSOR zadaci u oblasti upravljanja šumskim ekosistemima jesu: a) dobijanje sertifikata o održivom šumarstvu (po Forest Stewardship Council ili FSC metodologiji), i b) obnavljanje i sanacija degradiranih šuma.

U cilju poboljšanja upravljanja i dobijanja sertifikata o održivom šumarstvu, prioritetne su mjere: donošenje nacionalne politike šumarstva Crne Gore i relevantnih zakonskih propisa; nacionalna inventura šuma; uvođenje geografskog informacionog sistema; poboljšanje planiranja; uspostavljanje pouzdanog sistema praćenja i kontrole

spvođenja planova i gazdovanja u šumarstvu i lovstvu; unapređenje proizvodnje sjemena i sadnog materijala od autohtonih genetskih resursa; revitalizacija rasadnika za proizvodnju brzorastućih vrsta; praćenje zdravstvenog stanja šuma i sl. Tu su, takođe, i mjere: za uspostavljanje sistema protivpožarne zaštite (video nadzor); poboljšanje tehnika za eksploataciju komercijalnih šuma; rekonstrukcija i izgradnja šumskih puteva; poboljšanje gazdovanja zaštitnim područjima. Obnavljanjem i sanacijom degradiranih šuma, spriječiće se procesi degradacije zemljišta i ostvariti pozitivan uticaj na vodne resurse i izgled predjela (ambijentalne vrijednosti).

5.2.6 Sistem upravljanja životnom sredinom

Sistem upravljanja životnom sredinom pokazuje brojne slabosti, a neke od najznačajnijih su: a) nepotpun i neadekvatan zakonski okvir i slabo sprovođenje postojećih propisa; b) nedovoljan kapacitet nadležnih institucija za efikasno upravljanje životnom sredinom i prirodnim resursima, uz nezadovoljavajući stepen kako horizontalne tako i vertikalne koordinacije; c) nedovoljno razvijen i međunarodnoj praksi neprilagođen informacijski i monitoring sistem; d) neadekvatno finansiranje zaštite životne sredine, kako iz javnih tako i iz privatnih izvora; i e) nedovoljni (iako u ekspanziji) mehanizmi za uključivanje javnosti u proces donošenja odluka. Pored ovih, poseban problem predstavlja i nizak stepen intergacije pitanja životne sredine u ostale sektore, gdje još uvijek dominira sektorsko planiranje i nizak stepen koordinacije.

Izazovi koje treba prevazići u cilju prevazilaženja postojećih problema i ograničenja odnose se, prije svega, na usavršavanje i bolju primjenu postojećih i uvođenje novih mehanizama i instrumenata za sprovođenje politike životne sredine. Tu se, prije svega, misli na regulatorne (propisi i standardi) i instrumente upravljanja kakvi su procjena uticaja na životnu sredinu i strateška procjena (EIA, SEA), a zatim i na tržišne (kao što su eko-porezi i naknade, sistemi depozita i refundacije za ambalažu i neke druge proizvode, trgovina dozvolama i dr.) i instrumente zasnovane na dobrovoljnosti (kao što su serija ISO standarda 14000 i 14001, EMAS plan, ekološki znak za proizvode koji nijesu štetni za životnu sredinu i sl.). Praksa zemalja članica EU pokazuje da se adekvatnom kombinacijom ovih instrumenata brže ostvaruju ciljevi politike zaštite životne sredine, i da su tržišni instrumenti posebno efikasni u pogledu postizanja ciljeva uz najmanje moguće troškove.

Dalje, tu su i izazovi povezani sa implementacijom odredbi Arhuske konvencije, tj. sa jačanjem uključivanja javnosti u proces donošenja odluka i poboljšanjem dostupnosti informacija o životnoj sredini. Konačno, krunski izazov jesu EU integracije, budući da iskustvo novih zemalja članica govori da je oblast životne sredine jedno od najkompleksnijih i najzahtjevnijih poglavlja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Proces stabilizacije i pridruživanja takođe će iziskivati ulaganje mnogo većih sredstava u zaštitu životne sredine nego što je do sada bio slučaj (iz svih izvora).

Pored obaveza koje direktno proizilaze ili će proizići iz procesa EU integracija, u kreiranju i sprovođenju politike zaštite životne sredine u narednom periodu treba posvetiti posebnu pažnju integraciji zahtjeva održivosti u sektorske politike i poboljšanju međusektorske saradnje kao preduslovima za djelotvoran sistem upravljanja i ostvarivanje ciljeva održivog razvoja. Prioritetni zadatak NSOR u ovoj oblasti jeste uspostavljanje efikasnog zakonskog i

institucionalnog okvira zaštite životne sredine (posebno u vezi sa slobodnim pristupom informacijama, sprovođenjem EIA, SEA i IPPC zakona i jačanjem ostalih regulatornih i tržišnih instrumenata upravljanja životnom sredinom).

Mjere za ostvarivanje ovog zadatka uključuju: dalju harmonizaciju nacionalnih sa zakonima EU; jačanje kapaciteta administracije na svim nivoima, posebno vezano za efikasnu primjenu novih zakona; osnivanje agencije za životnu sredinu i eko-fonda; usklađivanje programa monitoringa i sistema izvještavanja sa standardima EEA; aktivnosti na ostvarivanju slobodnog pristupa informacijama i značajnijem učešću javnosti u donošenju odluka i dr. Određene mjere relevantne za ostvarivanje ovog zadatka date su i u okviru drugih sektora i tema – kod industrije, novih tehnologija, voda, vazduha, otpada, upravljanja i participacije i dr.

5.2.7 Prostorno planiranje

Sistem prostornog planiranja u Crnoj Gori zasniva se na hijerarhiji planova – od Prostornog plana Republike kao plana najvišeg reda, preko prostornih planova područja posebne namjene (kakva su nacionalni parkovi i područje morskog dobra) i opština, pa sve do generalnih i detaljnih urbanističkih planova.

Uprkos dugoj i značajnoj tradiciji prostornog planiranja, sistem pripremanja, donošenja i ostvarivanja planova u dosadašnjem periodu pokazao je brojne slabosti. Kao rezultat tih slabosti, izraženi su negativni trendovi u upravljanju prostorom koji se, prije svega, manifestuju kroz promjenu namjene prostora, neplansku ili nelegalnu (divlju) gradnju i nekontrolisanu urbanizaciju.

Ovakvim pojavama ugrožavaju se i devastiraju neki od najdragocjenijih prirodnih resursa u Crnoj Gori (npr. poljoprivredno zemljište, područja posebne namjene ili njihovo neposredno okruženje). Pored toga, ugrožavaju se ili trajno narušavaju prirodne vrijednosti i pejzažne cjeline koje čine nasljeđe Crne Gore i njeno jedinstveno obilježje kao ekološke države i turističke destinacije. Na drugoj strani, slabi kvalitet života (posebno u urbanim cjelinama) zbog prenatrpanosti naselja i neodstupnosti infrastrukture i tzv. pratećih sadržaja, a i povećava se rizik od prirodnih nepogoda (posebno zemljotresa i poplava).

Raširena neplanska gradnja u proteklom periodu rezultirala je velikim brojem nelegalnih objekata širom Crne Gore (posebno u većim urbanim centrima i na lokacijama atraktivnim za turizam i rekreaciju), a proces sanacije takvog stanja izuzetno je složen i predstavlja veliki izazov za sistem prostornog planiranja. Između ostalog, proces mora voditi računa i o socijalnim implikacijama i o pitanjima jednakosti i poštovanja ljudskih prava u procesu legalizacije neplanski izgrađenih objekata i/ili naselja (ovaj problem i mjere za njegovo prevazilaženje detaljnije su obrađeni u poglavlju 5.3.6 – Urbani razvoj).

Problemi koji su posebno izraženi u samom sistemu planiranja (koji pogoduju razvoju negativnih trendova) jesu: zastarjelost dijela planske dokumentacije, nedovoljna pokrivenost prostora urbanističkim planovima (i nedostatak kapaciteta na lokalnom nivou za pripremu potrebne prostornopanske dokumentacije), kao i slabosti u sistemu sprovođenja planova (tj. nepoštovanje planova).

Izraženi problemi u prostornom planiranju bili su razlog pokretanja reforme sistema, u okviru koje je donesen i novi Zakon o planiranju i uređenju prostora (maja 2005. godine). Osnovna pretpostavka reforme koja treba da obezbijedi bolje funkcionisanje sistema jeste efikasno sprovođenje planova, uz uključivanje javnosti pri pripremanju, donošenju i ostvarivanju odluka. Novi Zakon takođe predviđa obaveze procjene uticaja i strateške procjene uticaja (EIA i SEA) planova na životnu sredinu, što je od posebnog značaja u nastojanju da se zahtjevi održivosti i zaštite životne sredine integrišu u planska dokumenta.

U tom smislu, od posebnog je značaja priprema novog prostornog plana Republike kao integralnog dokumenta prostornog razvoja koji ima snagu zakona. U toku je priprema PP, a usvajanje se očekuje u 2007. godini. Pored činjenice da su uloženi napori da se u izradi ovog plana primijeni savremena metodologija i da se vodi računa o međunarodnim preporukama za održivo prostorno planiranje, jedan od značajnih izazova u procesu pripreme i implementacije NSOR CG jeste osiguravanje komplementarnosti i kompatibilnosti rješenja iz PP sa zahtjevima održivosti.

Polazeći od toga da je opšti cilj prostornog planiranja da se osigura dugoročni razvoj kroz, između ostalog, zaštitu poljoprivrednog i šumskog zemljišta, zaštitu vodotoka i izvorišta, te zaštitu posebnih prirodnih, kulturnih i pejzažnih vrijednosti, posebnu pažnju u reformi sistema prostornog planiranja treba posvetiti i afirmaciji savremenih tokova u planiranju, te uvođenju modernih koncepata kakvi su zaštita pejzaža, procjena povredljivosti (osjetljivosti ili obnovljivosti) prostora i slično. Takođe je potrebno razvijati i savremenu zemljišnu politku kao osnov za prostorno planiranje.

Prioritetni zadaci NSOR u oblasti prostornog planiranja jesu: a) donošenje novih i ažuriranje postojećih prostornih planova na svim nivoima (od PP Republike do opštinskih), i integracija zahtjeva održivosti u prostornoplansku dokumentaciju; i b) zaštita prirodnog i kulturnog pejzaža.

Mjere koje treba sprovesti da bi se ostvarili ovi zadaci uključuju donošenje PP Republike, uz sprovođenje strateške procjene uticaja, i prostornog plana područja posebne namjene Morsko dobro, kao i donošenje novih prostornih, generalnih i detaljnih urbanističkih planova na lokalnom nivou (posebno u primorskim i opštinama na čijoj se teritoriji nalaze nacionalni parkovi). U procesu ažuriranja postojeće i donošenja nove planske dokumentacije neophodno je raditi na razvoju kapaciteta (posebno na lokalnom nivou i u opštinama na sjeveru Republike) i formiranju institucija koje mogu doprinijeti razvoju kapaciteta, i osigurati adekvatno učešće javnosti.

Konačno, potrebno je sprovesti niz aktivnosti da bi se osigurao veći stepen poštovanja planske dokumentacije, a sa tim je povezano i uspostavljanje integralnog informacionog sistema (katastar, prostorno planiranje, urbanizam, infrastruktura).

Kod zaštite pejzaža, potrebno je definisati odgovorajući politku i pristupiti identifikaciji i procjeni tj. vrednovanju pejzaža u skladu sa odredbama Predione konvencije Savjeta Evrope.

5.2.8 More i obalno područje

Morski akvatorijum Crne Gore obuhvata unutrašnje vode i teritorijalno more u širini od 12 nautičkih milja, dok obalno područje obuhvata oko 300 km obale sa priobalnim pojasom i gradovima i naseljima šest crnogorskih opština (primorski region). Zakonom iz 1992. godine definisano je i *Morsko dobro* kao područje posebne namjene koje obuhvata uski kopneni pojas duž čitave obale (površine oko 60 km²) i površinu teritorijalnog mora oko 2.500 km².

Turizam, pomorska privreda i (u nešto manjoj mjeri) poljoprivreda i ribarstvo, kao i iskorišćavanje mineralnih sirovina (pijesak i kamen; ispitivanje rezervi nafte i prirodnog gasa) predstavljaju glavne privredne aktivnosti u primorskom regionu. U proteklom periodu, ove su aktivnosti u većoj ili manjoj mjeri neodrživo eksploatisale neobnovljive prirodne resurse obalnog područja (prije svega prostor i pejzažne vrijednosti). Danas se može reći da je prostor na obali, kao jedinstvena i specifična vrijednost Crne Gore, u velikoj mjeri „potrošen“ za razne privredne i druge ljudske aktivnosti, budući da je pretrpio značajnu izmjenu prirodnih i pejzažnih vrijednosti.

Veoma značajan izvor pritisaka na resurse i kvalitet životne sredine mora i obalnog područja jeste neriješeno pitanje tretmana otpada i otpadnih voda; pored toga, tu su i luke i druga infrastruktura pomorske privrede, i u nešto manjoj mjeri ribarstvo, marikultura, poljoprivreda i industrija.

Okvir 5.2.-1: Turizam i urbanizacija u obalnom području

Razvoj turizma u obalnom području zahtijeva velike izmjene u prostoru, stvarajući sve veći pritisak na obalu. Izgradnjom novih turističkih kapaciteta stvara se potreba za izgradnjom i remodelacijom obale radi stvaranja većeg kupališnog prostora. Zajedno sa urbanizacijom, koja pored neminovnog i planskog širenja gradova uključuje i neplansku (divlju) gradnju, nekontrolisani razvoj turizma i povećanje kupališnog prostora – ključni su uzroci devastacije obale, narušavanja njenog pejzaža i izmjene prirodnih karakteristika, što za posljedicu ima ugrožavanje staništa, biodiverziteta i prirodne ravnoteže uopšte.

Prirodno nastala obala jeste ambijent koji je najprivlačniji za turiste, tako da je očuvanje njenih karakteristika i izgleda preduslov ne samo očuvanja prirodne ravnoteže već i razvoja turizma na dugi rok. *Master planom razvoja turizma*¹ u primorskom regionu predviđeno je postojanje turističkih objekata kapaciteta od 100.000 hotelskih i preko 200.000 ukupnih kreveta do 2020. godine. Prostornoplanska dokumenta takođe predviđaju izgradnju značajnih turističkih kapaciteta, povećanje kupališnog prostora i izgradnju objekata nautičkog turizma na području morskog dobra. Adekvatna kontrola pritisaka od razvoja turizma i urbanizacije jedan je od glavnih izazova u procesu sprovođenja ovih planova.

Iako će se donošenjem PPPNMD ublažiti pritisak neplanskog razvoja u zoni morskog dobra, obezbijediti kvalitetan razvoj turističkih i nautičkih sadržaja i u velikoj mjeri obezbijediti zaštita prirodnog pejzaža i ekološki vrijednih područja, potrebno je naglasiti da planovi razvoja turizma i prostorni planovi kojima se reguliše upotreba prostora i pravci razvoja primorskog regiona nijesu do sada bili podvrgavani testu održivosti, niti kroz analize graničnog kapaciteta nosivosti područja (tj. sposobnosti prostora da primi određeni broj turista), niti pak kroz stratešku procjenu uticaja (SEA). Primjena ovih i sličnih mehanizama (uključujući i kvalitetnu procjenu uticaja na nivou pojedinačnih projekata) prioritet je u daljoj razradi i primjeni planskih dokumenata i donošenju razvojnih odluka u primorskom regionu.

Na drugoj strani, postojeći sistem upravljanja obalnim područjem karakterišu rascjepkane nadležnosti (koje se često preklapaju), nedostatak koordinacije, slabo sprovođenje propisa i nedovoljni kapaciteti nadležnih institucija. Shodno tome, ne postoje efikasni odgovori na pritiske koji su posebno narasli tokom posljednje decenije, niti pak na one koji traju ili bivaju još izraženiji (posebno u vezi sa razvojem turizma). Da bi se identifikovani problemi prevazišli i osiguralo održivo upravljanje morem i obalnim područjem, potrebno je prije svega raditi na prevazilaženju značajnih institucionalnih, kadrovskih i finansijskih ograničenja, i temeljnim promjenama postojećeg stanja. Poseban izazov predstavlja razrješavanje konflikata koji se javljaju usljed težnji da se realizuju projekti koji nose kratkoročan profit, nasuprot dugoročnoj valorizaciji kroz zaštitu i očuvanje prirodnog ambijenta.

Prioritetni zadaci NSOR jesu: a) uvođenje integralnog upravljanja obalnim područjem; i b) smanjenje izvora zagađenja mora i obalnog područja. Da bi se postigao pomak u ostvarivanju ovih zadataka, potrebno je definisati granicu obalnog područja (i prepoznati obalno područje u PP Republike) i liniju iza koje nema gradnje. Dalje, neophodno je raditi na implementaciji Barselonske, MARPOL i ostalih relevantnih konvencija i pratećih protokola, te razviti i implementirati niz strateških dokumenata i akcionih planova (uključujući Nacionalnu strategiju upravljanja obalnim područjem, CAMP Montenegro, Nacionalni plan intervencija kod incidentnog zagađenja mora sa brodova, Nacionalni akcioni plan za suzbijanje zagađenja sa kopna i dr.). Paralelno sa tim, neophodno je izvršiti niz zakonskih i institucionalnih promjena, osigurati jasnu podjelu nadležnosti i bolju vertikalnu i horizontalnu koordinaciju među nadležnim institucijama, sa ciljem efikasne kontrole sprovođenja propisa. Radi praćenja stanja mora i obalnog područja, potrebno je obezbijediti sveobuhvatni, kontinuirani i integralni monitoring okeanografskih, fizičko-hemijskih, bioloških i drugih parametara i voditi integralnu bazu podataka o moru i obalnom području.

Veliki broj mjera relevantnih za ostvarivanje zadataka u ovoj oblasti dat je kod ostalih prioritetnih zadataka NSOR, uključujući sektore i teme kao što su turizam, saobraćaj, upravljanje vodama, zaštita biodiverziteta, prostorno planiranje, sistem upravljanja životnom sredinom i industrija. U prvom redu, radi zaštite prirodnih vrijednosti i autohtonog pejzaža obalnog područja, neophodno je ocijeniti održivost svakog budućeg investiciono-razvojnog zahvata kroz primjenu instrumenata kao što su procjena uticaja na životnu sredinu i procjena graničnog kapaciteta nosivosti sredine, posebno u oblasti razvoja novih turističkih i nautičkih kapaciteta. Istovremeno, potrebno je zaustaviti dalju degradaciju prostora u zoni morskog dobra primjenom adekvatne prostornoplane

dokumentacije, obezbijediti zaštitu obalnih močvarnih područja (Ulcinj, Buljarica, Tivatska solila) i drugih posebno vrijednih obalnih ekosistema, te uspostaviti zaštićena područja u moru (MPA) radi zaštite morskih ekosistema i biodiverziteta. Dalje, potrebno je implementirati konkretne projekte za suzbijanje zagađenja sa kopna (npr. tretman otpada i otpadnih voda, uvođenje standarda i ekološkog menadžmenta kod industrije) i sprovesti međunarodne i domaće propise kod pomorskog saobraćaja.

5.2.9 Klimatske promjene i zaštita ozonskog omotača

Zbog malog obima svoje ekonomije i značajnog udjela hidro izvora u ukupnoj domaćoj proizvodnji električne energije, Crna Gora ne emituje značajane količine gasova koji stvaraju efekat staklene bašte i utiču na klimatske promjene. Ipak, kao energetski intenzivna ekonomija (a samim tim i kao ekonomija koja ima visok intenzitet emisija) Crna Gora ima obavezu i mogućnost da dâ doprinos ublažavanju jednog od najznačajnijih globalnih problema životne sredine. Na drugoj strani, Crna Gora može dugoročno gledano trpjeti značajne posljedice od klimatskih promjena. Moguće oblasti uticaja tiču se podizanja nivoa mora, povećanja temperature i promjena u poljoprivredi i hidrološkom režimu, negativnih uticaja na planinska područja i slično. Pored klimatskih promjena, još jedan globalni problem – tanjenje ozonskog omotača – predstavlja oblast u kojoj treba sprovesti određene aktivnosti kako bi se dao doprinos ukupnim nastojanjima da se ovaj problem kontroliše i smanji.

Glavni izvor emisija ugljen dioksida kao najznačajnijeg gasa koji utiče na klimatske promjene jeste sagorijevanje fosilnih goriva (za proizvodnju električne energije, industriju i saobraćaj). Emisije ugljen-dioksida iz saobraćaja (globalno, a i kod nas) u stalnom su rastu. Ostali značajni gasovi staklene bašte jesu metan i oksidi azota, čiji su glavni izvori emisije odlaganje otpada i poljoprivreda. Što se tiče supstanci koje uništavaju ozonski omotač, glavni izvori CFC-a, halona i ostalih supstanci su industrija rashladnih uređaja, aerosoli, pjene i rastvarači.

Kao što je ranije pomenuto, ratifikacija međunarodnih konvencija o kvalitetu vazduha, promjenama klime i ozonskom omotaču, tj. ispunjavanje obaveza koje iz njih proizilaze, predstavljaju važne zadatke za naredni period (ovo se posebno odnosi na ispunjavanje obaveza prema Okvirnoj konvenciji UN o klimatskim promjenama i na Bečku konvenciju o zaštiti ozonskog omotača). U skladu sa tim, prioritetni zadatak NSOR za ovu oblast jeste ispunjavanje obaveza preuzetih po međunarodnim konvencijama, vezano za klimatske promjene i smanjenje upotrebe supstanci koje oštećuju ozonski omotač.

Mjere koje treba realizovati kako bi se ostvario ovaj zadatak uključuju pripremu nacionalne komunikacije o klimatskim promjenama (koja sadrži inventar gasova staklene bašte, plan za smanjenje emisija i program za ublažavanje posljedica), ratifikaciju Kjoto protokola i sprovođenje programa postepenog izbacivanja iz upotrebe supstanci koje oštećuju ozonski omotač.

5.2.10 Otpad

Crna Gora suočava se sa značajnim problemima u upravljanju svim vrstama otpada. Postojeći sistem prikupljanja i odlaganja otpada takav je da uglavnom ne osigurava

razdvajanje i posebno postupanje sa različitim vrstama otpada, a odlaganje kako neopasnog industrijskog i komunalnog otpada tako i opasnog otpada uglavnom ne zadovoljava minimalne standarde zaštite životne sredine. Kod komunalnog otpada, karakteristično je i to da je stepen pokrivenosti stanovništva/teritorije organizovanim sistemom prikupljanja otpada dosta nizak i nezadovoljavajući.

Baza podataka o različitim izvorima, količinama i lokacijama na koje se otpad odlaže (bilo da su u pitanju registrovane deponije ili veliki broj manjih i nelegalnih odlagališta) veoma je slaba. Orijentaciono utvrđene količine otpada koje se godišnje stvaraju u Crnoj Gori: čvrsti komunalni otpad – oko 185.500 t (od čega oko 19.000 t opasnog); industrijski otpad – 175.000 t; crveni mulj (KAP) – 370.000 t; muljevi – 1.650 t; otpad iz energetike – 350.000 t; medicinski otpad – 1.800 t; za građevinski i životinjski otpad nema utvrđenih podataka¹⁸. Ponovna upotreba i reciklaža zastupljene su u veoma malom obimu, a programi povraćaja energije i sirovina iz otpada gotovo da i ne postoje.

Pored krupnih sistemskih pitanja u upravljanju otpadom i sa njima povezanim negativnim uticajima na životnu sredinu (zagađenje zemljišta, podzemnih i površinskih voda, rizici po zdravlje stanovništva), još jedan važan problem vezan je za nedovoljnu svijest o potrebi smanjenja proizvodnje otpada i njegovom odgovarajućem tretmanu (odlaganju). Rezultati takvog stanja veoma su vidljivi kako u urbanim područjima tako i u prirodnim sredinama širom Crne Gore, gdje je razabacano smeće čest „dodatak“ pejzažu. *Master plan za upravljanje čvrstim otpadom, Nacionalna politika upravljanja otpadom* i Zakon o upravljanju otpadom koncipirani su tako da doprinesu rješavanju navedenih problema.

Glavni izazovi u oblasti upravljanja otpadom jesu uspješna implementacija Zakona o upravljanju otpadom (koji je Skupština RCG donijela u decembru 2005. godine a koji stupa na snagu novembra 2008), stvaranje finansijskih pretpostavki za realizaciju projekata i programa zacrtanih *Master planom za upravljanje čvrstim otpadom* i jačanje kapaciteta komunalnih preduzeća kao glavnih davalaca usluga odvoženja i odlaganja komunalnog otpada. Pored toga, izraženi su i izazovi vezani za utvrđivanje lokacija za buduće regionalne deponije, koje su prihvatljive i za lokalno stanovništvo i sa stanovišta zaštite životne sredine, a koje imaju najniže troškove. Još jedan značajan izazov jeste razvoj programa za reciklažu svih vrsta otpada, budući da je reciklaža u dosadašnjoj praksi bila prisutna u veoma malom obimu. Kod industrijskog i posebno opasnog otpada, glavni izazovi povezani su sa implementacijom novih propisa i neophodnim poboljšanjima u upravljanju ovim kategorijama otpada.

Glavni zadaci koji su postavljeni novim zakonskim i strateškim okvirom za upravljanje otpadom u Crnoj Gori uključuju smanjenje proizvodnje svih vrsta otpada, selektivno prikupljanje, adekvatno odlaganje i reciklažu radi smanjenja zagađenja od otpada i očuvanja resursne osnove. U tom kontekstu, prioritetni zadatak NSOR jeste dalje usklađivanje regulative sa EU propisima, uz jačanje kapaciteta za pravilno postupanje sa otpadom i jačanje baze podataka. Mjere koje je potrebno realizovati da bi se postigao progres u ostvarivanju ovog zadatka uključuju: donošenje podzakonskih akata; pripremu nacionalnog i lokalnih planova upravljanja otpadom; izgradnju sanitarnih

18) Sektorska studija (SS-AE) 5.0: Upravljanje otpadom, struktura i količine otpada u RCG; *Master plan za upravljanje čvrstim otpadom*

deponija za komunalni otpad i izgradnju deponije za opasni otpad; uspostavljanje adekvatne baze podataka o otpadu; i aktivnosti na podizanju svijesti o pravilnom postupanju sa otpadom i stimulisanju reciklaže. Pored ovih mjera, bitno je napomenuti da su *Master planom* predviđeni i projekti sanacije postojećih odlagališta i izgradnja reciklažnih centara, s tim što je realizacija ovih projekata planirana za period poslije 2010. godine.

5.3 Društveni razvoj: identifikacija problema i izazova, prioritetni zadaci i mjere

5.3.1 Upravljanje i učešće javnosti u donošenju odluka

Ostvarenje koncepta održivog razvoja nalaže radikalnu reformu sistema upravljanja i rukovođenja na svim nivoima. To podrazumijeva novu organizaciju društva, države i lokalne samouprave u pravno-institucionalnom i sadržinsko-strukturalnom smislu, posebno u vezi sa načinom formulisanja, donošenja i izvršenja političkih odluka. Pored konstitucionalno-normativne reforme na svim nivoima, neophodno je osposobljavanje državnih i društvenih institucija, izgradnja kadrovskih i stručnih kapaciteta na kvalitativno novim osnovama, nove metode donošenja odluka, tj. obezbjeđivanje faktičkog i punopravnog učešća što većeg broja građana, posebno onih na čije živote i sudbine te odluke neposredno utiču.

Koncept održivog razvoja zahtijeva preciziranje i određivanje znatno većih i širih kompetencija države i njenih institucija u ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj sferi. Nesavršenosti tržišta i potreba državne/društvene intervencije u alokaciji resursa radi maksimiziranja dobrobiti svih članova društva prepoznate su u razvijenim tržišnim ekonomijama. Imajući, na drugoj strani, u vidu visok stepen rizika od neodrživog razvoja sa kojima se suočavaju ekonomije u tranziciji, Crna Gora treba da posveti mnogo značajniju pažnju pitanjima regulacije i intervencije nego što je to do sada bio slučaj. Poimanje i realizovanje privatne svojine i pojedinačnog interesa kao apsolutnih prava mogu ugroziti perspektive Crne Gore da se održivo razvija, budući da održivi razvoj prije svega znači uravnoteženje opšteg (uključujući tu i buduće generacije) i pojedinačnih interesa u svim sferama društvenog života radi jačanja političke, socijalne i kulturne kohezije društva, tj. obezbjeđenja svih dimenzija ljudskih prava za sve.

Neophodno je, takođe, stvoriti normativne i faktičke pretpostavke za suštinsku decentralizaciju vlasti na nivou Crne Gore. U procesu donošenja odluka treba afirmisati metode dogovaranja, pregovaranja, usklađivanja suprotstavljenih interesa, saradnje i koordiniranog djelovanja centralnih i lokalnih organa vlasti, uz uključivanje ostalih društvenih aktera – civilnog sektora, stručnih i sindikalnih udruženja, naučnih institucija, poslovnog sektora.

Realizacija koncepta održivog razvoja nezamisliva je bez stvarnog i mnogo aktivnijeg učešća civilnog sektora i nevladinih organizacija koji moraju postati ravnopravan partner državnim institucijama; to pretpostavlja mnogo veću osposobljenost i obučenost civilnog sektora.

Konačno, koncept održivog razvoja zahtijeva široku edukativno-vaspitnu aktivnost

na svim nivoima, od osnovne škole do donosilaca najvažnijih političkih odluka, kako bi se formirao nov i u odnosu na postojeći kvalitativno drugačiji sistem razmišljanja, djelovanja, radnih navika, odgovornosti i posebno vrednosnih kategorija. Ostali preduslovi održivog razvoja i zahtjevi za ostvarivanje većeg stepena regulacije i intervencije¹⁹ u ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj sferi razmatrani su u okviru drugih sektora i tema.

Prioritetni zadaci NSOR jesu: a) unaprijediti sprovođenje zakona, strateških dokumenata, planova i programa; osigurati adekvatno učešće javnosti u procesu njihove pripreme; b) suzbijanje korupcije; i c) decentralizacija.

Progres u ostvarivanju ovih zadataka u velikoj mjeri će zavisi od političke volje da se zakoni, politike i planovi dosljedno i nediskriminatorno primjenjuju (uz striktnu primjenu principa odgovornosti „od vrha do dna“ u slučajevima neprimjenjivanja propisanih i usvojenih standarda), kao i od daljeg razvoja političke kulture u kojoj javni interes ima prioritet nad pojedinačnim i grupnim. Veća transparentnost u procesu donošenja i sprovođenja odluka, smanjenje i dodatna kontrola (posebno sudska) diskrecionih ovlašćenja organa izvršne vlasti i nediskriminatorna odgovornost svih za slučajeve korupcije i zloupotrebe ovlašćenja, takođe su preduslovi uspjeha u ostvarivanju ovih zadataka.

Mjere za ostvarivanje prvog zadatka uključuju: dosljednu primjenu kaznenih mjera u slučaju neprimjenjivanja propisa; poboljšanje stepena primjene zakona i strateških dokumenata, prvenstveno kroz izgradnju kapaciteta; nastavak reforme javne administracije, uz posebnu pažnju potrebama koje proizilaze iz procesa pridruživanja EU; i poboljšanja u pogledu transparentnosti i učešća javnosti u procesu donošenja odluka. Za ostvarivanje drugog zadatka, potrebno je donijeti antikorupcijsku politiku, dosljedno sprovođenje Zakona o slobodnom pristupu informacijama, sprovođenje antikorupcijske kampanje, unapređivati zakonodavstvo u oblasti borbe protiv korupcije, jačati institucije za sprovođenje antikorupcijske politike i rast efikasnosti pravosudnog sistema (izmjene i dopune Krivičnog zakonika, posebno u oblasti jačanja kapaciteta tužilaštva i uvođenja mjera tajnog nadzora). Konačno, kod decentralizacije neophodni su: dosljedna primjena Zakona o lokalnoj samoupravi; institucionalno i finansijsko jačanje organa lokalne samouprave i razvoj kapaciteta na lokalnom nivou; i jačanje međuopštinske saradnje.

5.3.2 Obrazovanje

Razvoj tržišne privrede i preduzetništva, potreba razvoja i primjene novih tehnologija, kao i sve intenzivniji procesi globalizacije i evropskih integracija koji sve više oblikuju ekonomske i društvene tokove u Crnoj Gori, postavili su nove ciljeve i izazove za obrazovni sistem. Brži privredni razvoj i izlaz iz siromaštva nije moguće ostvariti bez adekvatnog obrazovanja i dobrog upravljanja. Reforma obrazovnog sistema, uspostavljanje „društva koje uči“ i postizanje kvalitetnog obrazovanja u skladu sa potrebama pojedinca, predstavljaju konkretan odgovor na postavljene izazove vremena. Obrazovanje je osnov i ključni faktor za ostvarivanje kako ekonomskog

19) Kao što su: osiguravanje mehanizama za pravičnu raspodjelu koristi od ekonomskog razvoja; obezbjeđivanje prava na razvoj i pristupa osnovnim uslugama i fondovima; i osiguravanje integracije zahtjeva održivosti u razvojne politike.

razvoja tako i socijalne, ekološke, kulturne i etičke vizije održivog razvoja Crne Gore. Svaki ekonomski rast u budućnosti mora biti zasnovan na znanju i u harmoniji sa održivim razvojem društva. Značaj obrazovanja u implementaciji koncepta održivog razvoja prepoznat je na globalnom nivou, pa su Ujedinjene nacije dekadu proglasile *Dekadu obrazovanja za održivi razvoj (2005–2014)*.

Ukupna izdvajanja iz budžeta za obrazovanje u proteklom periodu, iako procentualno visoka²⁰ i iznad prosjeka zemalja OECD, nijesu bila dovoljna da pokriju potrebe i osiguraju razvoj modernog obrazovnog sistema. Izdaci za naučnoistraživački rad u isto su vrijeme bili veoma niski. Kao rezultat, javili su se brojni problemi koji su identifikovani u proteklom periodu, a koji su predmet sveobuhvatne tekuće reforme obrazovnog sistema. Posebno su bili izraženi:

- školska infrastruktura u znatnom broju škola ne odgovara potrebama savremene nastave (u pojedinim regionima izražen je nedostatak školskog prostora, kao i loša opremljenost nastavnim sredstvima, mreža škola ne prati demografske promjene);
- zastarjeli predmetni programi, nedovoljno uključivanje ICT u obrazovni sistem, kao i nedovoljna afirmacija sadržaja iz građanskog obrazovanja, ljudskih prava, demokratije, mira i tolerancije;
- nedovoljna integracija Roma i marginalizovanih grupa u obrazovni sistem;
- nedovoljna pažnja i uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovne obrazovne ustanove;
- nedostatak potrebnih znanja zasnovanih na vještinama, nedostatak predmetnih programa koji će pripremiti mlade za tržišnu ekonomiju i preduzetništvo;
- nedovoljna izdvajanja za naučna istraživanja i razvoj u oblasti nauke.

Sa stanovišta održivog razvoja, poseban problem predstavlja i to što sadržaji o životnoj sredini i održivom razvoju nijesu u dovoljnoj mjeri i na zadovoljavajući način bili uključeni u stare obrazovne programe.

Reforma obrazovnog sistema u Crnoj Gori uticala je na sistematičan i sveobuhvatan način na rješavanje identifikovanih problema u oblasti obrazovanja. Doneseni su novi zakoni, a školski programi su osavremenjeni i prilagođeni modernim evropskim obrazovnim programima kroz uključivanje ICT u obrazovni sistem, mogućnost izučavanja izbornih predmeta, uvođenje sadržaja iz građanskog obrazovanja, ljudskih prava, demokratije, mira i tolerancije, tržišne ekonomije i preduzetništva, a preduzeti su i koraci u cilju sticanja znanja zasnovanih na vještinama. Pored toga, reforma je doprinijela integraciji Roma i marginalizovanih grupa u obrazovni sistem, uključivanju djece sa posebnim potrebama u redovni obrazovni sistem, unapređenju školske infrastrukture (rekonstrukcija postojećih i izgradnja novih školskih objekata) i povećanju broja djece uključene u sistem predškolskog vaspitanja.

Uprkos brojnim ograničenjima, reforma obrazovnog sistema odvija se po planu, a niz postavljenih kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih reformskih ciljeva ostvarivaće se u narednom periodu u skladu sa *Strateškim planom reforme obrazovanja za period 2006–2010. godine*. Implementacijom ovog dokumenta biće ostvareni brojni ciljevi i zadaci koji su predmet međunarodnih konvencija i deklaracija iz oblasti obrazovanja.

20) Iskazana kao učešće budžetskih rashoda za obrazovanje u BDP.

Reforma obrazovnog sistema podiže obrazovni nivo stanovništva, usmjerava njegov održivi razvoj i doprinosi procesu evropskih integracija.

Ministarstvo prosvjete i nauke bliže će definisati ciljeve, aktivnosti i indikatore vezane za održivi razvoj kroz izradu posebne *Strategije obrazovanja za održivi razvoj 2005–2014 godine*. Pored redovnog obrazovnog sistema, značajna će pažnja u narednom periodu biti posvećena i razvoju sistema neformalnog obrazovanja kojim će se omogućiti kontinuirano sticanje znanja i valorizacija novostečenih znanja u sistemu nacionalnih stručnih kvalifikacija. Unapređenje formalnog i neformalnog sistema obrazovanja (kako u pogledu kvaliteta tako i u pogledu obuhvatnosti), puna društvena afirmacija i bolje vrednovanje znanja, kao i osiguravanje značajnije podrške istraživanju i razvoju, neki su od izazova koji stoje pred crnogorskim društvom kada je u pitanju sektor obrazovanja. Prevazilaženje ovih izazova preduslov je bržeg približavanja EU („društvo zasnovano na znanju“ jedan je od temeljnih koncepata EU) odnosno stvaranja sistema vrijednosti primjerenih održivom razvoju.

Prioritetni zadaci NSOR utvrđeni su iz šireg seta ciljeva reforme obrazovnog sistema, i uključuju: a) postizanje kvalitetnog obrazovanja za svu djecu; ostvarivanje Milenijumskih razvojnih ciljeva i ciljeva *Nacionalnog akcionog plana za djecu*; i b) povećanje tematskih sadržaja održivog razvoja u nastavnim programima od predškolskog do univerzitetskog nivoa.

Mjere za ostvarivanje prvog zadatka uključuju: obezbjeđivanje sveobuhvatnosti osnovnoškolskog obrazovanja (posebno romske djece); obezbjeđivanje pomoći siromašnoj djeci kroz dodjelu besplatnih udžbenika; ostvarivanje inkluzivnog obrazovanja; i realizovanje nastave po novim obrazovnim programima. U cilju ostvarenja drugog zadatka, tj. povećanja tematskih sadržaja održivog razvoja u nastavnim programima, potrebno je pristupiti: izradi izbornih programa za osnovne škole i gimnazije; uključiti tematske sadržaje o održivom razvoju u okviru slobodnih sadržaja predmetnih programa od predškolskog do univerzitetskog nivoa; kvalitetno realizovati predmetne programe; i jačati saradnju sa NVO sektorom kroz realizaciju zajedničkih projekata koji se odnose na životnu sredinu i održivi razvoj.

Mjere vezane za podršku istraživanju i razvoju date su kod prioritnog zadatka za oblast novih tehnologija.

5.3.1 Zdravstvo

Zdravstvena politika i strategija razvoja zdravstva u Crnoj Gori – *Zdravlje za sve u XXI vijeku* – usklađene su sa Milenijumskim razvojnim ciljevima i usmjerene su na unapređenje i očuvanje zdravlja stanovništva, uz prilagođavanje i poboljšanje djelovanja zdravstvenog sistema u skladu sa finansijskim mogućnostima.

Organizacija i finansiranje zdravstvene zaštite zasnivaju se na dominantnoj ulozi javnog sektora, što u uslovima niskog BDP-a i izraženih pritisaka na javnu potrošnju nosi značajne izazove. Tekuća reforma sistema zdravstvene zaštite omogućiće integrisanje privatnog u javni zdravstveni sektor, kao i prevazilaženje problema u zdravstvenoj zaštiti naslijeđenih iz prethodnog perioda.

Demografski i geografski faktori utiču na organizaciju zdravstva i troškove zdravstvenog sistema, i s tim u vezi postoji niz otežavajućih okolnosti. Zbog porasta očekivanog trajanja života i smanjena prirodnog priraštaja, povećava se udio starijih u ukupnoj populaciji. Prema podacima posljednjeg popisa, učešće starijih od 65 godina u opštoj populaciji iznosi 12,8%, a stari imaju 3,5 do 4,5 puta veće zdravstvene potrebe od stanovništva mlađeg od 65 godina. Pored toga, zadovoljavanje principa dostupnosti zdravstvene službe iziskuje potrebu razvoja određenih zdravstvenih kapaciteta za oko 38% populacije (podaci iz popisa 2003. godine) koja živi u ruralnim područjima. Zadovoljenje zdravstvenih potreba stanovništva iz ruralnih područja znatno povećava troškove u zdravstvu. Konačno, tu je i pitanje oko 30.000 izbjeglih i raseljenih, kojima se takođe obezbjeđuje potpuno pravo na zdravstvenu zaštitu.

Rizični oblici ponašanja, kao i prisustvo faktora rizika u životnoj i radnoj sredini, znatjno utiču na zdravstveno stanje stanovništva. Jedan od značajnih problema u Crnoj Gori jeste smrt preventabilnog karaktera (koja nastaje kao posljedica stila života – pušenja, nepravilne ishrane, nedovoljne fizičke aktivnosti, alkoholizma, narkomanije). Prema podacima Instituta za javno zdravlje, u 2002. godini je zbog preranog umiranja izgubljeno 10,5 godina života (uglavnom zbog bolesti sistema krvotoka i tumora). Uprkos činjenicama koje govore o povezanosti ponašanja i zdravlja, sistem zdravstvene zaštite najvećim je dijelom usmjeren na zadovoljenje kurativnih usluga, a aktivnosti promocije zdravlja uglavnom se ne finansiraju iz sistema (iako je to dostupniji, efikasniji i jeftiniji oblik zdravstvene zaštite).

Analizom pokazatelja zdravlja pokazuje se napredak u zdravlju stanovništva. Jedan od najsenzitivnijih pokazatelja zdravstvenog stanja i razvijenosti zdravstvene službe, kao i cjelokupnog socio-ekonomskog, obrazovnog i kulturnog stepena razvoja društva, jeste stopa smrtnosti odojčadi. Vrijednost ovog pokazatelja za 2004. godinu, koja je posljednja za koju imamo podatke, pokazuje značajan pad. Preporuka SZO jeste da u zemljama kao što je naša stopa bude manja od 10 (deset umrle novorođenčadi na 1.000 živorođene djece), dok je u zdravstvenoj politici Crne Gore kao cilj definisano smanjenje stope mortaliteta odojčadi na vrijednost ispod 8. Stopa mortaliteta odojčadi u 2004. godini iznosila je 7,8, što ukazuje da je te godine dostignut zacrtani cilj. Zajedno sa stopom mortaliteta odojčadi, snižena je i stopa umiranja djece ispod pet godina, što je takođe vrlo senzitivni pokazatelj, prema kome UNICEF rangira zemlje. Osim toga, stopa maternalnog mortaliteta već nekoliko godina ima vrijednost nula, što ukazuje da u Crnoj Gori nema umiranja kao posljedice trudnoće, porođaja i postporođajnog perioda. Vodeći uzroci smrti u Crnoj Gori, kao i u razvijenim zemljama Evrope, jesu bolesti sistema krvotoka i tumori.

Statistika javnog zdravlja nije razvijena u pogledu praćenja veza između životne sredine i zdravlja, kao i u oblasti cjelokupne zdravstvene zaštite. U cilju adekvatnijeg praćenja procesa očuvanja i unapređenja zdravlja i kvaliteta pružanja zdravstvene zaštite, neophodno je raditi na razvoju stručnih standarda, izgrađivanju informacionog sistema, definisanju propisa iz oblasti prikupljanja, čuvanja i korišćenja podataka, adekvatnijoj evaluaciji zdravstvenih programa i realnijem izvještavanju.

Poseban izazov za sistem zdravstvene zaštite jeste prevencija i smanjenje rizika od širenja zaraznih bolesti (kao što su HIV/SIDA, SARS, ptičji grip).

Prioritetni zadaci NSOR jesu: a) poboljšati kvalitet života u vezi sa zdravljem (uz promovisanje zdravih stilova života); i b) očuvanje i unapređenje zdravlja stanovništva, s posebnim osvrtom na posebno osjetljive kategorije stanovništva. Mjere koje je potrebno sprovesti radi ostvarivanja prvog zadatka uključuju promociju zdravih stilova života u cilju modifikacije ponašanja rizičnih po zdravlje, unapređenje kontrole zdravstvene ispravnosti namirnica, vode za piće i predmeta opšte upotrebe, i ispitavanje uticaja spoljnih faktora na zdravlje uz pripremu nacionalnog akcionog plana za zdravlje i životnu sredinu. Kod drugog zadatka, potrebno je sprovoditi niz aktivnosti usmjerenih na prevenciju, pravovremeno otkrivanje, liječenje i suzbijanje bolesti. Pored toga, tu su i aktivnosti usmjerene na obezbjeđivanje adekvatne zdravstvene zaštite za osjetljive kategorije stanovništva, podizanje nivoa mentalnog zdravlja i adekvatno zbrinjavanje različitih vidova traumatizama, posebno saobraćajnog. Mjere i aktivnosti navedene za ostvarivanje drugog zadatka uglavnom su definisane aktima kojima se uređuje zdravstvena zaštita stanovništva, ali ih je zbog izuzetne važnosti za opšti razvoj potrebno istaći i njihovu implementaciju kontinuirano pratiti kroz sistem zdravstvene zaštite.

5.3.2 Ravnopravnost i socijalna zaštita

Promjene koje sa sobom nosi tranzicija dovele su do negativnih trendova u ostvarivanju jednakih prava (uključujući pravo na rad, pravo na razvoj i druga iz korpusa osnovnih ljudskih prava), do socijalnog raslojavanja i pojave kategorije „gubitnika tranzicije“. Neki od problema socijalne nejednakosti imaju međutim dublje i sistemske korijene.

Takvi su, na primjer, problemi u sferi rodne neravnopravnosti, socijalne isključenosti romske populacije (obim ovog drugog problema narastao je u skorije vrijeme sa prilivom izbjeglih i raseljenih). Posebno osjetljivu kategoriju u pogledu ravnopravnosti čine izbjegle i raseljene osobe, gdje je težak ekonomski položaj često povezan i sa pitanjima socijalne marginalizacije.

Jedna od standardnih mjera nejednakosti – Gini koeficijent – iznosio je 0,29 u 2002. godini, što je vrijednost slična onima koje su zabilježene u ostalim zemljama u okruženju. Međutim, decil količnik, tj. odnos prosječne potrošnje 10% najbogatijih i 10% najsiromašnijih u Crnoj Gori, bio je dosta visok (7), znatno iznad ostalih zemalja u regionu. Stopa siromaštva bila je 12,2%, dok se za oko trećinu stanovništva smatra da je ekonomski ugrožena²¹.

Ključni problemi socijalne i dječje zaštite (u vezi sa njenom ulogom u ublažavanju problema i posljedica siromaštva) ispoljavaju se najprije u nemogućnosti postojećeg sistema da obuhvati sve najugroženije kategorije stanovništva. Glavni vid socijalne (finansijske) pomoći u Crnoj Gori jeste materijalno obezbjeđenje porodice (MOP) koje trenutno koriste oko 35.000 osoba (oko 11.500 porodica). Pored toga, finansijsku pomoć po osnovu nemogućnosti da se sami brinu o sebi dobija još oko 4.500 osoba. Mjesečni iznos pomoći koji se prima po ova dva osnova veoma je nizak, i kreće se od 50 do 95 EUR (zavisno od broja članova porodice). Ostali vidovi socijalne pomoći uključuju brigu o djeci, jednokratne materijalne pomoći i usluge centara za socijalni rad. Pravo na ostvarivanje pomoći nezaposleni ostvaruju preko institucija koje su van sistema socijalne zaštite, ali je ono veoma restriktivno i iznosi pomoći veoma su niski.

21) Izvor: *Strategija razvoja i redukcije siromaštva*

Ozbiljan ograničavajući faktor za efikasnije bavljenje smanjivanjem siromaštva kroz djelatnosti socijalne zaštite predstavlja i nerazvijen sistem praćenja socijalno-zaštitnih potreba i aktivnosti (osim onih koji se odnose na ostvarivanje prava). Još jedan ograničavajući faktor jeste činjenica da svim ustanovama socijalne zaštite nedostaje stručni kadar za ostvarivanje složenih i odgovornih uloga u zaštiti korisnika.

Većina sadržaja i usluga u oblasti socijalne i dječje zaštite ostvaruje se kroz institucionalni sistem. Razvojni, kreativni i alternativni programi i projekti socijalne i dječje zaštite uglavnom su sporadični, i najčešće razvijani uz podršku međunarodnih institucija ili organizacija. Iako zakon to omogućava, uključivanje drugih aktera u pružanje usluga (kao što je privatni i civilni sektor) usporeno je jer ne postoje standardi koji bi omogućili kontrolu kvaliteta usluga.

Opštine uređuju i obezbjeđuju neka od proširenih prava iz socijalne zaštite, kao što su pomoć u kući starima i iznemoglina, rješavanje stambenih pitanja osobama u stanju socijalne potrebe i drugih dodatnih oblika zaštite. Ovi segmenti socijalne zaštite prilično su nerazvijeni i obuhvataju mali broj korisnika, što je uslovljeno materijalnim (ne)mogućnostima opština.

Unamjeri da se doprinese ostvarivanju temeljnog principa održivog razvoja – ostvarivanju jednakih prava na razvoj i pristupa osnovnim uslugama i fondovima – prioritetni zadaci NSOR definisani su kao: a) povećanje kvaliteta usluga socijalne zaštite i ekonomsko osnaživanje osoba u stanju socijalne potrebe; i b) jačanje rodne ravnopravnosti.

Mjere koje je potrebno preduzeti radi ostvarivanja prvog zadatka uključuju donošenje strategije razvoja socijalne i dječje zaštite i utvrđivanje mreže ustanova socijalne i dječje zaštite, kao i donošenje strategije za integraciju osoba s invaliditetom u društvene tokove. Pored toga, potrebno je sprovesti i niz mjera koje treba da dovedu do poboljšanja položaja raseljenih osoba i njihove lokalne integracije, kao što je formiranje odgovarajućeg centra pri Komesarijatu za raseljena lica, te programi zapošljavanja, obezbjeđivanja osnovnog smještaja i pristupa sistemu socijalne zaštite. Posebnu pažnju treba posvetiti unapređenju zapošljavanja Roma, Aškelja i Egipćana.

Kod rodne ravnopravnosti, mjere koje je potrebno sprovesti u narednom periodu uključuju donošenje zakona o rodnoj ravnopravnosti i pripremu odnosno sprovođenje nacionalnog plana aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti. Pored toga, potrebno je raditi i na razvijanju mehanizama za ravnopravan uticaj žena i muškaraca na donošenje odluka o ekonomskom razvoju i raspodjelu koristi od njega.

5.3.3 Kultura i mediji

Kulturni prostor Crne Gore formiran je kroz istoriju pod uticajem mediteranskih, srednjoevropskih, istočnoevropskih i orijentalnih civilizacija i kultura. Multikulturalnost je stoga karakteristika kulturnog nasljeđa i načina života, što zajedno sa bogatom prirodnom baštinom predstavlja jednu od značajnih komparativnih prednosti. Sistem zaštite kulturnih dobara i razvoja umjetnosti na nacionalnom nivou podrazumijeva veći broj institucija osnovanih i finansiranih od strane države, sa ciljem da svaka u svom domenu vodi brigu o najrazličitijim formama kulturnog nasljeđa i da učestvuju u razvoju i unapređenju kulture i umjetničkog stvaralaštva.

U isto vrijeme, upravljanje kulturnim nasljeđem i očuvanje kulturnog identiteta u periodu tranzicije predstavljaju značajne izazove. Neki od glavnih problema koji su izraženi u ovoj oblasti je:

- Nedovoljna svijest o vrijednosti kulturne raznolikosti;
- Odumiranje tradicionalnih vrijednosti, običaja i manifestacija;
- Nedovoljno poznavanje kulture manjinskih zajednica, i nedovoljna dostupnost kulture manjinskih zajednica široj javnosti;
- Nizak stepen zaštite spomenika kulture, što je dovelo i dovodi do oštećenja i degradacije znatnog broja spomenika;
- Nepostojanje adekvatne baze podataka o svim segmentima kulturne baštine;
- Nepostojanje arheološke karte i baze podataka o arheološkim iskopavanjima; neevidentirani podvodni arheološki lokaliteti;
- Neadekvatna prezentacija kulturnog nasljeđa i umjetničkog stvaralaštva.

U oblasti medija, poseban izazov predstavlja doprinos koji mediji mogu dati ostvarivanju slobodnog pristupa informacijama i promovisanju koncepta održivog razvoja. Značajan izazov predstavlja i razvoj profesionalnog novinarstva. U okviru tekućih inicijativa za profesionalizaciju medija, posebnu pažnju treba posvetiti obuci novinara o pitanjima održivog razvoja.

Polazeći od identifikovanih problema i izazova, prioritetni zadaci NSOR u oblasti kulture i medija su: a) očuvanje kulturnih dobara i kulturne raznolikosti; i b) profesionalizacija medija i ostvarivanje značajnijeg doprinosa medija podizanju svijesti o održivom razvoju i slobodnom pristupu informacijama. Mjere za ostvarivanje prvog zadatka uključuju izradu Nacionalne strategije o kulturnoj politici i izradu seta zakona o kulturnim dobrima. Pored toga, potrebno je pristupiti i izradi baze podataka o kulturnim dobrima i arheološke karte Crne Gore, sprovođiti kampanje za promociju i očuvanje kulturne raznolikosti i završiti plan upravljanja područjem svjetske kulturne baštine (Kotor). U oblasti medija, potrebno je usvojiti zakon o nedozvoljenoj medijskoj koncentraciji, razvijati programe obuke novinara (posebno u vezi sa istraživačkim novinarstvom, doprinos slobodnom pristupu informacijama i pitanja održivog razvoja) i u medijima povećati prostor posvećen održivom razvoju.

5.3.1 Urbani razvoj

Prema podacima sa posljednjeg popisa, u urbanim sredinama Crne Gore živi 62% ukupnog stanovništva, a na kvalitet života ovog dijela populacije negativno utiču brojni problemi urbanog razvoja. Na drugoj strani, nekontrolisno i neplansko širenje urbanih cjelina, kao i neprimjenjivanje standarda održive gradnje, negativno utiče na prostor i kvalitet životne sredine uopšte. Svi ovi problemi imaju isti korijen: planeri i upravljačke strukture nijesu uspjeli da kontrolišu i kanališu proces prevelike i nagle urbanizacije, što je dovelo do neodrživog korišćenja prostora na jednoj, odnosno do opadanja nivoa urbaniteta i kvaliteta života na drugoj strani.

Da bi se negativni trendovi zaustavili, potrebno je djelovati na brojne slabosti i probleme u više povezanih oblasti: a) prostorno planiranje, sprovođenje propisa i nelegalna gradnja, i sa njima povezani pritisak urbanizacije na prostor (posebno tamo

gdje je on veoma ograničen i vrijedan – obala, zaštićena područja i njihova okolina) i na poljoprivredno zemljište; b) nagli priraštaj gradskog stanovništva i početak pojave naselja za marginalizovane grupe; c) nedostatak adekvatne infrastrukture u urbanim cjelinama; d) problematika rješavanja stambenih pitanja, posebno za siromašne i mlade; e) nedovoljan kvalitet samih urbanih struktura, nepotpun i neizbalansiran prostorni razmještaj sadržaja i funkcija; f) neadekvatna i energetska neefikasna gradnja; g) nedovoljna bezbjednost u urbanim sredinama; h) nedovoljna briga o potrebama grupa sa posebnim potrebama; i) zapuštenost javnih prostora i slično. Na kraju, tu je i nedovoljna svijest građana o pripadnosti određenoj urbanoj sredini – osjećaj koji je neophodan da bi se razvila briga, ali i odgovornost da se prostor čuva i unapređuje.

Izazovi koje treba prevazići kako bi se dao adekvatan odgovor na ove probleme uključuju, prije svega, potrebu prevazilaženja uskog gledanja na problematiku prostornog planiranja, održivog i urbanog razvoja od strane političkih struktura koje često ne shvataju neophodnost visokostručnog bavljenja prostorom. Sljedeći izazov jeste nedovoljan kapacitet lokalnih samouprava, kao i nedovoljan kapacitet stručnih krugova (nedovoljan broj stručnjaka i nedostatak znanja vezanih za održivi prostorni razvoj i globalne svjetske trendove u urbanizaciji). Ne manje važan izazov predstavlja i potreba razvoja jasnog sistema za praćenje stanja u urbanim sredinama, za uočavanje pozitivnih i negativnih trendova i formulaciju odgovarajućih odgovora na njih.

Polazeći od pomenutih problema i izazova, prioritetni zadaci NSOR definisani su na sljedeći način: a) zaustavljanje nelegalne gradnje i legalizacija objekata uz poštovanje principa i ciljeva Bečke deklaracije, i korišćenje pozitivnih iskustava drugih zemalja u suzbijanju nelegalne gradnje; i b) poboljšanje kvaliteta života i bezbjednosti u urbanim sredinama, s posebnim osvrtom na uslove života specifičnih (marginalnih) iljnih grupa; uspostavljanje odgovornog odnosa građana prema urbanoj sredini²². Mjere koje je neophodno sprovesti radi ostvarivanja prvog zadatka jesu: izrada nacionalne strategije za rješavanje problema nelegalne gradnje, priprema baze podataka o nelegalno sagrađenim objektima i sprovođenje legalizacije (uz poštovanje unaprijed utvrđenih kriterija i ljudskih prava). Kod drugog zadatka, mjere se odnose na uklanjanje arhitektonskih barijera (ivičnjaka) radi olakšavanja kretanja hendikepiranih osoba, poboljšanje osnovne infrastrukture, posebno u naseljima/dijelovima naselja gdje žive izbjeglice, raseljene osobe i Romi, poboljšanje bezbjednosti i aktiviranje javnih prostora, tj. obezbjeđivanje kvalitetnijih sadržaja u urbanim sredinama.

22) Donošenje, osavremenjavanje i dosljedno sprovođenje urbanističkih planova i druge prostornopplanske dokumentacije, koje je takođe prepoznato kao jedna od ključnih oblasti djelovanja za prevazilaženje problema urbanog razvoja, kao prioritetni zadatak uključeno je i razrađeno kod prostornog planiranja (poglavlje 5.2.7).

6.
IZGRADNJA
PARTICIPATIVNOG
PLANSKOG
PROCESA

6.1 Mobilizacija aktera

U procesu pripreme NSOR CG učinjen je napor da se kroz različite oblike konsultacija i učešća javnosti mobiliše što širi krug društvenih aktera da doprinese formulaciji Strategije i Akcionog plana. U tu svrhu poslužile su prva i druga projektna radionica, kao i dvije sjednice Savjetodavnog odbora projekta. Bazična dokumenta, prvi i konačni nacrt Strategije razmatrao je i Nacionalni savjet za održivi razvoj.

U periodu avgust–novembar 2005. održano je sedam participativnih sastanaka kojima su bile obuhvaćene sve opštine u Crnoj Gori, i na kojima su učestvovali predstavnici lokalne uprave, NVO i drugih organizacija na nivou lokalne zajednice, stručnih udruženja, poslovnog sektora, medija i drugih društvenih aktera. Sastanke je organizovala i vodila NVO Most, a razmatran je veliki broj tema od značaja za održivi razvoj u Crnoj Gori. Drugi krug participacija, takođe u organizaciji NVO Most, održan je u periodu februar–mart 2006. godine kroz tri regionalne konferencije. Civilni sektor, kao i predstavnici lokalne samouprave, pokazali su kroz ove forume veliko interesovanje i motivaciju da doprinesu procesu NSOR.

Kroz ekspertske tim i savjetodavne forume, u fazi pripreme NSOR ostvareno je, prije svega, i značajno uključivanje različitih segemenata javne administracije, ali i stručnjaka sa Univerziteta i iz specijalizovanih stručnih institucija. Učešće poslovnog i/ili privatnog sektora u dosadašnjem procesu nije bilo na zadovoljavajućem nivou, i bilo je uglavnom ograničeno na učešće malog broja poslovnih asocijacija u Savjetodavnom odboru i procesu utvrđivanja prioriteta, tj. na učešće manjeg broja poslovnih subjekata u participativnom procesu na lokalnom/regionalnom nivou i na nacionalnim radionicama. A uspostavljanje trajnog dijaloga i partnerstva između javnog i poslovnog sektora oko postizanja ciljeva NSOR od suštinskog je značaja za uspješnu implementaciju Strategije.

Imajući ovo na umu, u narednom periodu biće neophodno da se održi zainteresovanost i aktivna uloga do sada uključenih aktera, kao i da se osigura uključivanje još većeg broja aktera na svim nivoima. Kancelarija za održivi razvoj i Nacionalni savjet za održivi razvoj imaju nadležnosti i mogućnosti koje su potrebne da tome doprinesu.

6.2 Participacija u procesu planiranja

Diskusija u prvom krugu participacija bila je postavljena tako da obradi različite teme iz oblasti ekonomskog i društvenog razvoja i zaštite životne sredine (upravljanja prirodnim resursima), u skladu sa lokalnim i regionalnim interesovanjima i prioritetima. Učesnici participacija razmatrali su probleme vezane za datu oblast/temu diskusije, izazove za prevazilaženje tih problema, definisali ciljeve i mjere koje treba sprovesti da bi se ciljevi ostvarili (uz naznačavanje nosilaca i roka za sprovođenje mjera). Kao rezultat, prikupljeno je mnoštvo detaljnih i zanimljivih viđenja i predloga, koji su u formi pojedinačnih i jednog sumarnog izještaja (pripremljenog na osnovu svih participacija iz prvog kruga) dostavljeni ekspertskom timu. Ekspertske tim nastojao je da glavne poruke iz participativnog procesa integriše u prvi nacrt Strategije.

Kao što je pomenuto u poglavlju 3 – Metodologija i proces izrade, o zastupljenosti različitih aktera u planskom procesu vodilo se računa i prilikom organizacije okruglih

stolova u januaru 2006. godine, na kojima su utvrđivani prioriteti polazeći od seta ciljeva i zadataka utvrđenih prvim nacrtom Strategije. Pored članova ekspertskeg tima, članovi Savjetodavnog odbora i predstavnici participativnog procesa organizovanog na lokalnom nivou takođe su imali mogućnost da daju doprinos utvrđivanju prioriteta.

Drugi krug participacija, tj. tri regionalne konferencije, bio je posvećen komentarisanju prvog nacrta NSOR i utvrđivanju mjera za ostvarivanje prioriteta ciljeva/zadataka. Viđenja učesnika regionalnih konferencija takođe su, posredstvom koordinatora – NVO Most, dostavljena ekspertskeg timu koji ih je razmotrio prilikom pripreme Akcionog plana i revizije prvog nacrta.

Prilikom pripreme drugog, konačnog nacrta NSOR i Akcionog plana (kao sastavnog dijela Strategije) ekspertskeg tim nastojao je da u najvećoj mogućoj mjeri integriše preporuke i komentare koji su prispjeli iz različitih izvora – sa nacionalnih radionica, od pojedinih članova ekspertskeg tima, sa januarskih okruglih stolova, iz participativnog procesa i sa sjednica Savjetodavnog odbora i Nacionalnog savjeta za održivi razvoj.

6.3 Pristup informacijama i komunikaciona politika

Informacije o pripremi NSOR CG distribuirane su učesnicima procesa kroz više kanala. Promotivni materijali sa ključnim porukama pripremljen je tokom avgusta 2005. godine i distribuiran učesnicima participativnog procesa i drugim zainteresovanim stranama. NVO Most je postavila veb-sajt (www.nsor.info) na kome su bile dostupne različite informacije o procesu. Održano je i nekoliko konferencija za štampu; a zainteresovani za pripremu NSOR obavještavani su o napretku u procesu, takođe putem redovnih mjesečnih izvještaja. Pored toga, sve ostale dostupne i za proces relevantne informacije razmjenjivane su među učesnicima po potrebi. MZŽSUP je na sastancima MCSD održanim u vrijeme trajanja NSOR procesa i na XIV redovnom sastanku strana ugovornica Barselonske konvencije kroz formalne i neformalne kontakte informisalo zemlje članice MAP-a o napretku u pripremi NSOR CG. MZŽSUP je informacije o procesu redovno razmjenjivao i sa međunarodnim partnerima koji su podržali proces (ovo se, između ostalog, odnosi i na Strukturni izvještaj koji je MZŽSUP podnio UNEP/MAP-u oktobra 2005. godine).

U procesu implementacije, potrebno je osigurati dalju razmjenu informacija među svim zainteresovanim stranama, i dalje unapređivati komunikacionu politiku. Najznačajniji forum za razmjenu informacija među akterima jeste Nacionalni savjet za održivi razvoj, pogotovu kada je u pitanju usklađivanje sektorskih politika, planova i strategija sa NSOR. Godišnji izvještaji o progresu u implementaciji Strategije, koje će pripremati Kancelarija za održivi razvoj (u saradnji sa MZŽSUP i ostalim nadležnim ministarstvima i institucijama), predstavljaće osnovno sredstvo za razmjenu informacija. Kancelarija za održivi razvoj takođe treba da posveti značajnu pažnju komunikaciji sa međunarodnim partnerima i osigura koordiniran pristup svih segmenata administracije u prezentaciji NSOR u međunarodnim kontaktima. Mediji mogu i treba da daju značajniji doprinos nego što je to bio slučaj u fazi pripreme dokumenta.

7.
PROCES
IMPLEMENTACIJE
NSOR
CRNE GORE

Polazeći od dosadašnjeg iskustva sa nezadovoljavajućim stepenom implementacije strateških dokumenata, veći broj učesnika u procesu pripreme NSOR istakao je važnost dosljedne implementacije i založio se za mehanizme kojima bi se osigurala obaveznost primjene ovog dokumenta. Dok su faktori potrebni za poboljšanje primjene zakona i politika uopšte razmotreni u Poglavlju 5.3.1 (Upravljanje i učešće javnosti), u procesu izrade dokumenta ocijenjeno je da sâm način usvajanja NSOR može značajno uticati na njegovu primjenu. Naglašeno je da je za sprovođenje Strategije veoma važno obezbijediti angažovanje i koordinirano djelovanje svih društvenih aktera, prije svega onih sa izvršnim i zakonodavnim ingerencijama. Takvim bi se pristupom omogućilo ostvarivanje ciljeva održivog razvoja ekološke države i postizanje pune društvene afirmacije održivog razvoja.

7.1 Akcioni plan NSOR i koordinacija implementacije

Akcioni plan za implementaciju NSOR (Prilog 1) daje pregled prioriternih sektorskih/tematskih zadataka i mjera za njihovo ostvarivanje, kao i vezu pojedinačnih zadataka sa opštim ciljevima NSOR. Akcioni plan takođe predviđa rokove i nosioce odgovorne za sprovođenje navedenih mjera, i indikatore za praćenje i ocjenu stepena implementacije. Osnovni ciklus praćenja implementacije jeste jednogodišnji period, a na svakih pet godina predviđena je korjenita ocjena implementacije Strategije. Prvi Akcioni plan NSOR pripremljen je za period 2007–2012. godina. Progres u ostvarivanju ciljeva NSOR biće predmet redovnih godišnjih izvještaja koje će pripremati Kancelarija za održivi razvoj (uz podršku MZŽSUP i uz saradnju sa ostalim nadležnim Ministarstvima i drugim Vladinim organima i institucijama). Na kraju trogodišnjeg perioda (tj. krajem 2010. godine) radiće se detaljni izvještaj o progresu u implementaciji i izmjene i dopune Akcionog plana za preostale dvije godine prvog implementacionog perioda. Temeljna revizija dokumenta predviđena je za kraj 2012. godine. Izvještaji o implementaciji NSOR biće razmatrani na sjednicama Nacionalnog savjeta za održivi razvoj i dostavljani Vladi Republike Crne Gore.

Ukupna koordinacija implementacije biće zadatak Kancelarije za održivi razvoj (u saradnji sa MZŽSUP i ostalim nadležnim ministarstvima i institucijama), koja je svojim položajem u organizacionoj strukturi Vlade i ulogom koju ima u radu Nacionalnog savjeta dobro pozicionirana za ostvarivanje tog zadatka. Preporučuje se da se u ključnim ministarstvima, drugim Vladinim organima i institucijama, kao i u javnim institucijama koje se javljaju kao nosioci većeg broja aktivnosti NSOR, imenuju kontakt osobe koje će u komunikaciji sa Kancelarijom za održivi razvoj pratiti progres implementacije. Kancelarija za održivi razvoj može dati značajan doprinos i poboljšanju međuresorne koordinacije, što je jedan od preduslova za integraciju zahtjeva održivosti u sektorske politike, efikasnu implementaciju i neophodni proces harmonizacije različitih strateških dokumenata. Važnu ulogu u nadgledanju procesa implementacije NSOR i osiguravanju političke podrške imaće Nacionalni savjet za održivi razvoj.

Kao što je već rečeno, ostali faktori koji će doprinijeti uspješnoj implementaciji jesu: odgovarajući način usvajanja dokumenta, uključivanje širokog spektra društvenih aktera i razvoj partnerskih odnosa i saradnje. Promjene u načinu upravljanja i politička volja od presudnog su značaja, s obzirom da predstavljaju preduslov za djelotvornu i koordiniranu kolektivnu akciju koja je neophodna radi prevazilaženja postojećih razvojnih neravnoteža, kao i radi usmjeravanja privrede i društva na put održivosti.

7.2 Ocjena konzistentnosti ciljeva NSOR

U procesu pripreme Strategije urađena je ocjena konzistentnosti prioriternih zadataka postavljenih u različitim oblastima, kao i ocjena konzistentnosti između ciljeva NSOR i zadataka i ostalih strateških dokumenata. Analizom je u većini slučajeva utvrđeno da se zadaci NSOR međusobno podržavaju i djeluju u istom pravcu, ali su utvrđeni i stvarni/ mogući konflikti između razvojnih zadataka ekonomskih sektora i aktivnosti (prije svega energetike, saobraćaja i turizma) sa zadacima očuvanja prirode i zaštite biodiverziteta, zaštite voda, očuvanja prostora i pejzažnih vrijednosti, mora i obalnog područja (tj. onih elementa životne sredine koji čine neke od najznačajnijih komparativnih prednosti Crne Gore).

Jedan od značajnih izazova u implementaciji NSOR CG biće upravljanje ovim konfliktima kako bi njihovo razrješavanje garantovalo najbolje ishode na dugi rok. Generalna preporuka NSOR jeste da se u upravljanju konfliktima primjenjuju principi održivosti (uključujući očuvanje resursne osnove, pravičnost, otvorenost, učešće javnosti, saradnju i dogovaranje, predostrožnost u slučaju nemanja pouzdanih informacija), savremeni mehanizmi i međunarodna znanja i iskustva; konkretne preporuke i načini prevazilaženja tih konflikata, kao i koraci koji se u tom pravcu već preduzimaju u okviru pojedinih sektora, dati su u okviru oblasti kod kojih su oni identifikovani.

Analizom konzistenosti takođe je utvrđeno postojanje sadejstva između ciljeva i zadataka NSOR i ostalih strateških dokumenata. Posebno je važno naglasiti sadejstvo ciljeva NSOR sa *Akcionim planom za pridruživanje EU, Strategijom razvoja i redukcije siromaštva*²³ i *Pravcima razvoja Crne Gore kao ekološke države*.

Kompatibilnost i djelovanje u istom pravcu utvrđeni su i za odnos ciljeva NSOR i *Agende ekonomskih reformi*. Ipak, utvrđeno je i da postoji izvjesna razlika u generalnom pristupu koji imaju ova dva dokumenta, tj. u načinu na koji tretiraju pojedina pitanja. Iako *Agenda ekonomskih reformi 2002–2007* značajnu pažnju posvećuje uravnoteženom razvoju (uključujući socijalne i faktore razvoja vezane za životnu sredinu), dokument je prevashodno fokusiran na reforme vezane za uspostavljanje tržišne ekonomije²⁴. Na drugoj strani, NSOR stavlja mnogo snažniji naglasak na pitanja životne sredine, pitanja vezana za upravljanje i participaciju, kao i na pitanja promovisanja znanja, istraživanja i razvoja (bez kojih nije moguće ostvariti ni ekonomski ni bilo koji drugi napredak). Harmonizacija ovih razlika i strateških dokumenata uopšte, važan je zadatak za naredni period, koji pored tehničkih aspekata podrazumijeva i političke izbore o pravcima razvoja, tj. o dominantnom razvojnom modelu.

U toku je priprema više značajnih sektorskih strategija i prostornog plana Republike. Kod nekih od ovih procesa evidentni su naponi ka integraciji zahtjeva održivosti, a od suštinskog je značaja da se to osigura i za ostala dokumenta.

23) SRRS definiše niz važnih razvojnih i ciljeva smanjenja siromaštva u Crnoj Gori i povezuje ih sa Milenijumskim razvojnim ciljevima.

24) Dvogodišnji osvrt na implementaciju *Agende* pokazao je da je progres reformi u oblasti životne sredine do početka 2005. godine bio jedan od najsporijih. Tokom posljednje godine, ovoj oblasti posvećena je značajnija pažnja, što je dalo određene pozitivne rezultate. Posebna pažnja reformama u oblasti životne sredine i dalje je neophodna, posebno u kontekstu EU integracija i u svjetlu činjenice da težnja ka brzom ekonomskom oporavku može dovesti do, dugoročno gledano, neodrživih trendova.

8.
PRAĆENJE I
OCJENA
IMPLEMENTACIJE

8.1 Mjerenje i ocjena djelotvornosti politika i mjera

Mjerenje i ocjena djelotvornosti akcija sprovedinih u okviru ma koje politike ili strateškog dokumenta neophodni su za uspješnu implementaciju, i to iz dva razloga: 1) da bi se mogao ocijeniti progres u ostvarivanju zacrtanih ciljeva (te da bi se na osnovu takvih informacija mogli revidirati početni ciljevi i mjere), i 2) da bi se osigurala uporedivost stanja i kretanja sa drugima zemljama.

Kada je riječ o ocjeni djelotvornosti politka i mjera NSOR, poseban problem predstavljaće već istaknute slabosti sistema prikupljanja i obrade podataka koje su prisutne u Crnoj Gori u gotovo svim oblastima relevantnim za NSOR. Stoga je veoma važna reforma statističkog sistema i usaglašavanje sa standardima EU u svim oblastima. Posebno važno pitanje jeste usaglašavanje sistema monitoringa u oblasti životne sredine sa EEA sistemom.

Izbor indikatora od suštinskog je značaja za uspješnu ocjenu djelotvornosti mjera i politika. Kod utvrđivnja indikatora NSOR vodilo se računa o više elemenata. Prije svega, nastojalo se da se uvrste različite vrste indikatora, kao što su pokazatelji procesa, uticaja i ishoda (ili stanja). Takođe se vodilo računa i o tome da se predloženi indikatori već prate u Crnoj Gori, ili da ih je moguće izvesti uz relativno male napore i u kraćem periodu. Indikatori za koje će biti potrebno sprovođenje dugotrajnih promjena u nacionalnim monitoring i statističkim sistemima uglavnom nijesu uzimani u obzir. Tokom implementacije NSOR CG treba ispitati mogućnosti za dobijanje tehničke pomoći za identifikaciju i praćenje takvih indikatora održivosti, tj. onih koji se trenutno ne prate i čije izračunavanje nije lako izvodljivo. U cilju obezbjeđivanja uporedivosti, kao polazna osnova uzeti su indikatori MSOR, indikatori održivosti EU, i indikatori MRC (oni koji nijesu obuhvaćeni MSOR, a koji su relevanti za utvrđene ciljeve).

8.2 Definisane monitoringa i određivanje odgovornih za njegovo sprovođenje

Proces monitoringa NSOR izvodiće se na isti način kao i koordinacija implementacije tj. kroz saradnju nadležnih minstarstava i ostalih Vladinih i stručnih institucija (ključnih nosilaca aktivnosti NSOR) sa Kancelarijom za održivi razvoj. Osnov monitoringa biće set indikatora datih u Akcionom planu, tj. set ključnih indikatora koji je izvučen iz ovog šireg seta i prikazan u poglavlju 8.3.

U akcionom planu NSOR date su određene mjere koje se tiču poboljšanja sistema monitoringa (posebno kod upravljanja životnom sredinom, energetike, biodiverziteta, voda, vazduha, prostornog planiranja, mora i obalnog područja) i utvrđeni nosioci tih aktivnosti. Pored toga, praćenje i ocjena implementacije Akcionog plana NSOR 2007–2012. godine dominantno će počivati na postojećim izvorima podataka.

Pored podataka zvaničnih statističkih institucija i nadležnih Vladinih institucija, u procesu monitoringa NSOR kao izvori podataka koristiće se i nezavisne istraživačke institucije, privatni sektor, NVO i međunarodne organizacije koje za potrebe pojedinih projekata sistematično prate i izvode određene podatke. Ovi podaci mogu služiti kao značajna dopuna zvaničnim izvorima. U narednom trogodišnjem periodu ne predviđa

se sprovođenje posebnih istraživanja ili prikupljanja podataka (pored redovnog monitoringa i rada statističkog sistema i drugih izvora informacija) za potrebe procesa monitoringa NSOR.

8.3 Indikatori za praćenje implementacije NSOR

Akcioni plan NSOR sadrži veliki broj indikatora, posebno indikatora procesa, koji su vezani za određene mjere i/ili zadatke NSOR-a. U nekim oblastima ciljevi i mjere nijesu definisani kao kvantifikovani i precizno mjerljivi (što je razumljivo budući da se odnose na određene vrste društvenih procesa), pa su u skladu s tim neki indikatori više kvalitativnog nego kvantitativnog karaktera. Takođe je bitno pomenuti da su neki od uključenih indikatora (pogotovo oni kojima se prate ishodi dugoročnih akcija) stabilnijeg karaktera i da kod njih ne treba očekivati promjene u kratkom roku.

Vremenom će biti potrebno raditi na standardizaciji metodologija (budući da je sada moguća pojava različitih podataka iz različitih izvora) kao i širenje liste indikatora održivosti onima koji sada nijesu dostupni. Kao što je već pomenuto, reforma statističkog sistema i proces pridruživanja EU imaće velikog uticaja na oba ova faktora – metodologiju i vrste indikatora relevantnih za NSOR. Ključni indikatori za praćenje i ocjenu implementacije opštih ciljeva NSOR prikazani su u Tabeli 8.3-1.

Tabela 8.3-1 Ključni indikatori NSOR i veza sa opštim ciljevima

NSOR cilj	Indikator
Ubrzati ekonomski rast i razvoj i smanjiti regionalne razvojne nejednakosti	BDP po glavi stanovnika
	BDP po regionima
	Stopa nezaposlenosti
	Učešće MSP u BDP
	Trgovinski deficit
	Direktne strane investicije i ODA
	Godišnje investicije u infrastrukturu
	Međunarodni prihodi od turizma
	Učešće broja kreveta koji nijesu locirani u obalnom području u ukupnom broju turističkih kreveta
	Javni i privatni izdaci za istraživanje i razvoj
	Potoršnja energije po glavi stanovnika
	Potoršnja energije po jedinici BDP (ukupno i po sektorima)
	Učešće proizvodnje energije iz obnovljivih izvora u ukupnoj proizvodnji energije

Smanjiti siromaštvo; obezbijediti jednakost u pristupu uslugama i resursima	Stopa siromaštva i pokazatelji nejednakosti (Gini koeficijent, decil količnik), ukupno i po regionima odnosno osjetljivim kategorijama stanovništva
	Stopa upisa u osnovnu školu
	Pismenost kod uzrasta 15–24 godine
	Stopa smrtnosti odojčadi
	Stopa smrtnosti djece ispod 5 godina života
	Stopa nezaposlenosti žena
Osigurati efikasnu kontrolu i smanjenje zagađenja, i održivo upravljanje prirodnim resursima	Procenat teritorije zaštićen radi očuvanja biodiverziteta
	Površina zaštićenih oblasti mora i obalnog područja
	Potrošnja vode po glavi stanovnika
	Procenat otpadnih voda koje se prečišćavaju
	Teritorija pod šumama
	Gustina turizma na obali
	Emisije CO ₂ po glavi stanovnika
Potrošnja supstanci koje oštećuju ozonski omotač	
Poboljšati sistem upravljanja i učešća javnosti; mobilisati sve aktere, uz izgradnju kapaciteta na svim nivoima	Udio poreskih prihoda lokalne samouprave izražen kao procenat od ukupnih poreskih prihoda

9.
FINANSIRANJE
PROGRAMA NSOR

9.1 Izvori finansiranja i procjena troškova implementacije NSOR

Nizak BDP, veliki pritisak na javnu potrošnju, loš materijalni položaj lokalnih uprava itd., samo su neki od faktora koji ograničavaju mogućnosti za značajniju finansijsku podršku implementaciji NSOR iz javnih izvora. Finansijsko osnaživanje lokalne uprave značajan je zadatak u narednom periodu, budući da se ostvarivanje znatnog broja zadataka održivog razvoja veže za taj nivo administracije.

Preraspodjela koristi od ekonomskog razvoja i državna intervencija u cilju osiguranja zaštite ugroženih kategorija stanovništva i ravnopravnosti u pristupu uslugama (kao i njihovog kvaliteta) kao što su obrazovanje, zdravstvo i socijalna zaštita, takođe je neophodna. Istovremeno, treba težiti racionalizaciji relativno visokih troškova koje ovi sektori trenutno imaju.

Implementacija principa *zagađivač* (odnosno korisnik) *plaća* kao temeljnog principa održivog razvoja i politike zaštite životne sredine kroz bolju primjenu ekonomskih instrumenata i namjensko trošenje generisanih prihoda jedan je od mogućih načina da se osigura neophodno povećanje sredstava namijenjenih za zaštitu životne sredine. Učešće ovih sredstava u BDP-u tokom prošlih godina bilo je veoma nisko, i njihovo znatno povećanje naročito je potrebno u kontekstu procesa stabilizacije i asocijacije.

Finansiranje projekata i programa za zaštitu životne sredine od strane industrije i privatnog sektora veoma je slabo zbog nedostatka ekonomskih podsticaja, slabog sprovođenja propisa, ali i zbog loše materijalne situacije. Stoga je veoma važno promovisanje održivog razvoja kao faktora koji doprinosi i ekonomskoj efikasnosti, kao i stimulisanje socijalne i ekološke odgovornosti privatnog sektora, i primjena principa *zagađivač plaća*.

Efikasna primjena propisa i primjena tržišnih instrumenata mogu da odigraju podsticajnu ulogu za promjenu ponašanja, tj. da dovedu do uspostavljanja partnerstava privatnog i javnog sektora i ulaganja u mjere zaštite, čistije proizvodnje i nove tehnologije, što je posebno važno kod velikih industrijskih postrojenja koja su prepoznata kao glavni zagađivači, a koja su ili privatizovna ili njihova privatizacija tek predstoji (KAP, Željezara, TE Pljevlja). Ekonomske cijene energije i vode takođe mogu odigrati značajnu podsticajnu ulogu za racionalno trošenje, ne samo kod privatnog sektora već i kod stanovništva.

Zvanično primljena međunarodna pomoć za razvoj odnosno ODA (neto isplate) sa preko 5% BDP u 2000. godini pala je na ispod 1% u 2003. godini, tj. sa oko 83 USD po glavi stanovnika na 23 USD²⁵. Radi ostvarivanja ciljeva održivog razvoja u Crnoj Gori, neophodno je nastaviti realizaciju aktivnosti na stvaranju uslova za dalji rast ODA. Istovremeno, važno je poboljšati koordinaciju međunarodne razvojne pomoći i koristiti je na najdjelotvorniji i održiv način. Od posebne je važnosti i ostvarivanje pristupa EU fondovima podrške u okviru procesa stabilizacije i asocijacije. Pozitivan trend jeste porast direktnih stranih investicija, iako je njihov nivo i dalje znatno ispod nivoa potrebnog za ubrzani ekonomski oporavak.

Mjere sadržane u Akcionom planu NSOR moguće je klasifikovati u pet glavnih

25) Primarni izvor: UNDP/ISSP – *Izveštaj o humanom razvoju*; sekundarni izvor: Ministarstvo finansija

kategorija prema izvorima finansiranja: mjere čija se implementacija može finansirati iz postojećeg budžeta, mjere koje se mogu implementirati kroz bolju koordinaciju aktivnosti uprave, mjere koje se mogu ponuditi donatorima za finansiranje, mjere koje se mogu implementirati kroz sistem partnerstava javnog i privatnog sektora i mjere koje predstavljaju dodatne troškove implementacije strategije. Uzimajući u obzir da državni budžet neće biti u stanju da finansira cjelokupnu implementaciju NSOR, pored donatorske pomoći kreditna zaduženja su još jedan mogući izvor finansiranja, uz poštovanje odgovarajućih kriterija o upravljanju postojećim i novim zaduženjima.

Da bi se implementirala strategija održivog razvoja, potrebno je obezbijediti sredstva koja će omogućiti implementaciju mjera predviđenih akcionim planom, tj. državni budžet treba strukturirati tako da podržava realizaciju NSOR. Na taj način kreiraće se okvir kojim će se dati jasne smjernice donatorima i privatnom sektoru čije je učešće vrlo važno u primjeni NSOR.

Polazeći od analize²⁶ postojeće budžetske strukture²⁷ analiziran je Akcioni plan NSOR u cilju procjene sredstava potrebnih za njegovu implementaciju. Međutim, tako pripremljena procjena nije mogla biti prihvaćena kao dovoljno pouzdana i kredibilna analiza koja daje smjernice za planiranje visine i strukture budžeta koji bi podržao efikasnu implementaciju Akcionog plana NSOR u predstojećem petogodišnjem periodu²⁸, ali je dala preporuke od značaja za implementaciju mjera iz Akcionog plana NSOR.

Analiza se sastojala od ispitivanja troškovne strane budžeta²⁹ koje omogućava identifikaciju rashoda (investicija i programa) koji doprinose održivosti³⁰, utvrđivanje njegove strukture i procjenu održivosti tekućih budžetskih rashoda. Iz analize su proistekle sljedeće preporuke:

- Vlada treba da obezbijedi programsko planiranje budžeta koje će podržati strateške prioritete;
- Vlada treba da obezbijedi povećanje budžetske potrošnje koje podržava održivi

26) Analiziran je državni budžet za 2004. i 2005. godinu. Budžet za 2006. godinu nije se mogao analizirati, s obzirom da će izvještaj o njegovoj realizaciji biti pripremljen početkom 2007. godine, kao ni budžet za 2007. godinu jer je bio u fazi pripreme kada je analiza rađena. Analiza korišćenja sredstava vršena je na nivou ekonomske klasifikacije rashoda. Analiziran je stepen učešća određenih budžetskih korisnika u budžetu; ocjenjivana je samo budžetska potrošnja, pri čemu nije obuhvaćena potrošnja iz drugih izvora (lokalni budžeti, donacije).

27) Zbog nedostatka podataka o BDP-u i njegovoj raspodjeli, kao i o kretanjima drugih makroekonomskih pokazatelja, kao osnov za analizu uzet je državni budžet.

28) Brojni su faktori koji su usloveli nepouzdanost pripremljene analize: planiranje budžeta nije programsko; Akcioni plan pripremljen je na nivou mjera koje bi trebalo da budu razrađene do nivoa projekata ili aktivnosti u pojedinim sektorskim startegijama, koje ili nijesu pripremljene ili ne sadrže finansijske procjene; nedostatak statističkih podataka itd.

29) Sa tog aspekta posmatrano Ministarstvo finansija koristi najviše budžetskih sredstava, imajući u vidu da je ono realizovalo 29%, ili skoro 160 miliona EUR, od ukupnih budžetskih rashoda za 2005. godinu. Tako veliki finansijski odliv uzrokovan je visinom kamata koje Ministarstvo plaća na postojeće dugove (kamate predstavljaju više od 80% rashoda ministarstva za 2004. godinu). Znatna dio budžetskih rashoda 15,22% išao je na Ministarstvo prosvjete i nauke. Ministarstvo rada i socijalnog staranja i Ministarstvo unutrašnjih poslova realizovali su 9% odnosno 8% ukupnih rashoda pojedinačno, Penzijski fond 8,44%, a Ministarstvo odbrane 7,4%. Ostala ministarstva i agencije realizovale su oko (ili manje od) 4% budžetskih rashoda, pri čemu je učešće rashoda u oblasti životne sredine u ukupnim budžetskim rashodima iznosilo 0,18%.

30) Jedan broj aktivnosti budžeta već podržava održivi razvoj zemlje. To su, u prvom redu, aktivnosti unapređivanja znanja i istraživačke aktivnosti, aktivnosti kojima se njeguju umjetnost i kultura, osnovno, srednje i visoko obrazovanje, te obrazovanje starijih osoba, aktivnosti na zaštiti i unapređenju životne sredine, aktivnosti na podizanju životnog standarda pojedinih društvenih grupa, socijalne aktivnosti i aktivnosti usmjerene na obezbjeđivanje jednakih mogućnosti, pojedine aktivnosti vezane za održivi saobraćaj, šumarstvo i zdravstvo, kao i aktivnosti na suzbijanju korupcije.

razvoj³¹ i porast postojećeg niskog nivoa ulaganja u zaštitu životne sredine jer trenutno postoji značajan dio troškova u budžetu koji ne doprinosi održivom razvoju;

- Resori u Vladi treba da poboljšaju koordinaciju u implementaciji različitih sektorskih strategija i sprovođenju mjera definisanih NSOR;
- Neophodno je sprovođiti stalni monitoring i evaluaciju, uz kontinuirano unapređenje mjera Akcionog plana.

Uvođenje programskog planiranja budžeta pozitivno bi se odrazilo kako na efikasnost trošenja sredstava tako i na sprovođenje stalnog monitoringa i evaluacije. Imajući u vidu da koncept održivog razvoja omogućava objedinjavanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških aspekata razvoja, posebno treba voditi računa o povećanju efikasnosti uprave kroz koordinirano djelovanje resora prilikom sprovođenja sektorskih planova i projekata, što će zahtijevati da se u nacionalnom budžetu planiraju integralni programi za više sektora / više korisnika budžeta. Takođe, neophodno je izvršiti evaluaciju i usklađivanje postojećih i novih sektorskih strategija sa NSOR .

Uzimajući u obzir navedene izvore i preporuke za finansiranje implementacije NSOR, biće neophodno obezbijediti:

- Stalni finansijski monitoring³² NSOR kako bi se obezbijedila maksimalna racionalnost trošenja, tj. uz minimalna ulaganja ostvarile očekivane koristi u skladu sa zadacima strategije.
- Vlada treba da opredijeli resurse (finansijska sredstva i ljude) za razvoj projekata za donatore, vezujući taj proces za najviši nivo državne uprave. Tijelo koje bi bilo nadležno za razvoj projekata trebalo bi da izradi transparentne postupke za identifikaciju i prijavu projekata (treba da budu otvoreni za ministarstva, agencije, NVO i druge društvene subjekte) i ocjenu njihovog kvaliteta. Ove postupke neophodno je ustanoviti i zbog stvaranja uslova za realizaciju projekata koji imaju najveći značaj na nacionalnom nivou, a koji istovremeno obezbjeđuju integraciju socijalnog i ekonomskog razvoja i zaštite životne sredine.
- Vlada treba da intenzivira napore na pripremi i monitoringu projekata koji se mogu realizovati u formi javno–privatnog partnerstva. Takođe, treba obezbijediti adekvatne mehanizme određivanja prioriteta i koordinacije implementacije ovih projekata.

31) Udio troškova u budžetu sa potencijalno pozitivnim uticajem na ostvarivanje ciljeva održivog razvoja činio je 43,82% budžetskih rashoda u 2005. godini. U 2005.godini, udio troškova sa potencijalno pozitivnim uticajem opao je za skoro 6% u odnosu na 2004.godinu, dok su se rashodi koji nemaju jasan uticaj uvećali za oko 1%. Imajući ovo u vidu, buduća struktura budžeta morala bi se mijenjati kako bi se omogućila implementacija NSOR.

32) Indikatore rezultata treba pratiti na nivou svakog pojedinačnog ministarstva, a preostale indikatore na nivou Kancelarije za održivi razvoj, odnosno Vlade Republike Crne Gore.

PRILOG 1
AKCIONI PLAN

PRILOG 1 – AKCIONI PLAN

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
<p>Podsticati razvoj uslužne e o o e t r , o o r t o d r (Opšti cilj 1)</p>	<p>D r r d r e t r e t r e d t e fiskalne politike radi razvoja uslužnih sektora</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– Vlada RCG – ministarstva: finansija; turizma; pomorstva i o r ć – centralna i poslovne e</p>	<p>– Učesće t r BDP – Velič o o r e ote – BDP po glavi t o – Trgovinski deficit (u o t o o o BDP</p>
	<p>Pr čenje stranih direktnih investicija</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– Ministarstvo za e o o r o – Agencija za promociju stranih investicija</p>	<p>– Učesće MSP u turizmu o o r red , o regionima – Broj zaposlenih u MSP o o r red turizmu, i po regionima)</p>
	<p>Dugoročni plan revitalizacije i podsticajnih mjera za pomorsku privredu, i njegova fazna realizacija</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– Ministarstvo saobrać , o o r t telekomunikacija – lokalne samouprave, posebno sjevernog regiona – Direkcija za razvoj MSP – Fond za razvoj – Fonda za razvoj sjevera (FORS Montenegro) – Zavod za zapošljavanje – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – MPŠV</p>	<p>– Učesće MSP u turizmu o o r red , o regionima – Broj zaposlenih u MSP o o r red turizmu, i po regionima) – Učesće MSP u BDP – BDP po regionima</p>
<p>Razvoj MSP i poveć e zaposlenosti; prioritet sjevernem regionu, tj. o e o t r , proizvodnji hrane (posebno</p>	<p>Razvoj ljudskih resursa</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– lokalne samouprave – Zavod za zapošljavanje – Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja</p>	<p>– Broj visokoobrazovanih po regionima</p>
	<p>Razvoj i sprovođenje regionalnih politika kroz poboljšanu međupštinsku saradnju</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– lokalne samouprave – Zajednica opština – Vlada RCG</p>	<p>– Broj realizovanih eduopštinskih ro e t</p>

Prioritetni zadaci (Opšti cilj 1)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
Poboljšanje infrastrukture (saobraćaj, vodosnabdijevanje i kanalizacija, snabdijevanje električnom energijom) kao preduslov razvoja (Opšti ciljevi 1 i 2)	<p>Programi zapošljavanja nezaposlenih; posebna pažnja kategorijama stanovništva kod kojih je stopa nezaposlenosti viša od prosjeka (programi kao što su zapošljavanje pripravnika, javni radovi i sl.)</p> <p>Programi zapošljavanja osoba sa invaliditetom</p>	2007–2012	<ul style="list-style-type: none"> – Zavod za zapošljavanje – Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja – Zavod za zapošljavanje lokalne samouprave – NVO 	<ul style="list-style-type: none"> – Broj zaposlenih pripravnika – Broj zaposlenih kroz programe javnih radova – Broj zaposlenih osoba sa invaliditetom
Kreiranje novih radnih mjesta i povećanje prilagodljivosti preduzeć – rješavanje problema tehnno-ekonomskih viškova	<p>Kreiranje novih radnih mjesta i povećanje prilagodljivosti preduzeć – rješavanje problema tehnno-ekonomskih viškova</p>	2007–2012	Zavod za zapošljavanje	Broj zaposlenih tehnno-ekonomskih viškova
Poboljšanje infrastrukture (saobraćaj, vodosnabdijevanje i kanalizacija, snabdijevanje električnom energijom) kao preduslov razvoja (Opšti ciljevi 1 i 2)	<p>Napomena: mjere za ostvarivanje ovog cilja date su kod saobraćaja, energetike, poljoprivrede i ruralnog razvoja i voda. Prioriteti sjevernog regiona jesu: putna infrastruktura, snabdijevanje električnom energijom i vodosnabdijevanje (posebno ruralno). Prioriteti primorskog regiona jesu: vodosnabdijevanje, snabdijevanje električnom energijom i kanalizacioni sistemi (prečišćavanje otpadnih voda).</p>	2007–2012	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija – Ministarstvo finansija – Direkcija za saobraćaj 	<ul style="list-style-type: none"> – Procenat budžeta namijenjenog izgradnji saobraćajne infrastrukture – Kilometri presvučenog asfalta i m² zakrpljenih udarnih rupa – Broj časova prekida saobraćaja na državnim putevima, kojima je uzrok bila infrastruktura

Prioritetni ciljevi (Opšti cilj 1)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
<p>razvoj infrastrukture; razvoj kombinovanog transporta</p>	<p>Saradnja sa međunarodnim finansijskim institucijama i obezbjeđivanje podrške za izgradnju autoputeva (prioritet autoput / dijelovi autoputa Podgorica – granica Srbije) i rekonstrukciju regionalnih i magistralnih puteva</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija – Direkcija za saobraćaj</p>	<p>– Izgrađeni km autoputeva – Izgrađeni km magistralnih i regionalnih puteva</p>
<p>(Opšti cilj 1)</p>	<p>Objezbjeđenje finansijskih i ekonomskih olakšica kombinovanom transportu, uglavnom kroz podršku željeznici i pomorskom transportu</p>	<p>2007–2009</p>	<p>– Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija – Željeznica CG – Luka Bar</p>	<p>– Prevezena roba željeznicom – Prekrcaan teret u luci Bar</p>
	<p>Zaštita putne infrastrukture od dalje degradacije izazvane preopterećenošću teretnih vozila</p>	<p>2007–2008</p>	<p>– Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija – Direkcija za saobraćaj – Crnogoraput</p>	
	<p>Jačanje procesa implementacije zakonskog okvira u oblasti bezbjednosti i sigurnosti saobraćaja i povećanje efikasnosti kontrole u skladu sa zakonskim propisima i međunarodnim standardima za sve vidove transporta</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija – Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave – Direkcija za saobraćaj – Uprava pomorske sigurnosti</p>	<p>Broj saobraćajnih nesreća</p>
<p>Puna integracija zaštite životne sredine prilikom izrade infrastrukturnih projekata i donošenja propisa iz oblasti saobraćaja; smanjenje zagađenja od saobraćaja,</p>	<p>Upoznati sve učesnike iz oblasti transporta sa normama EU u vezi sa zaštitom životne sredine; priprema plana za faznu primjenu standarda EU za motorna vozila</p>	<p>2007–2008</p>	<p>– Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Direkcija za saobraćaj – Uprava pomorske sigurnosti</p>	<p>– Programi obuke svih učesnika u transportu – EU standardi za motorna vozila su u primjeni</p>

Prioritetni ciljevi (Opšti cilj 1)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
<p>Stvaranje raznovrsnije turističke ponude (razvoj seoskog, agro, eko, planinskog, kulturnog, sportskog i drugih vidova turizma, posebno na sjeveru Republike) u funkciji produženja sezone, kvalitetnije ponude i privlačenja gostiju veće platežne moći (sa krajnim ciljem – povećanje direktnih i indirektnih prihoda od turizma)</p>	<p>Izrada pilot projekata za lokacije identifikovane razvojnim studijama; prioritet projektima kojima se kretra turistički proizvod zasnovan na održivom korišćenju prirodnih resursa, tj. na minimizaciji negativnih uticaja na životnu sredinu</p>	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – privatni sektor – međunarodne organizacije – NVO – lokalna samouprava – Turistička organizacija Crne Gore 	<ul style="list-style-type: none"> – Učešće broja kreveta koji nijesu locirani u obalnom području u ukupnom broju turističkih kreveta
	<p>Formiranje turističkih organizacija u opštinama u kojima to do sada nije urađeno; formiranje regionalnih turističkih organizacija</p>	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – turistička preduzeća – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – nacionalna i lokalne turističke organizacije 	<ul style="list-style-type: none"> – Gustina turizma duž obale (iskazana, na primjer, kroz odnos površine obale i broj dnevnih turista)
	<p>Formiranje udruženja turističkih preduzeća u cilju osmišljavanja zajedničkih nastupa na sajmovima i kroz druge vidove informativno-propagandnog djelovanja radi privlačenja turista veće platežne moći (posebno inostranih)</p>	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – poslovne banke – strani investitori 	<ul style="list-style-type: none"> – Međunarodni prihodi od turizma
	<p>Obezbeđenje sredstava i kreditne linije za realizaciju projekata</p>	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – turističke organizacije – NVO 	<ul style="list-style-type: none"> – Ukupne investicije u turizam
	<p>Sprovođenje medijske kampanje o mogućnostima i značaju razvoja turizma u ruralnim područjima, na principima održivog razvoja – diverzifikacija turističke ponude i razvoj drugih komplementarnih vidova turizma</p> <p>Edukacija kadra</p>	2007–2012 (kontinuirano)	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo prosvjete i nauke – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – turistička privreda – Centar za stručno obrazovanje; naučno-obrazovne institucije, međunarodni partneri 	

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Integrisanje kriterijuma održivosti prilikom odobravanja razvojnih turističkih projekata (tj. prilikom donošenja i ocjene planova), posebno kod primorskog i zimskog planinskog turizma (Opšti cilj 3)	U e r e r e r o se definiše održivi razvoj turizma, u skladu sa do ro e dunarodnom praksom i standardima (polazna osnova su UNWTO principi održivog turizma)	2007–2012 (kontinuirano)	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Nacionalni savjet za održivi razvoj – MZŠSUP	
	Revizija Master plana razvoja turizma Crne Gore i njegovo usaglašavanje sa principima održivog razvoja	2007	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – domać e dunarodni eksperti – NVO	U o e r e d r dokument
	Dosljedna primjena procjene uticaja u realizaciji velikih razvojnih projekata (posebno radi očuvanja biodiverziteta i osjetljivih ekosistema, dostupnosti prostora na obali i očuvanja autentičnog izgleda obale i priobalja)	2007–2012 (kontinuirano)	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – lokalne samopurave – privatni sektor / investitori – JP za upravljanje or do ro – stručne institucije	Kvalitet studija o procjeni uticaja
Obezbeđivanje stabilne i kvalitetne ponude hrane kroz podizanje konkurentnosti domaćih proizvođ ča i održivo gazdovanje resursima	Usklađivanje politike i propisa u oblasti ribarstva sa Zajedničkom politikom ribarstva EU; jač e kapaciteta za razvoj ribarstva	2007–2010	– MPŠV – programi EC	U o e o ro
	Povećanje budžetske podrške (kako obima tako i djelotvornosti) razvoju poljoprivrede i ribarstva, posebno mladim proizvođ č	2007–2012 (kontinuirano)	Vlada RCG	– Učešće o ećano) ukupne državne podrške razvoju poljoprivrede u BDP – Učešće o ećano) agrobudžeta u ukupnom budžetu
(Opšti ciljevi 1 i 3)	Obezbeđivanje boljeg pristupa kreditnim sredstvima za proizvođ če u primarnoj poljoprivredi i ribarstvu	2007–2012 (kontinuirano)	– MPŠV – Direkcija za razvoj MSP – poslovne banke	Broj/obim modernizovanih kapaciteta proizvodnje hrane

Prioritetni ciljevi (opšti cilj)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
	Poslovno povezivanje poljoprivrednika (zadruštvo i drugi vidovi) radi eliminiranja nedostatka ekonomije obima	2007–2010 (i dalje)	<ul style="list-style-type: none"> – MPŠV – udruženja poljoprivrednih proizvođača – zadruge – stručne službe 	Prisustvo poljoprivrednih proizvođača sa individualnih gazdinstava na tržištu
	Razvoj poljoprivredne tržišne infrastrukture i jačanje vertikalne integracije primarne poljoprivrede i prerađivačke industrije	2007–2012 (kontinuirano)	<ul style="list-style-type: none"> – MPŠV – udruženja prerađivača – međunarodne organizacije 	<ul style="list-style-type: none"> – Formirana poljoprivredna berza – Licenciranje otkupljivaca
	Privlačenje inostranog kapitala u sektor proizvodnje hrane, i podrška investicijama u prerađivačke kapacitete i distribuciju	2007–2012 (kontinuirano)	<ul style="list-style-type: none"> – Agencija za privlačenje stranih investicija – Direkcija za razvoj MSP 	Obim stranih investicija u poljoprivredu
	Izgradnja i stalno unapređivanje ukupnog sistema kontrole bezbjednosti hrane	2007–2010 (i dalje)	<ul style="list-style-type: none"> – MPŠV – nadležne inspekcije – laboratorije (veterinarska, fitosanitarana, laboratorija za mlijeko) – Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja – programi EC (TAIEX i Twinning) 	<ul style="list-style-type: none"> – Uvedeni standardi kvaliteta – Uveden sistem sljedljivosti proizvoda – Osposobljena administracija
	Razvoj organske poljoprivrede (poboljšanje pravnog i institucionalnog okvira, stručno osposobljavanje, podsticaji)	2007–2010 (i dalje)	<ul style="list-style-type: none"> – MPŠV – Agencija za sertifikaciju („Monteorganica“) – međunarodne organizacije – stručne službe 	<ul style="list-style-type: none"> – Sertifikovana organska proizvodnja – Prisustvo organskih proizvođača na tržištu (posebno u turističkoj ponudi)
	Promocija specifičnosti crnogorske proizvodnje hrane (visokovrijedni, specifični proizvodi, proizvodi sa zaštićenim geografskim porijeklom, proizvodi organske poljoprivrede i sl.)	2007–2010 (i dalje)	<ul style="list-style-type: none"> – MPŠV – Direkcija za razvoj MSP – udruženja proizvođača i prerađivača – Turistička organizacija 	<ul style="list-style-type: none"> – Prisustvo na međunarodnim i nacionalnim sajmovima i izložbama

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Ruralni razvoj i obezbjeđivanje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo (Opšti ciljevi 1 i 2)	Prerada / r r č te r zaštite životne sredine (očuvanje voda, poljoprivrednog zemljišta, ribljeg fonda, biodiverziteta i genetskih resursa) u tehnološki razvoj poljoprivrede i prerađivačke industrije, i promovisanje dobre prakse iz zemalja EU	2008–2009	– MPŠV – stručne i teoretske (Biotehnički institut) – međunarodne organizacije – programi EC – NVO sektor	Pripremljene brošure/priruč
	Obezbeđivanje posebne podrške područjima otežanim uslovima privred	2008–2010 (i dalje)	– MPŠV – Sekretarijat za razvoj – međunarodne organizacije – programi EC	Urade i te ruralnog razvoja i definisana manje povoljna područja
	Poboljšanje životnih uslova u ruralnim područjima, putem unapređivanja seoske infrastrukture	2007–2010 (i dalje)	– MPŠV – Sekretarijat za razvoj – međunarodne organizacije – programi EC – lokalne zajednice	– Investicije u seoske i te vodosnabdijevanje – Dostupnost škola
Racionalna potrošnja električne energije povećanje energetske efikasnosti do 2010. godine	Promovisanje tradicionalnih i održivih proizvodnih tehnologija, kao i održavanje pejzaža u njegovoj estetskoj funkciji i za razvoj turizma	2007–2012 (kontinuirano)	– MPŠV – udruženja proizvođača – međunarodne organizacije – lokalne zajednice	Broj programa za razvoj agroturizma
	Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti i izvora prihoda u ruralnim sredinama, s posebnim naglaskom na različite vidove turizma	2007–2012	– MPŠV – Ministarstvo turizma – Sekretarijat za razvoj – Direkcija za razvoj MSP – lokalne zajednice	
Racionalna potrošnja električne energije povećanje energetske efikasnosti do 2010. godine	Izrada godišnjeg akcionog plana za implementaciju Strategije energetske efikasnosti	godišnje	– Ministarstvo za ekonomski razvoj – Jedinica za energetske efikasnost	– Gubici (%) u prenosnoj i distributivnoj mreži – Potrošnja finalne
	Smanjenje tehničkih i komercijalnih gubitaka u cijelom elektroenergetskom sektoru	2007–2010	– Ministarstvo za ekonomski razvoj – EPCG AD Nikšić	

Prioritetni zadaci (Opšti ciljevi 1 i 3)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
Smanjenje energetske uvozne zavisnosti, uz optimalno korišćenje raspoloživih domaćih resursa i prioritet obnovljivim izvorima energije (Opšti cilj 1)	<p>Promocija i sprovođenje projekata za povećanje energetske efikasnosti u javnom sektoru (npr. javna rasvjeta, škole, bolnice, administracija) i domaćinstvima</p> <p>Formiranje energetske informacione baze podataka, koja bi bila saglasna EUROSTAT sistemu prikaza nacionalnih energetske podataka</p> <p>Obezbeđivanje podsticajnih mjera (institucionalnih i finansijskih) za implementaciju programa energetske efikasnosti</p> <p>Usvajanje strategije razvoja energetike Republike Crne Gore do 2025. godine i izrada akcionog plana za njenu implementaciju</p> <p>Stvaranje zakonodavnog, institucionalnog finansijskog i regulatornog okvira za veće učešće privatnog sektora i ulaganja u održivi razvoj energetske sektora, uz pojednostavljenje procedura za dobijanja odgovarajućih saglasnosti</p> <p>Održavanje, revitalizacija i modernizacija postojećih i izgradnja nove infrastrukture za potrebe proizvodnje i korišćenja energije</p> <p>Obezbeđivanje funkcionisanja elektroenergetskog sistema na tržišnim principima, uz uvođenje tarifa koje bi reflektovale stvarne troškove</p> <p>Usklađivanje domaće legislativne u oblasti energetike sa legislativom EU</p>	<p>2007–2010 (i dalje)</p> <p>2007</p> <p>2007–2010 (i dalje)</p> <p>2007</p> <p>2007–2010 (i dalje)</p> <p>2007–2010 (i dalje)</p> <p>2007–2010 (i dalje)</p> <p>2007–2010 (i dalje)</p> <p>2007–2010 (i dalje)</p>	<p>– Ministarstvo za ekonomski razvoj – Jedinica za energetske efikasnost</p> <p>– Ministarstvo za ekonomski razvoj – Jedinica za energetske efikasnost</p> <p>Ministarstvo za ekonomski razvoj</p> <p>Ministarstvo za ekonomski razvoj</p> <p>– Vlada RCG</p> <p>– Ministarstvo za ekonomski razvoj – Regulatorna agencija za energetiku</p> <p>– Vlada RCG</p> <p>– EPCG AD Nikšić</p> <p>– Ministarstvo za ekonomski razvoj – Regulatorna agencija za energetiku</p> <p>– EPCG AD Nikšić</p> <p>Ministarstvo za ekonomski razvoj</p>	<p>energije po glavi stanovnika</p> <p>– Potrošnja finalne i električne energije po jedinici GDP-a (za ukupan konzum i po pojedinim sektorima)</p> <p>– Podaci o proizvodnji, uvozu i potrošnji energije iz energetske bilansa RCG</p> <p>– Učešće proizvodnje energije iz obnovljivih izvora u ukupnoj proizvodnji energije</p> <p>– Cijena električne energije po svim</p>

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
	St r e o eće korišće e o o or e er e, o o e ro od e e e tr čne i toplotne energije (CHP) i korišće e o or č t te o o o ć o t re ro e t o r Me č to r o CDM K oto ro to o	2007–2012 d e	– Ministarstvo za e o o r o – Vlada RCG – Ministarstvo za e o o r o	e tor – Definisane subvencije za socijalno ugrožene slojeve stanovništva
	O e ede e do t o t e er e slojevima stanovništva (utvrđ e e o e t r e o t e e er e t r d ro r subvencioniranje socijalno najugroženijih slojeva stanovništva)	2007	– Ministarstvo za e o o r o – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – industrijska preduzeć poslovna udruženja – međ ro d e or e	
Poboljšanje uč d tr e od o životnu sredinu (Opšti cilj 3)	Razmjenjena informacija i dijalog između e tor d tr e o o e o e ro t č novousvojenih i planiranih zakona o životnoj red o t e t EU te r o e e o IPPC o r re o o t e e r e t d rd EU	2007–2009	– Ministarstvo za e o o r o – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – industrijska preduzeć – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	Bro r / ro do e te r do o
	Pr e o e IPPC o do e te r e do o e, o tor đ e e t d rd	2008–2009	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – MPŠV – Eko-fond – Uprava za vode	Pr e red t
	Primjena principa „zagađ č ća“ kod d tr e	2007–2009	– Ministarstvo za e o o r o – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	Bro red eć o r e e od o tr e t
	O r r t t t o o e tor o e o d tr red eć d od do ro o e mehanizme za poboljšanje uč EMAS, ISO standardi, ekološki znak)	2007–2009	– poslovna udruženja	

Prioritetni ciljevi (općim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
Podsticanje istraživanja, razvoja i inovacija (Opšti ciljevi 1 i 3)	Analiza mogućnosti za kreiranje podsticaja za uvođenje čistijih i energetski efikasnijih tehnologija i sprovođenje izvodljivih rješenja (mogući vidovi podsticaja: subvencije, povoljni krediti, poreske olakšice)	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo za ekonomski razvoj – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Ministarstvo finansija 	
	Dalja razrada i primjena sistema reciklaže vode u industrijskim postrojenjima	2007–2008	<ul style="list-style-type: none"> – industrijska preduzeća (veliki potrošači vode) – MPŠV – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Univerzitet 	
	Sanacija prošlih zagađenja (obaveze preuzete kod KAP-a; jaložišta u Mojkovcu i Pljevljima)	2007–2010	Vlada RCG	Usvojena strategija
	Priprema strategije za razvoj, inovacije i tehnologiju	2007–2008	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo prosvjete i nauke – Ministarstvo za ekonomski razvoj – Sekretarijat za razvoj 	
	Kreiranje ekonomskih instrumenata (naknade i subvencije novim projektima, usavršavanju tehnologija, patentima) kojima bi se podstakli istraživanje i razvoj	2007–2009	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Ministarstvo za ekonomski razvoj – Univerzitet CG 	<ul style="list-style-type: none"> – Broj patentiranih istraživačkih rezultata
	Ulaganje u reformu tehnološkog obrazovanja koje će proizvoditi kadar za postavljanje i korišćenje novih tehnologija	2007–2012 (kontinuirano)	<ul style="list-style-type: none"> – Univerzitet CG – Ministarstvo prosvjete i nauke 	<ul style="list-style-type: none"> – Javni i privatni izdaci za istraživanje i razvoj
	Državna podrška u početnim fazama prelaza na već „čiste tehnologije“ kroz: <ul style="list-style-type: none"> – tehničku pomoć, demonstracione projekte i obučavanje; i – formiranje centra za čistije tehnologije 	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo za ekonomski razvoj – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Ministarstvo prosvjete i nauke – Univerzitet CG – međunarodne organizacije 	<ul style="list-style-type: none"> – Učešće MSP i privatnog sektora u finansiranju istraživanja – Participacija u međunarodnim istraživačkim fondovima i projektima

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
	Finansiranje istraživanja i inovacija	2007–2012	poslovni sektor	
	Povećanje budžetskih sredstava namijenjenih činoistraživačkom radu i razvoju	2007–2009	– Vlada RCG – Univerzitet CG	
	Mobilizacija međunarodnih fondova obezbjeđivanjem dijela sredstava za participaciju u međunarodnim projektima	2007–2012 (kontinuirano)	– Ministarstvo prosvjete i nauke – Univerzitet CG	
Povećati nacionalno zaštićena područja prirode na 10% teritorije i zaštititi najmanje 10% obalnog područja do 2009. godine; pri identifikaciji zaštićenih područja prirode koristiti evropske tioplogizacije staništa značajnih za zaštitu (EMERALD, Natura 2000), vodeć r č e obuhvate svi reprezentativni ekosistemi	Definisanje mreže zaštićenih područja prirode – projekcija	2007–2010	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – RZZP – Fakultet za biologiju – Prirodnjački muzej – Institut za biologiju mora – Biotehnički institut – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sred e – NVO	Projekcija integrisana u PP
	Stavljanje pod zaštitu novih područja do postizanja 10% teritorije Republike (prioriteti: NP Prokletije; regionalni parkovi Komovi i Bioč, Maglić i Volujak)	2008–2009	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – RZZP – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sred e – Fakultet za biologiju – Institut za biologiju mora – NVO	Procenat zaštiće e teritorije
(Opšti cilj 3)	Stavljanje pod zaštitu 10% teritorija obalne zone (prioriteti: Tivatska solila; područja u opštini Ulcinj – Solana, Šasko jezero, Knete i Ada Bojana; Buljarica); uspostaviti zaštićena područ u moru (zone kod Platamuna, ostrva Stari Ulcinj i Katići)	2008–2009	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – JP za upravljanje morskim dobrom – RZZP – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sred e – Institut za biologiju mora – NVO	Procenat zaštiće e teritorije u obalnom područ

Prioritetni ciljevi i opšti ciljevi	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
<p>Uspostaviti efikasan sistem upravljanja zaštićenim područjima prirode (u skladu sa IUCN kategorijama upravljanja i uz obezbjeđenje participativnog pristupa upravljanju)</p> <p>(Opšti cilj 3)</p>	<p>Formiranje upravljača za sva zaštićena područja prirode i izgradnja odgovarajućih kadrovskih kapaciteta</p>	<p>2007–2009</p>	<p>– opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sredine – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – JP za upravljanje morskim dobrom – RZZP</p>	<p>Formirani upravljači za zaštićena područja</p>
	<p>Donošenje planova upravljanja za sva zaštićena područja prirode, kroz participativni proces i u skladu sa smjernicama IUCN</p>	<p>2007–2009</p>	<p>– upravljači zaštićenim područjima prirode – JP Nacionalni parkovi – RZZP – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – JP za upravljanje morskim dobrom – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sredine</p>	<p>Donijeti planovi upravljanja</p>
	<p>Dosljedna primjena postojećih planova upravljanja (razvoja i zaštite) i sprečavanje pojava koje mogu da naruše integritet zaštićenih područja prirode (neplanska gradnja, nekontrolisano korišćenje biodiverziteta i sječa šuma u zaštićenim i pograničnim zonama), posebno kod NP Durmitor i Skadarsko jezero; jačanje kapaciteta JP Nacionalni parkovi i drugih dijelova administracije zaduženih za zaštitu prirode i biodiverziteta</p>	<p>2007–2010</p>	<p>– JP Nacionalni parkovi – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sredine – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – MPŠV – NVO – međunarodne organizacije</p>	

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Unaprijediti zakonski okvir za zaštitu biodiverziteta; jačati kadrovske kapacitete i izgraditi djelotvoran sistem za monitoring biodiverziteta (Opšti cilj 3)	Donošenje i implementacija nacionalne strategije zaštite biodiverziteta, sa akcionim planom	2007–2009	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine (u saradnji sa UNDP) – RZZP – JP Nacionalni parkovi – JP za upravljanje morskim dobrom – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sredine – Fakultet za biologiju – Prirodnjački muzej – Institut za biologiju mora – Biotehnički institut – NVO 	Usvojen BSAP i implementirani akcioni planovi
	Revizija (usaglašavanje sa zakonodavstvom EU) i implementacija propisa koji se tiču zaštite biodiverziteta, zaštićenih područja prirode i zaštite prirode uopšte	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – RZZP – JP Nacionalni parkovi – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sredine – NVO 	Usvojeni novi zakonski propisi
	Implementacija prioriternih akcija i nacionalnih akcionih planova iz izvještaja SAP BIO	2007–2012	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – RZZP – JP Nacionalni parkovi – JP za upravljanje morskim dobrom – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sredine – Fakultet za biologiju – Institut za biologiju mora – NVO 	Implementirani akcioni planovi

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
	<p>Obuka i zapošljavanje nedostajućeg kadra za specijalnosti u oblasti zaštite biodiverziteta i zaštićenih područja prirode</p>	2009 (i dalje)	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – RZZP – JP Nacionalni parkovi – JP za upravljanje morskom dobrom – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sredine – Fakultet za biologiju – Prirodnjački muzej – Institut za biologiju mora – Biotehnički institut – NVO 	<p>Broj novoangažovanih specijalista za zaštitu prirode</p>
	<p>Revizija Programa monitoringa biodiverziteta i obezbjeđenje neophodnih finansijskih sredstva za njegovu realizaciju</p>	2007	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – RZZUP – JP Nacionalni parkovi – JP za upravljanje morskim dobrom – opštinski sekretarijati / službe za zaštitu životne sredine 	<p>Donijet novi revidirani program monitoringa biodiverziteta</p>
<p>Obezbijediti dovoljne količine ispravne vode za piće</p> <p>(Opšti ciljevi 3 i 2)</p>	<p>Zaštititi i adekvatno kontrolisati izvorišta za vodosnabdijevanje gradova; spriječiti devastaciju šuma u zonama izvorišta za vodosnabdijevanje</p>	2006–2012	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPŠV) – lokalne samouprave 	<ul style="list-style-type: none"> – Potrošnja vode po glavi stanovnika – Gubici u vodovodnim sistemima
	<p>Utvrditi nova izvorišta voda za piće i adekvatno ih zaštititi</p>	2007–2012	<ul style="list-style-type: none"> – MPŠV – lokalne samouprave 	
	<p>Priprema planova za napajanje ruralnih predjela vodom za piće</p>	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – MPŠV – Uprava za vode – JP vodovodi i kanalizacije 	<ul style="list-style-type: none"> – Cijena vode / odvođenja otpadnih voda – Utvrđeni upravljači za

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Smanjenje gubitaka u vodovodnim sistemima za 20% do 2008. godine i zaustavljanje upotrebe pijace vode u druge svrhe, kako bi se upotreba pitke vode približila standardima EU	Uvesti kontinuirani monitoring kvaliteta vode za koje odo od te	2007-2010	- MPSV - Uprava za vode - JP vodovodi i e	eo e odo ode - Udio stanovništva sa r t o e e d o t o o d o, r o, r r o, e MRC
	For r t e o d e o o r ća troškova r e e o o , o t o o t e e o ekoloških troškova, kao što predviđa EU WFD – O r d r e t o o d	do 2009	- JP vodovodi i e - Ministarstvo zdravlja, r d o o t r - Institut za javno zdravlje - Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine - lokalne samouprave - JP vodovodi i e	- Smanjenje broja uzoraka mikrobiološki e r e o d e - Udio stanovništva koji r t o e t o, r o, r r o, e MRC
	Investiciono održavanje gradskih vodovoda kako e o r o t e t o d e ć e t r d e e t o d o o r r e d e e d o t t e	2007-2010	- lokalne samouprave - JP vodovodi i e	
Izgradnja regionalnog vodovoda za odo d e e r o r o r e o		2007-2010	- Vlada RCG - med rod e e or e - lokalne samouprave - JP Regionalni vodovod	
	Program korišćenja potencijalnih izvorišta za realizaciju projekata za flaširanje vode	2007-2008	- MPSV - Ministarstvo e o o r o	
Uvođe e t e r o	Donošenje novog zakona o vodama, usklađe o sa EU Okvirnom direktivom o vodama i Planom zaštite voda; donošenje zakona o finansiranju odo r rede r e e t o d o t	2007-2010	- MPSV - Uprava za vode - Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	Usvojeni novi zakonski ro

Prioritetni zadaci (opšti cilj)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
<p>Pravna i institucionalna promjena i unapređenje kontrole kvaliteta i monitoringa voda</p> <p>(Opšti cilj 3)</p>	<p>Potpisivanje i ratifikacija međunarodnih konvencija (Helsinki, Stokholm, Protokol o vodi i zdravlju i dr.)</p>	<p>2007–2008</p>	<p>– Skupština RCG – ostali nadležni organi i institucije</p>	<p>– Ratifikovane konvencije – Izrađen nacionalni plan za implementaciju Stokholmske konvencije</p>
<p>Jačanje kapaciteta za sprovođenje integralnog upravljanja slivnim područjima i poboljšanje horizontalne i vertikalne koordinacije među različitim segmentima administracije</p>		<p>2007–2009</p>	<p>– MPŠV – Uprava za vode – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – buduća agencija za životnu sredinu – Ministarstvo za ekonomski razvoj – Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija – Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog stranja – JP za upravljanje morskim dobrom – lokalne samouprave</p>	
	<p>Priprema i sprovođenje projekata za integralno upravljanje slivnim područjima Tare i Lima i ekosistemom Skadarskog jezera</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– MPŠV – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Svjetska banka</p>	

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
	<p>Rekonstrukcija i izgradnja prioriternih kanalizacionih sistema,</p> <ul style="list-style-type: none"> – rehabilitacija pumpnih stanica (PS), – izgradnja prioriternih postrojenja za rečišćavanje otpadnih voda (Nikišić, Podgorica, primorje), – priključenje velikih proizvođača otpadnih voda na kanalizacionu mrežu (po izgradnji otpadne rečišćavanju) i osiguravanje adekvatnog predtretmana u industriji 	2006–2012	<ul style="list-style-type: none"> – lokalne samouprave – JP vodovodi i kanalizacije – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / buduća implementaciju projekata komunalne infrastrukture 	<ul style="list-style-type: none"> – Dužina izgrađene kanalizacione mreže – Broj rehabilitovanih PS – Procenat stanovništva koje ima priključak na kanalizacioni sistem – Stepen prečišćenja sakupljenih otpadnih od
	<p>Dosljedna primjena IPPC zakona (uz faznu primjenu zahtjeva BAT: odmah za nova postrojenja, do 2015. za postojeća postrojenja)</p>	2008–2009 (i dalje)	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / buduća agencija za životnu sredinu – privatni poslovni sektor 	
	<p>Dosljedno sprovođenje monitoring kvaliteta voda u skladu sa propisima iz direktiva EU obuhvaćenih WFD (Okvirna direktiva o vodama); obezbijediti adekvatna sredstva za realizaciju programa monitoringa</p>	2007–2009 (i dalje)	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / buduća agencija za životnu sredinu – MPŠV 	
<p>Sačuvati, i ako je moguće poboljšati, kvalitet vazduha, ročiito u urbanim područjima (Opšti cilj 3)</p>	<p>Uskladiti nacionalne propise sa direktivama EU iz oblasti kvaliteta vazduha</p>	2007–2008	<p>Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine</p>	<p>Usvojeni propisi</p>
	<p>Ratifikacija relevantnih (neratifikovanih) pratećih protokola Konvencije o dalekosežnom prekograničnom zagađenju vazduha</p>	2007–2008	<ul style="list-style-type: none"> – Skupština RCG – ostali nadležni oragn i institucije 	<p>Ratifikovani protokoli</p>
	<p>Izrada dugoročne strategije i akcionog plana upravljanja kvalitetom vazduha</p>	2007–2008	<p>Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / buduća agencija za životnu sredinu</p>	<p>Usvojena strategija i akcioni plan</p>

Prioritetni ciljevi (opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
<p>Unapređenje upravljanja zemljišnim resursom i prevencija uzroka degradacije i oštećenja zemljišta</p>	<p>Postepeno ukidanje korišćenja olovnog benzina i smanjenje sadržaja sumpora u dizel gorivu i nafti</p>	<p>2007–2009</p>	<p>– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Ministarstvo za ekonomski razvoj</p>	<p>Potrošnja bezolovnog benzina i dizela i nafte sa smanjenim sadržajem sumpora</p>
	<p>Uvođenje integrisane dozvole u skladu sa IPPC zakonom</p>	<p>2008</p>	<p>Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / buduća agencija za životnu sredinu</p>	<p>Broj IPPC dozvola</p>
	<p>Uspostavljanje nacionalne mreže za praćenje kvaliteta vazduha u skladu sa standardima EU</p>	<p>2007–2008</p>	<p>Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / buduća agencija za životnu sredinu</p>	<p>Izveštavanje o kvalitetu vazduha</p>
<p>Unapređenje upravljanja zemljišnim resursom i prevencija uzroka degradacije i oštećenja zemljišta</p>	<p>Poboljšanje monitoringa zemljišta u vezi sa sadržajem štetnog i opasnog materijala; izrada karata o sadržaju opasnih i štetnih materija u zemljištu</p>	<p>2007–2010</p>	<p>– institucije odgovorne za monitoring zemljišta / buduća agencija za zaštitu životne sredine – Univerzitet Crne Gore – Biotehnički institut – CETI</p>	<p>Pripremljena karta o sadržaju opasnih i štetnih materija u zemljištima</p>
	<p>Sprečavanje (svodenje na najmanju moguću mjeru) nenamjenskog korišćenja poljoprivrednog zemljišta putem definisana politike korišćenja poljoprivrednog zemljišta, unapređenja zakonskog okvira (donošenje zakona o poljoprivrednom zemljištu) i dosljedne primjene propisa i prostornih planova</p>	<p>2007–2010 (trajno)</p>	<p>– MPŠV – Ministarstvo za ekonomski razvoj – lokalne samouprave</p>	<p>Površina poljoprivrednog zemljišta</p>
<p>Unapređenje upravljanja zemljišnim resursom i prevencija uzroka degradacije i oštećenja zemljišta</p>	<p>Ratifikacija Konvencije UN o borbi protiv dezertifikacije (UNCCD); priprema nacionalnog akcionog programa za prevenciju degradacije zemljišta, u skladu sa UNCCD</p>	<p>2007</p>	<p>– Skupština RCG</p>	<p>– Ratifikovana Konvencija – Pripremljen nacionalni akcioni program</p>
	<p>Uspostavljanje nacionalne mreže za praćenje kvaliteta vazduha u skladu sa standardima EU</p>	<p>2008–2009</p>	<p>– MPŠV – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine</p>	<p>Izveštavanje o kvalitetu vazduha</p>

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
(Opšti cilj 3)	U ođenje sistema kontrole plodnosti zemljišta i površinama što veće ro do ć t	2007–2010 tr o	– MPŠV – Univerzitet Crne Gore – B o t t t – korisnici zemljišnjog re r	Površina plodnog zemljišta
	Postupno sprovođenje rekultivacije ošteće o zemljišta, prvenstveno u pljevaljskoj opštini	2007–2012	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / d ć e životnu sredinu – privredni subjekti č je djelovanjem došlo do oštećenja zemljišta – Univerzitet Crne Gore – B o t t t	
	K r t r e r o t e e izraženosti; razrada programskih mjera za zaštitu i ređenje erodiranih površina	2007–2012	– MPŠV – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / d ć e životnu sredinu – Univerzitet Crne Gore – B o t t t	Pripremljene karte o erodiranim površinama
	Izrada nacionalne politike šumarstva Crne Gore	2007	MPŠV	Usvojena NP šumarstva
	Izrada novog zakona o šumama, zakona o lovstvu, o r t e ć o o t	2007	MPŠV	D o e e o o o d o t t
Osigurati održivo upravljanje šumama i dobijanje sertifikata FSC	Poboljšanje sistema monitoringa i kontrole planiranja i gazdovanja u šumarstvu i lovstvu, uz de t o t e e e o o d o t	2007–2008	MPŠV	D o e e r o o definišu nadležnosti u te o t o r kontrole; implementiran poboljšani sistem

Prioritetni zadaci (Opšti cilj 3)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
	Institucionalni razvoj kapaciteta za implementaciju poboljšane metodologije inventarizacije šuma	2007–2008	– MPŠV – Uprava za šume	Obuka (broj obučениh)
	Institucionalni razvoj kapaciteta za implementaciju poboljšane metodologije planiranja u šumarstvu (zasnovanog na principima održivosti, ekonomičnosti i konceptu ekološke šumarske privrede)	2007–2008	– MPŠV – Uprava za šume	– Obuka (broj obučениh) – Planska dokumenta pripremljena po poboljšanoj metodologiji
	Uspostavljanje centralne baze podataka i GIS-a u šumarstvu – lovstvu i obezbjeđenje neophodne opreme i obuke	2007–2008	– MPŠV – Uprava za šume	– Obezbijeđena oprema i obuka – Uspostavljena baza podataka i GIS
	Nacionalna inventura šuma: – pripremne radnje – terenski radovi – obrada podataka	2007 2008–2009 2009	– MPŠV – Uprava za šume	– Izvršene pripreme – Izvršeni terenski radovi – Rezultati NIŠ
	Proizvodnja sjemena od autohtonih genetskih resursa: – revizija postojećih i izdvajanje novih sjemenskih sastojina – sprovođenje uzgojnih i drugih mjera u izdvojenim sastojinama – izgradnja objekta, nabavka opreme i obuka stručnjaka	2006–2007 2007–2008 2007–2008	– MPŠV – Uprava za šume	– Broj izdvojenih i registrovanih sjemenskih sastojina – Broj objekata na kojima su izvršene mjere – Nabavljena oprema, izvršena obuka i izgrađeni objekti
	Praćenje zdravstvenog stanja šuma – postavljanje bioindikacijskih tačaka	2007	– MPŠV – Uprava za šume	Postavljen raster bioindikacijskih tačaka i izvršeno potrebno snimanje
	Uspostavljanje sistema protivpožarne zaštite šuma (video nadzor)	2007–2008	– MPŠV – Uprava za šume	Nabavka i instalacija opreme, obuka

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Obnavljanje i sanacija degradiranih šuma (Opšti cilj 3)	Izgradnja 50 km šumskih puteva (10 km/god) i rekonstrukcija 50 km šumskih puteva (10 km/god)	2007–2012	– MPŠV – Uprava za šume	Dužina izgrađenih i rekonstruisanih puteva
	Identifikacija i zaštita autohtone dendrofaune i faune, s posebnim osvrtom na endemične i reliktno vrste	2007–2010	– MPŠV – Uprava za šume – korisnici lovišta	Izvršene radnje na identifikaciji
Obnavljanje i sanacija degradiranih šuma (Opšti cilj 3)	Izrada planske dokumentacije	2007	– MPŠV – Uprava za šume	Površina na kojoj su izvršene aktivnosti
	Realizacija planiranih aktivnosti (500 ha ili 100 ha/god)	2007–2012		
Uspostavljanje efikasnog zakonskog i institucionalnog okvira zaštite životne sredine (posebno u vezi sa slobodnim pristupom informacijama, sprovođenjem EIA, SEA, IPPC zakona i jačanjem ostalih regulatornih i tržišnih instrumenata upravljanja životnom sredinom)	Izvršiti izmjene i dopune Zakon o životnoj sredini, u skladu sa tekućom reformom zakonodavstva u oblasti životne sredine, i nastaviti harmonizaciju nacionalnog zakonodavstva sa propisima EU	2007–2008	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	– Usvojen zakon o životnoj sredini – Harmonizovani zakoni iz oblasti životne sredine
	Razvoj administrativnih kapaciteta za harmonizaciju zakonodavstva u oblasti životne sredine	2007–2010	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	Implementiran vodič Evropske unije
Uspostavljanje efikasnog zakonskog i institucionalnog okvira zaštite životne sredine (posebno u vezi sa slobodnim pristupom informacijama, sprovođenjem EIA, SEA, IPPC zakona i jačanjem ostalih regulatornih i tržišnih instrumenata upravljanja životnom sredinom)	Obezbijediti obuku i usavršavanje kadra za primjenu novih zakona (EIA, SEA i IPPC) kao i za ostale propise iz oblasti životne sredine, čija je izrada u toku (odnosno za one koji će biti izrađeni do 2008. godine na svim nivoima)	2007–2008	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	Broj održanih radionica, treninga, seminara
	Izraditi podzakonska akta za zakon o procjeni uticaja, zakon o strateškoj procjeni uticaja i zakona o integrisanoj kontroli zagađenja	Do 2008	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	Usvojeni podzakonski akti
(Opšti cilj 3)	Pripremiti plan implementacije IPPC zakona	Do 2008	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – lokalne samouprave	Usvojen plan implementacije
	Efikasna primjena postojećih zakona iz oblasti zaštite životne sredine (a vremenom i onih čije donošenje predstoji)	2007–2008 i dalje	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	
	Formirati agenciju za životnu sredinu i stvoriti uslove za efikasno djelovanje te institucije	2007	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	Formirana agencija

Prioritetni zadaci (a a opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
	Uskladiti program monitoringa i sistem izvješćavanja sa standardima EEA, i na taj način stvoriti preduslov za uspostavljanje sveobuhvatnog informacionog sistema u oblasti zaštite životne sredine	2007–2008	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – MPŠV – CETI – HMZ – Institut za zdravlje – RZZP	Izrađen program monitoringa
	Izraditi zajednički program za razmjenu i širenje informacija među organima republičke i opštinskih uprava, nelvadinih organizacija i ostalih lokalnih organizacija, sa ciljem da se ohrabri i podstakne učesće javnosti u donošenju odluka o životnoj sredini, posebno na lokalnom nivou	2007–2008	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – lokalne samouprave – NVO	Izrađen program za razmjenu informacija
	Ratifikacija Arhuske konvencije	2008	– nadležni organi CG – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	Ratifikovana Konvencija
	Usvojiti zakon o eko-fondu i osnovati eko-fond, uz jačanje uloge ekonomskih instrumenata i dosljednu primjenu principa „zagađivač plaća“	2006–2007	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Ministarstvo finansija	Usvojen Zakon o eko-fondu / formirana institucija
Donošenje novih i ažuriranje postojećih prostornih planova na svim nivoima (od PP Republike do opštinskih DUP-ova); integracija zahtjeva održivosti u prostornoplansku dokumentaciju	Donošenje PP i integracija zahtjeva održivosti u PP kroz stratešku procjenu uticaja	2007	– Ministarstvo za ekonomski razvoj – Skupština RCG	– Studija strateške procjene – Usvojen PP
	Donošenje Prostornog plana područja posebne namjene Morsko dobro	2007	Skupština RCG	Usvojen PPPPNMD
	Uskladiavanje prostornih planova područja posebne namjene i prostornih planova opština sa Prostornim planom Republike	2007–2009	– Ministarstvo za ekonomski razvoj – lokalne samouprave	Izmjene i dopune (broj) prostornih planova

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
(Opšti cilj 3)	Donošenje/ažuriranje GUP i DUP u opštinama (prioritet primorje i opštine na čijoj teritoriji ima nacionalnih parkova)	2007–2009	<ul style="list-style-type: none"> – lokalne samouprave – Ministarstvo za ekonomski razvoj – nadležne stručne institucije 	Broj donesenih/ažuriranih GUP i DUP
	Obezbeđenje pravovremenog i djelotvornog pristupa informacijama i učešća javnosti u izradi prostornoplane i urbanističke dokumentacije	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo za ekonomski razvoj – lokalne samouprave – NVO 	Programi obuke (broj) za opštinske institucije nadležne za planiranje
	Razvoj kapaciteta (posebno na opštinskom nivou) za kontinuirano planiranje i primjenu savremenih trendova, integraciju zahtjeva održivosti (kroz procjenu uticaja planova na životnu sredinu)	2007–2012 (trajno)	<ul style="list-style-type: none"> – lokalne samouprave – Ministarstvo za ekonomski razvoj – domaće stručne institucije 	Osnovana institucija
	Formiranje regionalnog centra za planiranje (za opštine sjevernog regiona)	2007	lokalne samouprave	
	Uspostavljanje integralnog informacionog sistema sa odgovarajućim podsystemima (katastar, prostorno planiranje, urbanizam, infrastruktura)	2007–2012 (trajno)	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo za ekonomski razvoj – lokalne samouprave 	
	Jačanje kapaciteta nadležnih inspekcija za primjenu zakona i planova; poboljšanje koordinacije i razgraničenje nadležnosti, i dosljedna primjena kaznenih mjera u slučaju nepoštovanja propisa/planova	2007–2012 (trajno)	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo za ekonomski razvoj – lokalne samouprave 	
	Donošenje politike zaštite pejzaža u skladu sa Predionom konvencijom Savjeta Evrope	2008	Ministarstvo za ekonomski razvoj	Usvojena politika zaštite pejzaža

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Zaštiti prirodni i kulturni pejzaž (Opšti ciljevi 3 i 5)	Identifikacija i vrednovanje pejzaža, i integracija zaštite pejzaža u prostorno planiranje, politiku zaštite životne sredine, kulturnu i ostale relevantne politike	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo za ekonomski razvoj – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – nadležne institucije lokalne samouprave – stručne institucije (za urbanizam i projektovanje, zaštitu kulturnog naslijeđa, zaštitu prirode, Arhitektonski fakultet) – Vlada RCG – Ministarstvo za ekonomski razvoj – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – JP za upravljanje morskim dobrom 	Urađeni identifikacija i vrednovanje pejzaža, i uključeni u nove prostrone i urbanističke planove opština
	Definisati granicu obalnog područja prema smjernicama Barselonske konvencije, pratećih protokola i naerata IUOP protokola; prepoznati granicu obalnog područja u Prostornom planu Republike	2007	<ul style="list-style-type: none"> – Vlada RCG – Ministarstvo za ekonomski razvoj – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – JP za upravljanje morskim dobrom 	Definisano obalno područje u okviru Prostornog plana Republike
Uvođenje integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore	Izraditi i usvojiti nacionalnu strategiju integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore – NSIUOPCG	2007	<ul style="list-style-type: none"> – Vlada RCG – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Koordinaciono tijelo za IUOP 	Usvojena nacionalna strategija IOUP
(Opšti cilj 3)	Definisati liniju iza koje nema gradnje ili utvrditi parametre prema kojima će se u planovima nižeg reda utvrđivati ova linija	2007	<ul style="list-style-type: none"> – Vlada RCG – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – JP za upravljanje morskim dobrom – opštine Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Bar, Ulcinj 	Definisana linija ili parametri za njeno utvrđivanje (u okviru PPR ili zakonskim aktom)

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
	Izmijeniti Zakon o morskome dobru (ili donijeti novi zakon o obalnom području) i uskladiti ga sa Barselonskom konvencijom, pratećim protokolima i drugim međunarodnim konvencijama	2007	– Vlada RCG – Ministarstvo za ekonomski razvoj – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine	Usvojen novi zakon
	Formirati institucionalni okvir (institucija, agencija ili sl.) za primjenu novih propisa i Nacionalne strategije IUOP	2008	– Vlada RCG – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Ministarstvo za ekonomski razvoj	Formirana institucija/agencija
	Obezbjediti implementaciju Barselonske konvencije i pratećih protokola, MARPOL o e e dr re e t e d rod or ro r o d e do ć ro , donošenje i sprovođe e re e t t r t e , o o er	2007–2012 o, d oroč o	– Skupština RCG – Vlada RCG – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Ministarstvo saobrać , o or t te e o	– Step en ispunjenosti o e o o o izvještaja o e e t B r e o e o e e – Step en implementacije MARPOL i drugih o e
	Pre o t o r r čiti nadležnosti za te r o r e o o , re o o o o o o	2007–2008	– Vlada RCG – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – JP za upravljanje or do ro – opštine Herceg Novi, Kotor, T t, B d , B r, U	Definisane nadležnosti
	Izraditi CAMP Montenegro (Program integralnog r o o od r e	2008–2009 d e	– Vlada RCG – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – JP za upravljanje or do ro	Usvojen CAMP Montenegro

Prioritetni zadaci (a a opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Smanjenje izvora zagađenja mora i obalnog područja (Opšti cilj 3)	<p>Izraditi sveobuhvatni program kontinuiranog praćenja okeanografskih, fizičko-hemijskih, bioloških i drugih parametara mora i obalnog područja (monitoring) koji će integrirati pojedinačne programe i prepoznati izvore finansiranja; realizacija programa od 2007.</p> <p>Obezbijediti neophodnu opremu za praćenje svih parametara mora, uspostaviti GIS bazu podataka o moru i obalnom području, obezbijediti mehanizme trajnog finansiranja i identifikovati institucije za održavanje baze podataka</p>	<p>2007–2008</p> <p>2007–2012</p>	<p>– Vlada RCG – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – MPŠV – Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija – JP za upravljanje morskim dobrom – opštine Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Bar, Ulcinj – Hidrometeorološki zavod – CETI – Inštitu za biologiju mora – druge nadležne institucije</p>	<p>– Izrađen i usvojen program; obezbijedena i opredijeljena sredstva za realizaciju programa – Obezbijedena oprema za institucije određene za sprovođenje monitoringa – Uspostavljena GIS baza podataka koja se redovno ažurira</p>
	<p>Usvajanje i sprovođenje nacionalnog plana intervencija kod incidentnog zagađenja mora sa brodova, kao osnove za pristupanje Subregionalnom planu za Jadran</p> <p>Usvajanje zakona o zaštiti od zagađivanja mora s plovila, zakona o lukama, zakona o moru, zakona o hidrografskoj djelatnosti, zakona o pomorskoj plovidbi, zakona o sigurnosti i bezbjednosti plovidbe</p>	<p>2007–2008 i dalje</p> <p>2007</p>	<p>– Vlada RCG – Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija – Uprava pomorske sigurnosti – druge nadležne institucije – Vlada RCG – Ministarstvo saobraćaja, pomorstva i telekomunikacija</p>	<p>– Izrađen i usvojen plan intervencija kod incidentnog zagađenja mora sa brodova – Uključenje u aktivnosti implementacije Subregionalnog plana za Jadran – Usvojeni zakoni</p>

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
	O e d t e e e o d e e koordinacije nadležnosti za kontrolu aktivnosti u obalnom području (koji podrazumijeva eđusektorsku saradnju i saradnju lokalnih i republič e or	2007–2008	– Vlada RCG – nadležna ministarstva – JP za upravljanje or do ro – opštine Herceg Novi, Kotor, Tivat, Budva, Bar, U	Definisani mehanizmi u o o t r e integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore
	Revizija i usvajanje nacionalnog akcionog plana za suzbijanje zagađenja sa kopna, prema ciljevima navedenim u Strateškom akcionom planu usvojenom 1997. god u okviru UNEP/MAP	2007	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine i druga ministarstva i institucije uključene u realizaciju Barselonske konvencije i prateć protokola na operativnom nivou u Crnoj Gori	I r đ e n i usvojen o o za suzbijanje zagađe o
Osigurati ispunjavanje obaveza preuzetih po eđunarodnim konvencijama, u vezi sa t r o e smanjenjem upotrebe supstanci koje oštećuju o o o t e (Opšti cilj 3)	Izrada nacionalne komunikacije o klimatskim promjenama (uključujući inventar gasova sa efektom staklene bašte, plan smanjenja emisija i program za ublažavanje posljedica klimatskih r o e Ratifikacija Kjoto protokola	2007–2008	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / buduć e životnu sredinu – Hidrometeorološki zavod Skupština RCG	– Pripremljen inventar gasova staklene baste (kao dio nacionalne komunikacije) – Emisije CO ₂ – Usvojena nacionalna komunikacija Ratifikovan Protokol
	Implementacija programa postepenog izbacivanja iz upotrebe supstanci koje oštećuju ozonski o t e	2007–2012	Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / buduć e životnu sredinu	Potrošnja supstanci koje oštećuju ozonski omotač
Dalje usklađivanje	Donošenje podzakonskih akata koja se odnose na Zakon o upravljanju otpadom	2007	– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine / buduć e životnu sredinu – nadležni državni i organi lokalne samouprave	

Prioritetni zadaci (u opštim ciljevima)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
<p>regulativa sa propisima EU, uz jačanje kapaciteta za pravilno postupanje sa otpadom i jačanje baze podataka (Opšti cilj 3)</p>	<p>Republički plan upravljanja otpadom</p>	<p>2007</p>	<p>Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine</p>	<p>– Broj izgrađenih regionalnih sanitarnih deponija</p> <p>– Procenat komunalnog otpada koji se propisno odlaže (na sanitarne deponije)</p>
	<p>Opštinski planovi upravljanja otpadom</p>	<p>2008</p>	<p>lokalne samouprave</p>	
	<p>Izgradnja regionalnih sanitarnih deponija (prioritet deponijama na primorju)</p>	<p>2007–2012 (i dalje)</p>	<p>– lokalne samouprave – javna komunalna preduzeća – buduća jedinica za implementaciju projekata komunalne infrastrukture</p>	
	<p>Izgradnja deponije za opasan otpad</p>	<p>2009</p>	<p>Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine</p>	
	<p>Vođenje registra podataka o proizvodnji otpada, upravljanju otpadom i izdatim dozvolama (u skladu sa članom 44 Zakona o upravljanju otpadom)</p>	<p>2009</p>	<p>– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja – lokalna samouprava</p>	
	<p>Podizanje svijesti o značaju pravilnog postupanja sa otpadom</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – javna komunalna preduzeća – NVO</p>	
	<p>Stimulisanje programa za reciklažu otpada</p>	<p>2007–2012</p>	<p>– Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – Ministarstvo za ekonomski razvoj – lokalne samouprave – privatni sektor</p>	
	<p>Dosljedna primjena kaznenih mjera u slučaju neprimjenjivanja propisa</p>	<p>2007 trajno</p>	<p>državni organi, posebno inspekcije i sudovi</p>	<p>Efikasnost inspekcijских službi i sudova</p>

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Unaprijediti sprovođenje zakona, strateških dokumenata, planova i programa; osigurati adekvatno učešće javnosti u procesu njihove pripreme (Opšti cilj 4)	Postepeno prevazilaženje jaza između postojećih zakona i strateških dokumenata i stepena njihove implementacije, prvenstveno kroz izgradnju institucionalnih kapaciteta i stvaranje povoljnog okruženja	2007–2010	– Vlada i ostali organi izvršne vlasti – Organi pravosuđ – tužilaštva i sudovi – NVO (kroz adekvatan monitoring i kritički odnos prema organima vlasti)	– Osposobljenost i tr čnost službenika javne uprave – Percepcije građ o stepenu implementacije propisa i planova; – percepcije građ o otvorenosti procesa donošenja odluka – Broj i kvalitet javnih rasprava i drugih vidova konsultacija u procesu donošenja politika i o
	Nastavak reformi javne administracije i poboljšanje njene efikasnosti u skladu sa potrebama koje proizilaze iz procesa EU integracija; poboljšanje vertikalne i horizontalne koordinacije u okviru javne administracije	2007–2010	– Vlada i drugi organi izvršne vlasti, uz pomoć državnih agencija i institucija – Univerzitet	– Svi državni organi – Političke partije – Civilni sektor
Suzbijanje korupcije (Opšti cilj 4)	Donošenje antikorupcijske politike sa konkretnim mjerama za suzbijanje korupcije u pojedinim oblastima, posebno kod privatizacije, urbanizma i r đevinarstva, pravosuđa, te upravljanja prirodnim resursima kao oblastima u kojima korupcija može značajno ugroziti javni interes	2007	– Skupština RCG – Vlada i organi izvršne t – civilni sektor (NVO, mediji)	– Usvojena antikorupcijska politika
	Dosljedna primjena Zakona o slobodnom pristupu infomacijama	2007 trajno	– svi organi državne vlasti – civilni sektor (NVO, mediji)	– Broj prijava podnesenih zbog nepoštovanja odredbi Zakona o slobodnom pristupu informacijama
	Antikorupcijske kampanje	2007–2010	– Vlada – civilni sektor (NVO, mediji)	– Broj antikorupcijskih kampanja
Aktivniji doprinos sudstva u antikorupcijskim programima	Aktivniji doprinos sudstva u antikorupcijskim programima	2007–2010	– sudstvo i tužilaštvo – civilni sektor (NVO, mediji)	– Broj procesuiranih

Prioritetni ciljevi i ciljevi (Opšti cilj 4)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
<p>Postizanje kvalitetnog obrazovanja za svu djecu; ostvarivanje Milenijumskih razvojnih ciljeva i ciljeva</p>	<p>Dalje unapređivanje zakonodavstva u oblasti borbe protiv korupcije, jačanje institucija za sprovođenje antikorupcijske politike i rast efikasnosti pravosudnog sistema (izmjene i dopune Krivičnog zakonika, posebno u oblasti jačanja kapaciteta tužilaštva i uvođenja mjera tajnog nadzora)</p> <p>Dosljedno sprovođenje Zakona o lokalnoj samoupravi</p>	<p>2007 trajno</p> <p>2007–2008</p>	<p>– svi državni organi – političke partije – civilni sektor (NVO, mediji) – vaspitno-obrazovni sistem na svim nivoima</p> <p>– lokalne samouprave – Vlada – sudska vlast</p>	<p>slučajeva korupcije i zloupotrebe ovlaštenja</p>
<p>Decentralizacija (Opšti cilj 4)</p>	<p>Institucionalno i finansijsko jačanje organa lokalne samouprave, posebno u oblastima u kojima se novim zakonskim rješenjima opštinama daju značajne i zahtjevne nadležnosti</p> <p>Izgradnja kapaciteta na lokalnom nivou, posebno u oblastima u kojima organi lokalne samouprave imaju značajne i zahtjevne nadležnosti (uključujući vodosnabdijevanje, upravljanje vodama, otpadom, prostorno planiranje)</p>	<p>2006–2008</p> <p>2007–2012</p>	<p>– Vlada, posebno Ministarstvo finansija – organi lokalne samouprave</p> <p>– Vlada, organi izvršne vlasti, državne agencije i institucije – Univerzitet – NVO – međunarodne organizacije i programi</p>	<p>– Udio poreskih prihoda lokalne samouprave izražen kao % od ukupnih poreskih prihoda; udio budžeta opredijeljen lokalnim samoupravama</p> <p>– Broj međuopštinskih projekata</p>
	<p>Jačanje međuopštinske saradnje i pristupa rješavanju problema na regionalnom nivou</p> <p>Obezbijediti da sva djeca osnovnoškolskog uzrasta, posebno romska, upišu i završe osnovnu školu</p>	<p>2007–2009</p> <p>2007–2010</p>	<p>– Zajednica opština – lokalne samouprave – Vlada, organi izvršne vlasti, državne agencije – Ministarstvo prosvjete i nauke – Zavod za školstvo</p>	<p>– Stopa upisa u osnovnu školu – Odnos broja djece koja upišu peti razred u odnosu na ukupno upisane iz svoje generacije – Pismenost kod uzrasta 15–24 godine</p>

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Nacionalnog akcionog plana za djecu (Opšti ciljevi 1 i 2)	Obezbijediti besplatne udžbenike romskoj djeci i djeci iz siromašnih kategorija stanovništva	2007–2010	– Ministarstvo prosvjete i nauke – Zavod za školstvo	Broj podijeljenih besplatnih udžbenika u odnosu na broj djece (korisnika MOP)
	Ostvariti inkluzivno obrazovanje	2007–2010	– Ministarstvo prosvjete i nauke – Zavod za školstvo	– Broj djece obuhvaće e inkluzivnim obrazovanjem – Broj škola u kojima su obezbijedene tehničke mogućnosti za uvode e inkluzivne nastave
	Realizovanje nastave po novim obrazovnim programima	2007–2010	– Ministarstvo prosvjete i nauke – Zavod za školstvo – Centar za stručno obrazovanje – škole	– Broj učenika (procenat) koji pohađaju nastavu po novim programima – Odnos računar – učenik u školama
Povećanje tematskih sadržaja održivog razvoja u nastavnim programima od predškolskog do univerzitetskog nivoa (Opšti cilj 3)	Izrada izbornih programa za osnovnu školu	2007–2010	– Ministarstvo prosvjete i nauke – Zavod za školstvo	Broj škola u kojima se realizuju izborni predmeti
	Izrada izbornih programa za gimnaziju	2007–2010	– Ministarstvo prosvjete i nauke – Zavod za školstvo	Broj škola u kojima se realizuju izborni predmeti
	Kvalitetna implementacija predmetnih programa koji imaju tematske sadržaje održivog razvoja	2007–2012	– Ministarstvo prosvjete i nauke – Centar za stručno obrazovanje – Zavod za školstvo	Broj nastavnika obučanih na radionicama i seminarima
	Kreiranje 20% slobodnog sadržaja predmetnih programa od predškolskog do univerzitetskog nivoa sa tematskim sadržajima o održivom razvoju	2007–2012	– Ministarstvo prosvjete i nauke – Zavod za školstvo	Broj predmetnih programa koji su dopunjeni sadržajima održivog razvoja

Prioritetni ciljevi (uz opšti cilj)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
Poboljšati kvalitetu života u vezi sa zdravljem (uz promovisanje zdravih stilova života)	Realizacija u školama posebnih projekata koje nude NVO, a odnose se na održivi razvoj i zaštitu životne sredine	2007–2010	– NVO – škole	Broj projekata koji se realizuju po školama
Poboljšati kvalitetu života u vezi sa zdravljem (uz promovisanje zdravih stilova života) (Opšti ciljevi 1 i 2)	Promocija zdravih stilova života u cilju modifikacije ponašanja (strategija kontrole pušenja, strategija bezbjedne hrane, strategija prevencije nasilja, akcioni plan za prevenciju narkomanije) i unapređenje mjera sigurnosti u vezi sa zdravljem	2007–2012	– Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja – Institut za javno zdravlje – Ministarstvo prosvjete i nauke – Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave – lokalne samouprave – NVO	– Procenat stanovništva koje puši – Broj kampanja/treninga usmjerenih na: prevenciju pušenja; pravilnu ishranu; prevenciju nasilja; prevenciju narkomanije; prevenciju širenja zaraznih bolesti; povećanje bezbjednosti u saobraćaju
	Unapređenje kontrole zdravstvene ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe, kvaliteta vode za piće i drugih parametara koji utiču na zdravlje; usklađivanje sa standardima EU	2007–2010	– nadležne inspeksijske službe – Institut za javno zdravlje – CETI	– Mikrobiološka ispravnost namirnica i vode za piće – Zdravstvena ispravnost namirnica i vode za piće – Kvalitet vode za piće – Kvalitet vazduha u urbanim sredinama
	Razvoj multisektorskih programa sa ciljem utvrđivanja značaja dejstva spoljnih faktora na zdravlje, i priprema nacionalnog akcionog plana za zdravlje i životnu sredinu	2007–2010	– međusektorski timovi – Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja – Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine – stručne institucije (Institut za zdravlje, CETI, itd.) – međunarodne organizacije	– Definisani i usvojeni projekti za istraživanje – Nacionalni akcioni plan za zdravlje i životnu sredinu (NEHAP)

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Oč e rede e zdravlja stanovništva, sa o rto o e o o et e te or e stanovništva (Opšti ciljevi 1 i 2)	R o rede e r o r o re e e o e o o d d e e o t e r te or	2007-2010	– Ministarstvo zdravlja, r d o o t r – Ministarstvo prosvjete i e – Institut za javno zdravlje – nadležne zdravstvene t t e	– Definisani i usvojeni r o r e d e dr e – Pokazatelji dr t e o t stanovništva – Pokazatelji morbiditeta
	S rečavanje, pravovremeno otkrivanje, liječe e suzbijanje zaraznih bolesti, uključ é vakcinaciju protiv glavnih zaraznih bolesti, kao i re e o t r o o e d e o e t	2009–2012	– Ministarstvo zdravlja, r d o o – Institut za javno zdravlje – nadležne zdravstvene t t e	– Pokazatelji morbiditeta – Pokazatelji obuhvata stanovništva konkretnim er dr t e e zaštite
	Zdravstvena zaštita stanovništva, pri če prioritet djece i mladi, zaštita žena u vezi sa planiranjem porodice, trudnoćom, porođ e materinstvom, kao i zaštita starih	2009–2012	– Ministarstvo zdravlja, r d o o t r – Nadležne zdravstvene t t e	– Pokazatelji dr t e o t d e e i žena (stopa mortaliteta odo čadi, stopa ort t e d e e od pet godina starosti, stopa mortinataliteta, stopa ter o ort tet
	Pod e o e t o dr r đana, ećenje i rehabilitacija duševno oboljelih, kao i poseban smještaj i lijećenje oboljelih od duševnih o e t o o d r o e e o o o o žive – u skladu sa Strategijom unapređe e t o dr	2007–2012	– Ministarstvo zdravlja, r d o o t r – nadležne zdravstvene t t e – međ ro d e or e	– Pokazatelji dostupnosti zdravstvene zaštite ženama i djeci – Pokazatelji morbiditeta ort t e o e od e t o e t
Adekvatan tretman traumatizovanih osoba, s o e o rto o r é t r t	2007–2012	– Ministarstvo zdravlja, r d o o t r – nadležne zdravstvene t t e	– Potencijalno izgubljene godine života	

Prioritetni ciljevi (Opšti cilj 2)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
Povećanje kvaliteta usluga socijalne zaštite; ekonomsko osnaživanje osoba u stanju socijalne potrebe (Opšti cilj 2)	Donošenje strategije razvoja socijalne i dječje zaštite Crne Gore (strategiju čine programi koje je potrebno realizovati u cilju unapređenja socijalne i dječje zaštite)	2007	<ul style="list-style-type: none"> - Vlada RCG - Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja 	<ul style="list-style-type: none"> - Odnos broja stanovnika i broja korisnika socijalne pomoći na određenom području - Stopa siromaštava i pokazatelji nejednakosti (statistički podaci centara za socijalni rad, Monstata i NVO) - Broj raseljenih i REA zaposlenih kroz posebne programe u kojima učestvuje Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja
	Donošenje „Mreže ustanova socijalne i dječje zaštite“ – akta kojim se utvđuju i planiraju vrste, broj i raspored ustanova na teritoriji CG	2007	<ul style="list-style-type: none"> - Vlada RCG - Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja - Vlada RCG - Ministarstvo rada i socijalnog staranja - NVO sektor 	
	Donošenje strategije integracija osoba s invaliditetom u društvene tokove u Crnoj Gori	2007	<ul style="list-style-type: none"> - Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja - Komesarijat za raseljena lica - NVO 	
Programi zapošljavanja raseljenih	Formiranje centra za lokalnu integraciju raseljenih lica, u okviru Komesarijata za raseljena lica	2007	<ul style="list-style-type: none"> - Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja - Komesarijat za raseljena lica - NVO 	<ul style="list-style-type: none"> - Broj raseljenih i REA zaposlenih kroz posebne programe u kojima učestvuje Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja
	Programi zapošljavanja raseljenih	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> - Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja - Ministarstvo prosvjete i nauke - Zavod za zapošljavanje - Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća - NVO 	
Programi obezbjeđivanja osnovnog smještaja za raseljene	Programi obezbjeđivanja osnovnog smještaja za raseljene	2007–2010	<ul style="list-style-type: none"> - Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja - Ministarstvo za ekonomski razvoj - lokalne samouprave - Komesarijat za raseljena lica - međunarodne organizacije 	<ul style="list-style-type: none"> - Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja - Ministarstvo za ekonomski razvoj - lokalne samouprave - Komesarijat za raseljena lica - međunarodne organizacije

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
	Pristup sistemu socijalne i dječje zaštite i novčana pomoć za raseљjene osobe	2007–2012	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo zdravlja, rod o t r – Centri za socijalni rad – Komesarijat za raseљjena – Crveni krst – NVO – međ rod e or e 	
	U ređenje zapošљavanja RAE (Romi, Aškelji, Egipc	2007–2012	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstvo zdravlja, rod o t r – Ministarstvo prosvjete i nauke – Udruženje poslodavaca – romska udruženja – lokalne samouprave 	
J č t rod ravnopravnosti (Opšti cilj 2)	Usvojiti zakon o rodnoj ravnopravnosti	2007	<ul style="list-style-type: none"> – Vlada RCG – Skupština RCG 	<ul style="list-style-type: none"> – Stopa upisa žena na visoke škole i fakultete
	Usvojiti nacionalni plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti	2007	<ul style="list-style-type: none"> – Vlada RCG – Kancelarija za ravnopravnost polova 	<ul style="list-style-type: none"> – Stopa nezaposlenosti žena
	Implementirati nacionalni plan aktivnosti za postizanje rodne ravnopravnosti	2007–2009	<ul style="list-style-type: none"> – Ministarstva – Kancelarija za ravnopravnost polova – lokalne uprave – NVO 	<ul style="list-style-type: none"> – Učešće žena u r e t
	Osigurati mehanizme za ravnopravan uticaj žena i muškaraca na donošenje odluka o ekonomskom razvoju i raspodjeli koristi od njega	2007–2012	Vlada RCG	

Prioritetni zadaci (a a opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
<p>Očuvanje kulturnih dobara i kulturne raznolikosti</p> <p>(Opšti cilj 5)</p>	<p>Izrada nacionalne strategije o kulturnoj politici</p>	<p>2008–2009</p>	<p>Ministarstvo kulture, sporta i medija</p>	<p>– Zastupljenost i konsenzus svih relevantnih institucija i organizacija</p> <p>– Transparentnost procesa izrade strategije</p> <p>– Pokrivenost ključnih pitanja iz oblasti kulture</p> <p>Donošenje zakona</p>
	<p>Izrada seta zakona o kulturnim dobrima:</p> <ul style="list-style-type: none"> – zakon o kulturnim dobrima – zakon o muzejskoj djelatnosti – zakon o arhivskoj djelatnosti – zakon o bibliotečkoj djelatnosti 	<p>2007–2008</p>	<p>Ministarstvo kulture, sporta i medija</p>	
	<p>Izrada baza podataka o kulturnim dobrima (nepokretni i pokretni spomenici)</p>	<p>2007–2009</p>	<p>– Republički zavod za zaštitu spomenika</p> <p>– Narodni muzej Crne Gore</p>	<p>– Broj institucija uključenih u jedinstveni informacijski sistem</p> <p>– Broj spomenika sa digitalno obrađenim dosijeima</p>
	<p>Izrada arheološke karte i baze podataka o arheološkim istraživanjima</p>	<p>2007–2012</p>	<p>Centar za arheološka istraživanja Crne Gore</p>	<p>– Broj rekonstruiranih opština za 12 mjeseci</p> <p>– Broj arheoloških lokaliteta sa digitalno obrađenim dosijeima</p>
	<p>Medijska kampanja o kulturnoj raznolikosti</p>	<p>2007–2008</p>	<p>– Ministarstvo kulture, sporta i medija</p> <p>– lokalne samouprave</p>	<p>– Raznolikost i broj aktivnosti u toku kampanje</p> <p>– Finansijska ulaganja u kampanju</p>
	<p>Izrada menadžment plana područja Svjetskog naslijeđa Kotora</p>	<p>2007</p>	<p>Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture</p> <p>– Kotor</p>	<p>– Opština Kotor</p> <p>– Ocjena Komiteta svjetskog naslijeđa UNESCO</p>

Prioritetni zadaci (veza sa opštim ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioci	Indikatori
Provođenje najjedodavnijeg od održivom razvoju od ort	Ird e o o edo o e o	2007-2008	- Ministarstvo kulture, ort ed - Skupština RCG	Donošenje zakona
	Obuka novinara (posebno za istraživač o novinarstvo), doprinos slobodnom pristupu informacijama i pitanja održivog razvoja	2007-2008	- medijska udruženja - mediji	Bro o / će
(Opšti ciljevi 3 i 4)	Po ećanje programskih sadržaja posvećenih pitanjima održivog razvoja u štampanim i e e tro ed o e o J o er	2007-2012	J er o t elektronski i štampani ed	Broj sati programa na J o er o ećenih održivom r o
Zaustavljanje nelegalne gradnje i legalizacija objekata uz poštovanje r e Be e deklaracije, i korišće e pozitivnih iskustava drugih e nelegalne gradnje (Opšti ciljevi 2 i 4)	Izrada nacionalne strategije za rješavanje problema nelegalne gradnje	2007-2008	Ministarstvo za ekonomski r o	Završena strategija
	Izraditi bazu podataka nelegalnih objekata i pratiti i evidentirati promjene; omogućit d o od d ot ot do t ot	2007	- Ministarstvo za e o o r o - lokalne samouprave	Broj nelegalnih objekata do t
Poboljšanje kvaliteta života e ed o t r sredinama, s posebnim osvrtom na uslove života e ćnih (marginalnih) ciljnih grupa; uspostavljanje	Sprovesti akciju legalizacije nelegalnih objekata uz poštovanje unaprijed utvrđenih kriterijuma i uz poštovanje ljudskih prava	2007-2008	- Ministarstvo za e o o r o - lokalne samouprave	Broj legalizovanih o e t
	Uklanjanje arhitektonskih barijera (ivič omogućavanje prilaza za hendikepirane osobe o r o t t	2007-2009	- lokalne samouprave - lokalne samouprave - Ministarstvo za e o o r o	Bro e t „oborenim“ ivič
	Omogućit o r t r e o re e o t ća vode, kanalizacija i struja), posebno za naselja gdje žive izbjeglice, raseljene osobe i Romi	2007-2010	- Vlada RCG - nadležna ministarstva i t t e - lokalne samouprave	Broj izvedenih projekata

Prioritetni zadaci (a a opštini ciljem)	Mjere	Rokovi	Nosioци	Indikatori
odgovornog odnosa građana prema urbanoj sredini	Uspostaviti veću bezbjednost u urbanim sredinama	2007–2009	<ul style="list-style-type: none"> – lokalne samouprave – Ministarstvo unutrašnjih poslova i javne uprave 	Broj krivičnih djela i prekršaja u urbanim sredinama
(Opšti ciljevi 2 i 5)	Obezbjediti prostore, programe i aktivnosti namijenjene okupljanjima pojedinih kategorija stanovništva (stari, mladi, žene itd.) sa ciljem kvalitetnije ponude dodatnih sadržaja za ove ciljne grupe; stimulisati aktivnosti nevladinih organizacija, preduzeća, javnih institucija, neformalnih grupa građana, umjetnika i dr. da se razvijaju programi namijenjeni aktiviranju javnih prostora, kao što su trgovci, parkovi i sl. javne površine	2006–2012	<ul style="list-style-type: none"> – lokalne samouprave – mjesne zajednice – centri za kulturu 	– Anketе sa građanima o kvalitetu života u urbanim sredinama – Broj aktiviranih javnih prostora i broj sprovedenih aktivnosti

PRILOG 2 -
LITERATURA

PRILOG 2 – LITERATURA

A.A.Tatsi and A.I.Zouboulis, A Field Investigation of the Quality and Quantity of Leachate from a Municipal Solid Waste Landfill in a Mediterranean Climate, Thessaloniki, Greece, *Adv.Envi-ron.Res.6* (2002) 207-219

Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća RCG, *Politika strategije razvoja malih i srednjih preduzeća u Crnoj Gori*, Podgorica (2002)

Andrea Semprini, *Multikulturalizam*, Beograd (1999)

ASTM, *Standard Test Method for Shake Extraction of Solid Waste with Water*, ASTM D3987-85 (1995)

Biljana Romić dr, *Reorganizacija ustanova kulture*, Beograd (2005)

Brachya V., Juhasz F., Pavasovic A. and Trumbic I., *Guidelines for the Integrated Management of Coastal and Marine Areas with Special Reference to the Mediterranean Basin*, PAP/RAC, Split (1995)

Bušković V., Mačić V. and Ivanović A., *Status, Problems and Conservation of Coastal and Marine Biodiversity in Montenegro (State Union of Serbia and Montenegro)*, National Report produced within the Project *Strategic Action Programme for the Conservation of Biological Diversity of the Mediterranean Region (SAPBIO)*, Podgorica (2004)

Bušković V., *Mogućnosti za efikasnije planiranje upravljanja zaštićenim područjima*, Kvalitet (časopis za uvođenje sistema kvaliteta), Kongres za uvođenje ISO standarda u Crnoj Gori, Herceg Novi, 8. septembar 1999

Bušković V., Bulić Z., Jovović V., Stevanović V. i Mandić S., *Prirodne i pejzažne vrijednosti prostora i zaštita prirode, Sektorska studija (SS-AE) 4.3. za potrebe izrade Prostornog plana Republike*, Univerzitet Crne Gore i Republički zavod za urbanizam i projektovanje, Podgorica (2005)

Bušković V., *Report on Biodiversity Indicators for Montenegro*, prepared within the Programme on Environment Millennium Development Goal (MDG) in Europe and Central Asia, The World Bank (2005)

CEED, *Montenegro Business Outlook*, Podgorica (2005)

CEED, *The Discrimination of Women in the Employment Process and at the Work Place*, Podgorica (2002)

Centar za ekotoksikološka ispitivanja, *Monitoring životne sredine u Crnoj Gori*, Podgorica (2002)

Ekonomski fakultet Podgorica, *Nivo razvoja i kvalitet funkcionisanja saobraćajnog sistema u privredi Crne Gore* (radna verzija), Podgorica (2004)

Ekonomski fakultet Podgorica, *Pomorska privreda*, Podgorica (1995)

EPCD, *Pravci razvoja Crne Gore kao ekološke države* (2002)

EU direktive 75/442/ECC, 2000/532/EC i 2002/2150/EC

- European Commission, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, *Stimulating Technologies for Sustainable Development: An Environmental Technologies Action Plan for the European Union*, COM (2004) 38
- European Commission, Communication from the Commission, *Investing in Research: An Action Plan for Europe*, COM (2003) 226
- European Commission, *Sustainable Development Indicators to Monitor the Implementation of the EU Sustainable Development Strategy*, SEC (2005) 161
- European Commission, Communication from the Commission, *Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development*, COM (2001) 264
- European Commission, *Towards a European ICZM Strategy: General Principles and Policy Options*, Luxembourg (1999)
- Expeditio, *Odnos prema prostoru – ESDP – Evropska perspektiva održivog razvoja*, Kotor (2006)
- Expeditio, *Odnos prema prostoru – Evropska gradska povelja, Vraćanje gradskih ulica ljudima*, Kotor (2006)
- Expeditio, *Odnos prema prostoru – Zelena knjiga*, Kotor (2006)
- Greater London Authority, *Guide to Preparing Open Space Strategies: Best Practice Guidance of the London Plan*, London (2004)
- GTZ, Vlada RCG i Univerzitet Crne Gore, *Sektorske studije – analize i ekspertize za potrebe Prostornog plana Republike Crne Gore* (nacrt)
- Institut za javno zdravlje, *Statistički godišnjak o zdravlju stanovništva i zdravstvenoj zaštiti u Republici Crnoj Gori 1998–2004*, Podgorica
- ISSP, *Household Survey*, number 10 and 11, Podgorica (2005)
- ISSP, *Istraživanje o domaćinstvima Roma, Aškelja i Egipćana, izbjeglica i interno raseljenih lica u Crnoj Gori*, Podgorica (2003)
- ISSP, *Izveštaj o humanom razvoju u Crnoj Gori*, Podgorica (2005)
- ISSP, *Living Standards and Poverty in Montenegro 2002*, Podgorica (2003)
- ISSP, *Montenegro Economic Trends – MONET*, brojevi 19 i 22, Podgorica (2005 i 2006)
- Ivanović A., *Development of the Integrated Coastal Zone Management (ICZM) through the International Legal Framework and its Application to Yugoslavian Environmental Policy*, Master of Science Degree Dissertation, Department of Environmental Sciences and Policy, Central European University, Budapest (1997)
- Juka Jokileto i Bernar M. Filden, *Smjernice za upravljanje svjetskim kulturnim nasljeđem*, Kotor (2005)
- Kaliopa Dimitrovska Andrews dr, *Sustainable Spatial Development in Slovenia: Between Global Spatial Trends and Local Urban Problems*, Urban Planning Institute of the Republic

of Slovenia, paper presented at the ENHR Conference, Cambridge, UK, July 2–6, 2004

Klod Molar, *Kulturni inženjering*, Beograd (2000)

Kostić M. and Katić M., *Strategy for Implementation of the Aarhus Convention in Montenegro*, Podgorica (2003)

M. Radović and D. Đurić *Possibilities for Creating New Employment in Montenegro*, South East Europe Review for Labor and Social Affairs, Europe Trade Union Institute, No. 4., Vol. 6, pp. 101–113, Duseeldorf (2004)

M. Radović, D. Đurić i R. Bakrač, *Regionalne disproporcije u Crnoj Gori sa posebnim osvrtom na sjeverni region*, Kolašin (2004)

MacClenahan P., *Preliminarna Nacionalna strategija upravljanja obalnim područjem Crne Gore – Dijagnoza*, Kancelarija GTZ u Podgorici, Podgorica (2005)

MacClenahan P., *Studija o institucionalnom i zakonskom okviru za upravljanje obalom u Crnoj Gori*, Kancelarija GTZ u Podgorici, Podgorica (2004)

Marković M., *Country Report FRY – Republic of Montenegro*, prepared in the framework of REReP project *Priority Investments Programme in South East Europe*, Podgorica (2002)

Markus Knigge et all, *Job Creation Potential of Clean Technologies*, Study for the European Parliament, Ecologic Institute for International and European Environmental Policy, Berlin (2004)

Mediterranean Action Plan, *130 Indicators for Sustainable Development in the Mediterranean region*, Athens (2000)

Memorandum o razumijevanju između Ministarstva zaštite životne sredine i uređenja prostora Vlade RCG i UNEP/MAP i Ministarstva i UNDP kancelarije u Podgorici

Milena Dragičević-Šešić i Branimir Stojković, *Kultura, menadžment, animacija, marketing*, Beograd (2000)

Ministarstvo ekonomije Vlade RCG, *Strategija energetske efikasnosti*, Podgorica (2005)

Ministarstvo ekonomije Vlade RCG, *Strategija razvoja malih hidroelektrana u Crnoj Gori*, Podgorica (2006)

Ministarstvo kulture i medija Vlade RCG, *Izveštaj o stanju nepokretne kulturne baštine*, Podgorica (2005)

Ministarstvo kulture i medija Vlade RCG, *Nacionalni izvještaj o integralnom upravljanu kulturnim nasljeđem u Crnoj Gori*, Podgorica (2005)

Ministarstvo kulture i medija Vlade RCG, *Nacionalni izvještaj o kulturnoj politici*, Podgorica (2004)

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstava i vodoprivrede Vlade RCG, *Vodoprivredna osnova RCG*, Podgorica (2001)

Ministarstvo pomorstva i saobraćaja Vlade RCG, *Program rada Ministarstva pomorstva i*

saobraćaja Vlade Crne Gore, Podgorica (2003)

Ministarstvo pomorstva i saobraćaja Vlade RCG, *Programski budžet za 2005. godinu Ministarstva pomorstva i saobraćaja*, Podgorica (2004)

Ministarstvo pomorstva i saobraćaja Vlade RCG, *Strategija razvoja saobraćaja Crne Gore* (nacrt), Podgorica (2006)

Ministarstvo prosvjete i nauke Vlade RCG, *Knjiga promjena*, Podgorica (2001)

Ministarstvo prosvjete i nauke Vlade RCG, *Strateški plan reforme obrazovanja za period 2003–2004. godina*, Podgorica (2003)

Ministarstvo rada i socijalnog staranja Vlade RCG, *Nacionalni plan za dekadu uključivanja Roma 2005–2015 u Republici Crnoj Gori*, Podgorica (2005)

Ministarstvo rada i socijalnog staranja Vlade RCG, *Strategija za trajno rješavanje pitanja izbjeglih i interno raseljenih lica*, Podgorica (2005)

Ministarstvo turizma Vlade RCG i DEG, *Master plan – Strategija razvoja turizma do 2020*, Podgorica (2001)

Ministarstvo turizma Vlade RCG i Institut za turizam iz Ljubljane, *Program razvoja planinskog turizma Crne Gore* (nacrt), Podgorica (2005)

Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora Vlade RCG, *MAP Nacionalna dijagnostička analiza*, Podgorica (2005)

Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora Vlade RCG, *Master plan odvođenja i prečišćavanja otpadnih voda Crnogorskog primorja i opštine Cetinje*, EAR/o2/MTG01/002, Podgorica (2002)

Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora Vlade RCG, *Montenegrin Report on the Implementation of the Convention for the Protection of the Marine Environment and Coastal Regions of the Mediterranean and its Protocols Biennium 2002–2003*, Podgorica (2005)

Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora Vlade RCG, *Nacrt akcionog plana stambene politike*, Podgorica (2004)

Ministarstvo zaštite životne sredine i uređenja prostora Vlade RCG, *Izveštaj o stanju životne sredine za 2003. i 2004*, Podgorica

Ministarstvo zdravlja Vlade RCG, *Master plan razvoja zdravstva Republike Crne Gore od 2004. do 2020. godine*, Podgorica (2005)

Ministarstvo zdravlja Vlade RCG, *Model sistema primarne zdravstvene zaštite*, Podgorica (2004)

Ministarstvo zdravlja Vlade RCG, *Strategija za kontrolu pušenja duvana*, Podgorica (2005)

Ministarstvo zdravlja Vlade RCG, *Strategija borbe protiv HIV/AIDS-a u Crnoj Gori*, Podgorica (2005)

Ministarstvo zdravlja Vlade RCG, *Strategija razvoja zdravstva u Crnoj Gori*, Podgorica (2003)

Ministarstvo zdravlja Vlade RCG, *Strategija unapređenja mentalnog zdravlja*, Podgorica (2004)

Ministarstvo zdravlja Vlade RCG, *Strategije očuvanja i unapređenja reproduktivnog zdravlja*, Podgorica (2005)

Ministarstvo zdravlja Vlade RCG, *Zdravstvena politika u Republici Crnoj Gori do 2020. godine*, Podgorica (2003)

Ministry of the Environment and Spatial Planning – Environmental Agency of the Republic of Slovenia, *Environmental Indicators 2003*, Ljubljana (2003)

MONSTAT, *Mjesečni izvještaj o kretanju zarada*, Podgorica (2004)

MONSTAT, *Društveni bruto proizvod i narodni dohodak Crne Gore*, Podgorica (2004)

Montecep i Republički zavod za urbanizam i projektovanje, *Nacrt prostornog plana posebne namjene za područje morskog dobra*, Kotor i Podgorica (2006)

NSOR Izvještaji iz participativnog procesa 2005–2006. godine

OECD DAC, *The DAC Guidelines – Strategies for Sustainable Development, Guidance for Development Cooperation*, Development Cooperation Committee, OECD, Paris (2001)

Prieur M. and Ghezal M., *National Legislation and Proposals for the Guidelines Relating to Integrated Planning and Management of Coastal Zones*, Split (2000)

PRSP tim, *Iskustva participativnog procesa*, Podgorica (2004)

Pulević V., *Zaštita flore i vegetacije u Crnoj Gori*, CANU, Odjeljenje bioloških i medicinskih nauka, Podgorica (1982)

REC Country Office Yugoslavia, *Strategic Environmental Analysis of FR Yugoslavia*, Belgrade (2001)

REC, *Sourcebook on Economic Instruments for Environmental Policy, Central and Eastern Europe*, Szentendre, Hungary (1999)

Republički zavod za urbanizam i projektovanje i Univerzitet Crne Gore, *Ocjena stanja i perspektive razvoja za potrebe pripreme Prostornog plana RCG i sektorska studija „Privredni razvoj“*, Podgorica (2005)

Republički zavod za urbanizam i projektovanje i Univerzitet Crne Gore, sektorska studija *„Upravljanje otpadom“ (SS-AE) 5.0*, Podgorica (2005)

Robert Picard, *Evropska kulturna baština*, Podgorica (2004)

Slavko Bogdanović, Prvoslav Marjanović i Milorad Filipović, *Životna sredina – institucionalni okviri i nove tendencije u politici zaštite*, Savezno ministarstvo za životnu sredinu, Beograd (1993)

Stevanović V. i Vasić V. (eds.), *Biodiverzitet Jugoslavije sa pregledom vrsta od međunarodnog značaja*, Biološki fakultet i Ecolibri, Beograd (1993)

Tomislav Šola, *Marketing u muzejima*, Zagreb (2001)

UN DESA, *Guidance in Preparing a National Sustainable Development Strategy: Managing Sustainable Development in the New Millennium*, Background Paper No.13. DESA/DSD/PC2/BP13 (2002)

UNDP, *Milenijumski razvojni ciljevi*

UNDP, *Starteški okvir za razvoj održivog turizma u sjevernom i centralnom dijelu Crne Gore*, Podgorica (2004)

UNDP, *Vodič za dobro upravljanje životnom sredinom* (2003)

UN Division for Sustainable Development, *Indicators for Sustainable Development – Review and Assessment*, Background paper, New York (2005)

UNEP/MAP PAP/RAC, *Guidelines for the Evaluation of Tourism Carrying Capacity in Mediterranean Coastal Areas*, Split (1997)

UNEP/MAP, *Assessment of National Strategies for Sustainable Development in the Mediterranean Region*, Athens (2004)

UNEP/MAP, *Draft Protocol on Integrated Coastal Zone Management (ICZM) in the Mediterranean* (2005)

UNEP/MAP, *Konvencija o zaštiti morske sredine i priobalnog područja Sredozemlja i prateći protokoli*, Barselona (1995)

UNEP/MAP, *Mediterranean Strategy for Sustainable Development*, Athens (2005)

UNEP/MAP, *Strategija održivog razvoja Mediterana*, prevod NVO Greenhome, Podgorica (2005)

UNEP/MAP, *Visions and Framework Orientations for MSSD*, Athens (2004)

UNEP/MAP/PAP/RAC, *Good Practices Guidelines for ICAM in the Mediterranean*, Split (2001)

United Nations, *Agenda 21*

United Nations, *Johannesburg Plan of Implementation*

United Nations, *Millennium Declaration*

United Nations, *The Habitat Agenda Goals and Principles, Commitments and the Global Plan of Action*

Vil Kimlika, *Multikulturalizam*, Podgorica (2004)

Vlada RCG i GOPA, *Master plan za upravljanje čvrstim otpadom na republičkom nivou*, Podgorica (2004)

Vlada RCG, *Agenda ekonomskih reformi za Crnu Goru 2002–2007*, Podgorica (2005)

Vlada RCG, *Energetska politika Republike Crne Gore*, Podgorica (2005)

Vlada RCG, *Izveštaj o napretku u ostvarivanju Milenijumskih razvojnih ciljeva u Crnoj Gori*, Podgorica (2005)

Vlada RCG, *Nacionalni plan akcije za djecu u Crnoj Gori do 2010. godine (NPA)*, Podgorica (2004)

Vlada RCG, *Podsticanje novog zapošljavanja*, Podgorica (2004)

Vlada RCG, *Program rada Vlade Republike Crne Gore za 2006. godinu*, Podgorica (2006)

Vlada RCG, *Strategija razvoja i redukcije siromaštva Crne Gore*, Podgorica (2003)

World Bank, *Serbia and Montenegro Environmental Sector Report*, Belgrade (2003)

Zakon o energetici, Službeni list RCG, br. 39/03

Zakon o održavanju čistoće, prikupljanju i korišćenju otpada, Službeni list RCG, br. 48/91, 17/92 i 27/94

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, Službeni list RCG, br. 78/05

Zavod za zapošljavanje Crne Gore, *Mjesečni izvještaj o licima koja traže zapošljenje*, Podgorica (2004)

